

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛІПІН ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.98

**ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ
ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО-
ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Ю.О. Ліпін**

Науковий керівник **Чернявський Сергій Сергійович**,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ 2021

АНОТАЦІЯ

Ліпін Ю.О. Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

У дисертації досліджено теоретичні та практичні питання розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі України (далі – ПЕК), що мають значення для подальшого розвитку та вдосконалення криміналістичної науки та слідчої практики. Узагальнено наукові ідеї і підходи до вдосконалення наявної методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем взагалі та створення ефективного новаційного механізму розслідування зазначених кримінальних правопорушень у паливно-енергетичній сфері.

Удосконалено підхід до формування криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, відповідно до якого виокремлено її елементи, що слугують успішному і практичному розв’язанню завдань протидії зазначеним кримінальним правопорушенням. У роботі комплексно досліджено елементний склад криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, що містить узагальнені дані про предмет, спосіб, обстановку вчинення злочину, його слідову картину та типову особу злочинця. Висвітлено нові, більш складні та раніше невідомі правоохоронним органам способи підготовки, вчинення та приховування службових розкрадань у паливно-енергетичній сфері.

Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються високопосадовцями у ПЕК, визначено як сукупність взаємопов’язаних корупційних кримінальних діянь, об’єктом безпосереднього посягання яких виступають суспільні відносини власності у сфері

функціонування ПЕК, що відрізняються комплексним характером, мають корисливу ненасильницьку спрямованість, вчиняються суб'єктами ПЕК, які є вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або керівниками суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, шляхом зловживання службовим становищем з використанням легальних форм господарської діяльності та посадових повноважень, характеризуються типовими механізмами криміналістично значимої поведінки, схожістю типових носіїв і джерел криміналістично значимої інформації.

Деталізовано зміст слідової картини заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, охарактеризовано класифікацію таких слідів, як документи за видами, виокремлено поняття «електронний документ» та встановлено, що цей злочин залишає матеріальні, ідеальні та віртуальні сліди, які повністю відображають дії службовців-розкрадачів.

Удосконалено перелік обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Виокремлено підстави, що обумовлюють висунення слідчих версій щодо: конкретного виду кримінального правопорушення; наявності факту вчинення кримінального правопорушення; способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем на підприємствах і в компаніях ПЕК; складу, структури та розподілу ролей злочинної групи; шляхів реалізації та місць зберігання викраденого майна; супутніх кримінальних правопорушень, які супроводжували підготовку та приховування розкрадання; можливих методів протидії розслідуванню.

З'ясовано типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування вказаного корупційного кримінального правопорушення залежно від джерел, обсягу та повноти інформації про його вчинення, визначеності даних про особу злочинця, наявності даних про вчинення злочину групою осіб. Запропоновано сучасні алгоритми оперативно-розшукової та слідчої діяльності у визначених ситуаціях, які сприяють ефективному проведенню розслідування

цієї категорії кримінального правопорушення. Визначено важливість взаємодії слідчого (детектива), оперативних, аналітичних, експертно-криміналістичних підрозділів для результативного розслідування кримінальних правопорушень вказаної категорії, зумовленість такої взаємодії наявністю специфічних засобів виявлення злочинів та їх комплексним застосуванням.

Розкрито завдання, можливості та організаційно-тактичні особливості проведення обшуків під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Розглянуто порядок проведення огляду, мету огляду та види огляду при розслідуванні службових розкрадань у сфері функціонування ПЕК. Доведено, що вибір системи тактичних прийомів проведення обшуку та огляду залежить від характеру об'єкта ПЕК та слідової картини кримінального правопорушення. Визначено коло осіб, які можуть бути свідками під час розслідування означеної категорії кримінальних правопорушень. Розроблено складові попередньої підготовки та організаційно-тактичні прийоми проведення допитів потерпілих і свідків. Обґрунтовано значення відповідної послідовності проведення допитів підозрюваних при груповому способі вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК залежно від ролі кожного з них. Встановлено, що типовими для цих розслідувань є криміналістичні експертизи (почеркознавча експертиза, техніко-криміналістичне дослідження документів); судово-економічні (експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, про економічну діяльність підприємств і організацій); експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів; товарознавча (оціночна) експертиза.

Удосконалено теоретичне бачення організації взаємодії суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням між собою, з державними контролюючими органами, а також особливості внутрішньої взаємодії підрозділів детективів НАБУ з аналітичними і технічними підрозділами.

Розкрито зміст криміналістичної тактики в частині послідовної зміни слідчих ситуацій: первинних; похідних; проміжних; прикінцевих відповідно до

результатів відпрацювання слідчих версій та їх переформатування в іншу категорію залежно від етапу розслідування кримінального правопорушення.

Набули подальшого розвитку положення щодо використання при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК можливостей судових експертиз: почеркознавчої експертизи, техніко-криміналістичної експертизи документів, судово-економічних експертиз документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, про економічну діяльність підприємств та організацій; експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

Надано пропозиції щодо масиву слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів в умовах типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Розроблено організаційно-тактичні підходи до проведення обшуку під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, зокрема застосування на кожній стадії обшуку специфічних тактичних прийомів, пов'язаних з пошуком і фіксацією слідів злочину на електронних носіях комп'ютерної техніки. Удосконалено тактику проведення допиту підозрюваних, свідків і потерпілих як засобів збирання доказів під час досудового розслідування.

Ключові слова: заволодіння шляхом зловживання службовим становищем, паливно-енергетичний комплекс, криміналістична характеристика, енергетичні ресурси, методика розслідування, початковий етап розслідування, слідчі ситуації, типова версія, слідчі (розшукові) дії, взаємодія, судова експертиза.

SUMMARY

Lipin Yu.O. Investigation of seizure of property by abuse of office in fuel and energy sector of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscripts.

Thesis for a degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law.– National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation deals with the theoretical and practical issues of investigation of seizure of property by abuse of office in fuel and energy sector, which are important for the further development and improvement of forensic science and investigative practice. Scientific ideas and approaches to improving the methods of investigation of seizure of property by abuse of office in general and creating an effective and innovative mechanism for investigating these criminal offenses in the fuel and energy sector are summarized.

The approach to the formation of forensic characterization of property by abuse of office in fuel and energy sector has been improved, according to this approach its elements that serve the successful and practical solution of the problem of combating this criminal offense have been identified. The paper comprehensively examines the elemental composition of the forensic characteristics of seizure property by abuse of office in fuel and energy sector, which contains generalized data on the subject, method, circumstances of the crime, its trace picture and the typical identity of the offender. New, more complex and previously unknown to law enforcement agencies methods of preparation, commission and concealment of official thefts in the fuel and energy sector are highlighted.

Seizure property by abuse of office committed by high-ranking officials in the fuel and energy sector is defined as a set of interrelated corruption offenses, the object of direct encroachment of which are public property relations in the field of functioning of the fuel and energy sector, they are complex in nature, have a selfish non-violent orientation, are committed by fuel and energy entities, which are senior officials authorized to perform state functions or heads of economic entities in the

authorized capital of which the share of state or communal property exceeds 50 percent, by abusing their official position using legal forms of economic activity and official powers, they are characterized by typical mechanisms of criminological significant behavior, similarity of typical carriers and sources of criminological significant information.

The content of the trace picture of seizure property by abuse of office in fuel and energy sector is detailed, the classification of such traces as documents by types is characterized, the concept of "electronic document" is highlighted and it is established that this crime leaves material, ideal and virtual traces.

The list of circumstances to be established at the initial stage of the investigation of seizure property by abuse of office in fuel and energy sector has been improved. The grounds for proposing investigative versions are singled out: regarding a specific type of criminal offense; regarding the existence of the fact of committing a criminal offense; regarding the ways of seizure property by abuse of office at the enterprises and in the fuel and energy companies; regarding the composition, structure and distribution of roles of the criminal group; regarding the ways of sale and places of storage of stolen property; in relation to related criminal offenses that accompanied the preparation and concealment of theft; regarding possible methods of counteracting the investigation.

Typical investigative situations and versions of the initial stage of the investigation of this corruption offense, depending on the sources, volume and completeness of information about its commission, the certainty of the identity of the offender, the availability of information about the crime by a group of people are determined. Modern algorithms of operative-search and investigative activity in certain situations which promote effective carrying out of investigation of this category of a criminal offense are offered. The importance of interaction of investigator (detective), operational, analytical, forensic units for effective investigation of criminal offenses of this category, the conditionality of such interaction by the availability of specific means of detecting crimes and their comprehensive application are determined.

The tasks, possibilities and organizational and tactical features of conducting searches during the investigation of seizure property by abuse of office in fuel and energy complex are revealed. The procedure of inspection, the purpose of inspection and types of inspection in the investigation of official theft in fuel and energy sector are considered. It is proved that the choice of the system of tactics of search and inspection depends on the nature of fuel and energy complex and the trace picture of the criminal offense. The range of persons who can be witnesses during the investigation of this category of criminal offenses has been determined. Components of preliminary training and organizational and tactical methods of interrogation of victims and witnesses have been developed. The importance of the appropriate sequence of interrogations of suspects in the group method of seizure property by abuse of office in fuel and energy sector, depending on the role of each of them are determined. It is established that forensic examinations are typical for these investigations (handwriting examination, technical forensic examination of documents); forensic economic (examination of accounting, tax accounting and reporting documents, the economic activity of enterprises and organizations); examination of computer equipment and software products; commodity (assessment) examination.

The theoretical vision of the organization of interaction of subjects of counteraction to corruption with each other, with the state controlling bodies, and also features of internal interaction of divisions of detectives of NABU with analytical and technical divisions is improved.

The content of forensic tactics in the part of successive change of investigative situations is revealed: primary; derivatives; intermediate; final depending on the results of working out the investigative versions and reformatting them into another category depending on the stage of investigation of the criminal offense.

Provisions on the use of forensic examinations in the investigation of seizure property by abuse of office in fuel and energy sector have been further developed: handwriting examination, technical forensic examination of documents, forensic economic examinations of accounting, tax accounting and reporting documents,

economic activities of enterprises and organizations; examination of computer equipment and software products.

Proposals concerning the investigative (search) actions and organizational measures in the conditions of typical investigative situations of the initial stage of investigation of seizure of property by abuse of office in the fuel and energy complex are given. Organizational and tactical approaches to conducting a search during the investigation of seizure of property by abuse of office in the fuel and energy sector, including the use of specific tactics at each stage of the search, related to finding and recording traces of crime on electronic computer media are offered. The tactics of interrogation of suspects, witnesses and victims as a means of gathering evidence during the pre-trial investigation have been improved.

Key words: seizure of property by abuse of office, fuel and energy complex, forensic characteristic, money, energy resources, methodology of investigation, initial stage of the investigation, investigating situation, typical version, interaction, investigative (search) actions, search, review, interrogation, forensic examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ліпін Ю. О. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 298–302.

2. Ліпін Ю. О. Теоретичні та практичні аспекти проведення обшуку при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 119–125.

3. Ліпін Ю. О. Типовий комплекс судових експертиз при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Вип. 50. Т. 4. С. 297–301.

4. Ліпін Ю. О. Сучасні способи заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 39. С. 145–149.

5. Ліпін Ю. О. Криміналістична характеристика предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 331–335.

6. Lipin Yu. O. Trace picture of taking property by abuse of office situation in the sphere of energy. Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Vol. 1. P. 77–81.

7. Ліпін Ю. О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 141–148.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Ліпін Ю. О. Значення та завдання початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню науки України (Київ, 19–20 трав. 2017 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 42–45.

9. Ліпін Ю. О. Проблемні питання визначення розміру матеріальних збитків, спричинених заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем: *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). С. 386–389.

10. Ліпін Ю. О. Значення огляду документів на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню науки України (Київ, 18–19 трав. 2018 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 41–45.

11. Ліпін Ю. О. Характеристика особи злочинця, яка вчиняє заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки*: матеріали круглого столу, присвяченого «Тижню права» (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 150–152.

12. Ліпін Ю. О. Обстановка вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики: *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*. матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький. 2019. С. 490–492.

13. Ліпін Ю. О. Взаємодія підрозділів Національного антикорупційного бюро України при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання

службовим становищем у сфері енергетики. *Правова освіта: науковий погляд молодих вчених: матеріали наук.-практ. конф. до Міжнародного дня освіти* (Київ, 24 січ. 2020 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 92–96.

які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Васи́линчук В. І., Купра́нець І. М., Лі́пін Ю. О. та ін. Протидія підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України злочинам у паливно-енергетичному комплексі: метод. рек. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 90 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ	25
1.1. Стан теоретичної розробки проблем розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно- енергетичному комплексі.....	25
1.2. Криміналістична характеристика предмета, обстановки вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно- енергетичному комплексі та особи злочинця	50
1.3. Способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі	76
Висновки до розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ	97
2.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі	97
2.2. Типові слідчі ситуації та версії на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно- енергетичному комплексі	119
2.3. Взаємодія під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі..	128
Висновки до розділу 2	150

РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ.....	153
3.1. Обшук та огляд при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі..	153
3.2. Допит свідків, потерпілих і підозрюваних при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі.....	174
3.3. Проведення судових експертиз при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі.....	190
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП	валовий внутрішній продукт
ЗУ	Закон України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
НП України	Національна поліція України
НКРЕКП	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ОЕС	об'єднана енергетична система України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПКС	паритет купівельної спроможності
ПЕК	паливно-енергетичний комплекс
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
ФПГ	фінансово-промислова група
ФСГ	фіктивний суб'єкт господарювання

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток економіки, зокрема промисловості, та соціального сектору України залежить від належного забезпечення природними енергетичними ресурсами, контроль над якими надає можливість впливати на всі сторони суспільного і політичного життя країни. В Україні значний вплив на діяльність державних органів в паливно-енергетичному комплексі (надалі – ПЕК) мають тіньові відносини, зумовлені значними грошовими та матеріальними потоками, приватизацією, впливом олігархату на політичні процеси в країні. Зміни в економіці, обумовлюють появу злочинів, зокрема і у ПЕК, які раніше не вчинялися, оскільки для цього не було відповідного підґрунтя, що ускладнюється поширенням «тіньової економіки» та корупції, а також недосконалістю законодавчої бази. У ПЕК високопосадовцями реалізуються багаточисельні схеми тіньового обігу у вигляді розкрадання бюджетних коштів, спрямованих на підтримку підприємств ПЕК; корупції, що супроводжує постачання енергоносіїв; широкомасштабних фінансових операцій, спрямованих на ухилення від оподаткування операцій у ПЕК, легалізацію коштів, здобутих у результаті тіньового обігу енергоносіїв, а також вчинення інших протиправних дій, що створюють реальну загрозу енергетичній безпеці країни. Зростання їх кількості впливає на розвиток енергетичної кризи, пов'язаний з високою ціною на паливо, заборгованістю підприємств ПЕК та споживачів. Аналіз статистичних даних і наявних матеріалів правоохоронних і контролюючих органів свідчить про поширеність кримінальних правопорушень у ПЕК, які вчиняються шляхом зловживання владою та службовим становищем. Так, у 2016 р. в ПЕК було виявлено 1887 кримінальних правопорушень (з них 277 привласнень, розтрат, заволодінь шляхом зловживання владою та службовим становищем за ст. 191 КК України), з яких 232 розслідувано та направлено до суду (що становить 12,3 % від зареєстрованих); 2017 р. – 1831 (268) – 494 (27 %); 2018 р. – 1822 (225) – 460 (25,2 %); 2019 р. – 1468 (223) – 259 (17,6 %), 2020 р. – 1064 (250) –

262 (24,6 %) (Додаток Б)¹. Низька питома вага розслідуваних кримінальних правопорушень обумовлюється як їх латентністю, так і удосконаленням способів їх вчинення. Зазначене потребує дослідження особливостей заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК та формування на їх основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вироблення ефективної методики розслідування зазначених кримінальних правопорушень.

Окремі аспекти протидії кримінальним правопорушенням, учиненим у ПЕК, були предметом уваги у наукових працях С. А. Вельможного, Б. М. Головкина, Ю. В. Кириченка, В. П. Корж, Ю. О. Левченка, А. М. Новицького, І. С. Огерука, В. А. Ставінського, О. О. Титаренка, В. В. Фінчук, В. М. Шурашкевича та інших науковців.

Важливе значення для дослідження мали основоположні концепції вчених, що зробили суттєвий внесок у розвиток криміналістичної науки, а саме: К. В. Антонова, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, Є. Д. Скулиша, Р. Л. Степанюка, В. М. Тertiшника, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих учених, залишаються невирішеними або дискусійними деякі питання. Зокрема, не розроблено методику розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Зазначене вище обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, її практичну та теоретичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального процесуального кодексу України (наказ МВС України від 8 серпня 2012 р.),

¹Єдиний звіт про кримінальні правопорушення: затверджений Наказами ГПУ № 100 від 23.10.2012; № 299 від 30.06.2020. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>

Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 27 від 28 листопада 2017 р.) та уточнено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 20 від 29 вересня 2020 р.).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є формування теоретичної системи знань і розробка науково обґрунтованого комплексу рекомендацій з розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі.

Зазначена мета обумовила необхідність вирішення таких *задач*:

- з’ясувати сучасний стан наукових досліджень проблем розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;
- розкрити зміст криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК та охарактеризувати типову особу злочинця, який вчиняє зазначене кримінальне правопорушення;
- визначити найбільш поширені способи вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;
- окреслити обставини, що підлягають встановленню під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;
- виокремити первинні типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;
- розкрити особливості взаємодії слідчого (детектива) та інших підрозділів Національного антикорупційного бюро України та правоохоронних органів, що залучаються до розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;

- визначити тактичні прийоми проведення обшуку під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;
- розкрити тактичні особливості проведення допиту свідків, підозрюваних під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;
- виокремити ефективні форми використання спеціальних знань під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності детективів НАБУ та слідчих НП України під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі.

Предмет дослідження – розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі.

Методи дослідження. В процесі дослідження використовувалися основні положення теорії пізнання, загальнотеоретичні положення філософії, криміналістики, кримінального права, кримінального процесу, кримінології та інших правових наук, економічних наук з урахуванням сучасної наукової думки та чинного законодавства, а також загальний діалектичний метод і окремі наукові методи. Зокрема, *методи логіки* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та інші) використано у дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, думок науковців з приводу предмета дослідження, а також при формулюванні власних висновків і пропозицій (розділи 1, 2, 3). Для забезпечення достовірності та обґрунтованості одержаних наукових результатів використано комплекс сучасних загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: *діалектико-матеріалістичний метод* – для визначення об’єкта дослідження; *порівняльно-правовий* – для встановлення загальних та особливих характеристик поняття заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (підрозділ 1.1); *догматичний* – для тлумачення юридичних категорій, поглибленого вивчення та уточнення

понятійно-категоріального апарату (розділи 1, 2, 3); *системно-структурний* – при формуванні криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (підрозділи 1.2, 1.3); *формально-логічний* – для аналізу чинного законодавства та наявних теоретичних положень криміналістики, які стосуються окремих елементів криміналістичної характеристики зазначеного кримінального правопорушення; при класифікації способів і слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, при типізації слідчих ситуацій та слідчих версій (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.2); *системний* – для вдосконалення взаємодії правоохоронних органів України (підрозділ 2.3); *статистичний* – для вивчення напрямів практичної діяльності правоохоронних органів і підтвердження отриманих теоретичних висновків даними аналізу статистики Генеральної прокуратури України та судової практики (розділи 2, 3); *соціологічні* – для підтвердження сформульованих теоретичних висновків результатами анкетування співробітників слідчих підрозділів правоохоронних органів (розділи 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять: узагальнені матеріали вивчення 143 кримінальних проваджень про розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК; зведені дані анкетування 41 детектива НАБУ, 172 слідчих Національної поліції і 38 працівників прокуратури (Київська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Хмельницька, Одеська, Львівська, Івано-Франківська, Луганська області та м. Київ); систематизована статистична звітність про стан злочинності у ПЕК та результати роботи правоохоронних органів за 2016–2020 рр.; узагальнені результати вивчення вироків, якими особи засуджувалися за вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, ухвалені впродовж 2016–2020 рр.; аналітичні матеріали та інформаційні довідки МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної служби статистики України; бюлетені та

огляди слідчої, прокурорської та судової практики, офіційні звіти і довідки, а також інші аналітичні матеріали, зібрані у підрозділах НАБУ, системи МВС України, СБ України, Офісу Генерального прокурора, судових органах, Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП); результати особистих спостережень з використанням власного досвіду слідчої роботи дисертанта, який працює детективом Національного антикорупційного бюро України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній криміналістичній науці комплексних досліджень, у якому на основі теорії криміналістики, узагальнення слідчої і судової практики здійснено розробку криміналістичної характеристики та основних положень розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК; сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на подолання проблем, підвищення ефективності діяльності слідчих і детективів у заданому напрямі, зокрема:

вперше:

– надано визначення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються високопосадовцями у ПЕК, – це сукупність взаємопов’язаних корупційних кримінальних діянь, об’єктом безпосереднього посягання яких виступають суспільні відносини власності у сфері функціонування ПЕК, що відрізняються комплексним характером, мають корисливу ненасильницьку спрямованість, вчиняються суб’єктами ПЕК, які є вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави, або керівниками суб’єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, шляхом зловживання службовим становищем з використанням легальних форм господарської діяльності та посадових повноважень, характеризуються типовими механізмами криміналістично-значимої поведінки, схожістю типових носіїв і джерел криміналістично значимої інформації;

- виокремлено найбільш значимі елементи криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК: обстановка вчинення; предмет злочинного посягання; особа злочинця; спосіб учинення кримінального правопорушення; типова слідова картина;

- виокремлено підстави, що обумовлюють висунення слідчих версій: щодо конкретного виду кримінального правопорушення; щодо наявності факту вчинення кримінального правопорушення; щодо способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем на підприємствах і в компаніях ПЕК; щодо складу, структури та розподілу ролей злочинної групи; стосовно шляхів реалізації та місць зберігання викраденого майна; щодо супутніх кримінальних правопорушень, які супроводжували підготовку та приховування розкрадання; щодо можливих методів протидії розслідуванню;

- деталізовано зміст слідової картини заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, охарактеризовано класифікацію таких слідів, як документи за видами, виокремлено поняття «електронний документ» і встановлено, що цей злочин залишає матеріальні, ідеальні та віртуальні сліди, які повністю відображають дії службовців-розкрадачів;

удосконалено:

- теоретичне бачення організації взаємодії суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням між собою, з державними контролюючими органами, а також особливості внутрішньої взаємодії підрозділів детективів НАБУ з аналітичними та технічними підрозділами;

- підхід до формування криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, відповідно до якого виокремлено її елементи, що слугують успішному і практичному розв'язанню завдань протидії зазначеним кримінальним правопорушенням;

- зміст криміналістичної тактики в частині послідовної зміни слідчих ситуацій: первинних; похідних; проміжних; прикінцевих залежно від результатів відпрацювання слідчих версій та їх перереформування в іншу категорію

відповідно до етапу розслідування кримінального правопорушення;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо використання при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК можливостей судових експертиз: почеркознавчої експертизи, техніко-криміналістичної експертизи документів, судово-економічних експертиз документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, про економічну діяльність підприємств і організацій; експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів;

- пропозиції щодо масиву слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів в умовах типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК;

- організаційно-тактичні підходи до проведення обшуку під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, зокрема застосування на кожній стадії обшуку специфічних тактичних прийомів, пов'язаних з пошуком і фіксацією слідів злочину на електронних носіях комп'ютерної техніки;

- організаційно-тактичні основи проведення допиту підозрюваних, свідків і потерпілих як засобів збирання доказів під час досудового розслідування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації надалі можуть бути використані в:

- *практичній діяльності* органів досудового розслідування – щодо удосконалення розслідування кримінальних проваджень за фактами заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 7 липня 2020 р.);

- *освітньому процесі* – при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять з галузевих навчальних дисциплін, а також у процесі проведення різних видів занять з дисциплін «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Кримінально-процесуальне доказування»,

«Криміналістика» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 21 липня 2020 р.);

– *науково-дослідній роботі* – під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права від 24 червня 2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглому столі, зокрема: «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 19–20 травня 2017 р.); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 8 грудня 2017 р.); «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.); «Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки» (м. Дніпро, 6 грудня 2018 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 1 березня 2019 р.); «Правова освіта: науковий погляд молодих вчених» (м. Київ, 24 січня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 14 наукових публікаціях, з яких шість статей опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна – в науковому виданні зарубіжної країни, шість тез наукових повідомлень на науково-практичних конференціях і круглому столі, одні методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (327 найменувань на 35 сторінках) і 6 додатків на 51 сторінці. Повний обсяг дисертації становить 302 сторінки, з яких основний текст – 201 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ

1.1. Стан теоретичної розробки проблем розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Україна посідає одне з провідних місць в Європі за запасами корисних копалин. Державним балансом запасів корисних копалин враховано запаси нафти, газу і газового конденсату за 381 родовищем. Основна їх кількість – 211 – зосереджена у Східному регіоні, 112 – у Західному, 45 – у Південному. Обсяг щорічного видобутку вуглеводнів за останні роки в середньому становив 4 млн т нафти з конденсатом і 18–20 млрд куб. м газу, що дорівнює, відповідно, 10 і 20 відсоткам, що споживаються в країні. Загалом у цьому напрямі протягом 2011–2030 рр. за рахунок державного бюджету передбачено забезпечити приріст запасів вільного газу – 287 млрд куб. м, конденсату і нафти – 72,5 млн т [200]. За даними НАК «Нафтогаз України», Україна посідає четверте місце в Європі за обсягами видобутку і третє – за доведеними запасами природного газу, поступаючись лише Норвегії та Нідерландам, і має потенційну можливість повністю відмовитися від імпорту газу та забезпечувати свої потреби за рахунок внутрішніх ресурсів. Необхідною передумовою цього є проведення достатніх обсягів геофізичних досліджень і пошуково-розвідувальних робіт. Аналіз офіційних джерел Державної служби статистики України дозволяє порівняти дані щодо обсягів реалізації промислової продукції в ПЕК України в період 2016–2019 рр. та за 2020 р. за основними видами економічної діяльності у млн грн (без ПДВ та акцизу), які свідчать про стійку тенденцію до збільшення

обсягів реалізації промислової продукції за усіма видами економічної діяльності в ПЕК із року в рік з 2016 по 2019 рр., та зменшення цих обсягів у 2020 р. через епідемію COVID-19. Зокрема, якщо за 2016 р. реалізовано кам'яного та бурого вугілля на 41 495,5 млн грн, то за 2019 р. обсяг реалізації збільшився майже удвічі та склав 81 851,8 млн грн. Обсяги реалізації сирової нафти та природного газу у порівнянні з показником 2016 р. (82 968,2 млн грн) зросли у 2017 р. на чверть та склали 107 755,7 млн грн, а у 2018 та 2019 рр. зросли більш ніж на половину та третину, відповідно: 132 434 млн грн та 120 625,9 млн грн. Протягом 2016–2019 рр. збільшувалися обсяги реалізації за показниками: виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, постачання електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря. За 2020 р. обсяги реалізації промислової продукції в ПЕК України за вказаними видами економічної діяльності зменшилися через епідемію COVID-19 за виключенням показника постачання електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря, який дещо збільшився (Додаток Б).

Українське вугілля найбільш важкодоступне, його видобуток, як правило, ведеться на глибині 800 і більше метрів (для порівняння: у США – до 300 метрів). Видобуте вугілля традиційно використовується загалом для власних потреб і лише незначна частка (2,9 %) експортується за межі України. Основними споживачами вугілля в Україні є теплоенергетика, металургія, житлово-комунальний сектор [98, с. 8–13].

Більшість генеруючих потужностей використовує кам'яне вугілля для вироблення тепла та електроенергії. Аналізуючи наведені дані (Додаток Б) динаміки видобування кам'яного вугілля в Україні, можна зробити висновок, що у період 2016–2019 рр. спостерігається тенденція до зниження рівня його видобування: від 29,5 млн т у 2016 р. до 25,5 млн т у 2019 р. Тобто обсяги видобування вугілля в Україні, порівняно з періодом 2009–2013 рр., загалом суттєво скоротилися, незважаючи на забезпеченість доведеними запасами вугілля на понад 500 років. Україна досі переживає багатовимірну кризу через військовий конфлікт на Сході країни, де розташовані основні вугільні

родовища, одним із наслідків якого є нестача вугілля антрацитової групи, яке потрібне для роботи ТЕС, що загрожує стабільності функціонування Об'єднаної енергетичної системи України (далі – ОЕС).

Імпорт ядерного палива для АЕС України у 2019 р. становив 58,6 % з РФ та 41,4 % від компанії Westinghouse Electric. НАЕК «Енергоатом» укладено угоду про продовження договору з американо-японською компанією Westinghouse Electric на постачання ядерного палива для 7 (із 15) українських атомних енергоблоків протягом 2021–2025 рр.

Експорт електроенергії за 2017 р. становив 5,2 млрд кВт·год. Генерувальними компаніями ТЕС ОЕС України на виробництво електро- та теплоенергії за 2017 р. використано 16,5 млн т у.п. викопних ресурсів (з них 98,3 % – вугілля; 1,2 % – газ; 0,5 % – мазут). Енергія для будь-якої країни є основою економічного добробуту, соціального та політичного становища. Оскільки ефективність використання енергетичних ресурсів напряму пов'язана з рівнем витрат на виробництво товарів та послуг, а отже, і з конкурентоспроможністю, високі значення енергоемності ВВП України свідчать про низьку конкурентоспроможність її економіки. Зараз практично всі складові енергетичного сектору України (газовий ринок, сектор електроенергетики, регулювання, тепла і ядерна енергетика та енергоефективність) перебувають у стані змін, що робить їх уразливими до масштабних корупційних схем.

Всі зазначені структурні утворення (структуру ми розглядаємо пізніше) є складовими галузями паливно-енергетичного комплексу України (далі – ПЕК). Для національної економіки паливно-енергетичний комплекс має стратегічне значення, оскільки у цій сфері відбувається виробництво, постачання та споживання енергетичних ресурсів для усіх галузей економіки і суспільного життя. Особлива роль ПЕК в тому, що він забезпечує енергетичну безпеку, яка, своєю чергою, є складовою національної безпеки [205]. Істотною ознакою злочинності у ПЕК є спричинення шкоди економічним інтересам держави та іншим суб'єктам енергетичних відносин [74, с. 33].

Економічні, соціальні та політичні процеси, які відбуваються в країні, впливають на характер злочинів, що вчиняються – змінюються їх види та способи вчинення. Це характерно і для сфери ПЕК, особливо після тимчасової втрати окупованих територій Донбасу, де видобувалася значна частина викопної сировини, що використовувалася для вироблення теплоенергії та електроенергії.

Разом з тим відстежується низка факторів, які, на думку респондентів (Додаток В), негативно впливають на роботу генеруючих потужностей ПЕК:

- макроекономічні (44,6 %) (що пов'язані з економічною кризою, євроінтеграцією тощо);

- технологічні (43,4 %) (комплекс проблем паливозабезпечення та паливоспоживання ТЕС; фізичне зношення і моральне старіння більше, ніж 80 % енергоблоків ТЕС і ТЕЦ; відпрацювання розрахункового технічного ресурсу більшістю ліній електропередач і електричних підстанцій напругою 220 кВ і вище; наближення до закінчення строку проєктної експлуатації енергоблоків АЕС; зношеність інших засобів виробництва незавершеність, у відповідності з проєктами, схем видачі потужності АЕС і передавання її до енергодефіцитних регіонів, особливо на південь та схід країни; неоптимальна структура генеруючих потужностей; дефіцит маневрених (9,1 % за оптимального рівня не нижче 15 %) і регулюючих потужностей (17 % за необхідних 30 % – 35 %) в енергосистемі, недостатня забезпеченість мобільним резервом ОЕС України в умовах впровадження поновлюваних джерел енергії (ПДЕ), що мають стохастичний режим роботи; недостатні рівні статичної і динамічної стійкості окремих вузлів енергосистеми тощо);

- мікроекономічні (32,3 %) (ціни реалізації енергоносіїв, які постійно зростають, тобто можливість одержання злочинного прибутку в результаті незаконних операцій; відмінність у цінах на енергоносії залежно від географії розташування, джерел сировини генеруючих потужностей тощо; суттєвий вплив «загальносвітових» факторів на ціни сировини);

- організаційні (48,2 %) (неналежна організація бухгалтерського обліку,

обліку та контролю за збереженням і використанням викопної сировини; недієвий контроль з боку державних контролюючих органів; зниження рівня контролю, відміна регулювання цін тощо);

– криміногенні (82,5 %) (високий рівень прихованих операцій, які супроводжуються безконтрольним маніпулюванням цінами, що дозволяє використовувати енергоносії приватним підприємствам – виробникам енергомісткої продукції під виглядом реалізації споживачам; високий рівень корумпованості органів, що контролюють ПЕК; розвиток та швидке збагачення паралельних тіньових структур; неочевидність вчинення кримінальних правопорушень у ПЕК; неможливість повноцінно визначити точну кількість викраденої сировини або енергоносіїв; поява нових способів злочинів у ПЕК (Додаток В).

Внаслідок реалізації зазначених факторів за міжнародними стандартами, економіка України є однією з найбільш енерговитратних економік світу через велику частку енергомістких секторів, застарілих та неефективних технологій, вкрай зношених основних засобів, неефективних систем трансформації і постачання енергії та енергетично низькоефективного фонду будівель (інформація отримана в результаті огляду аналітичних робіт міжнародних енергетичних організацій щодо стану та сценаріїв розвитку світової енергетичної сфери, підготованих державним підприємством «Національна енергетична компанія «Укренерго», який опубліковано на офіційному сайті Міністерства енергетики та вугільної промисловості України 2 червня 2018 р.).

Українська економіка залишається другою найбільш енергомісткою країною у світі з показником енергоємності 0,318 кг н.е./\$2005 (більший показник лише у Росії – 0,326 кг н.е./\$2005 та менший: Узбекистан – 0,262 кг н.е./\$2005; Казахстан – 0,209 кг н.е./\$2005). Низька ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів обумовлює високий рівень енергомісткості валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) в Україні, яка за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС) перевищувала у 2016 р. рівень енергомісткості ВВП Польщі – у 2,6 рази; Німеччини – у 3,1 рази та середнє

значення країн світу – у 2,2 рази (інформація отримана в результаті вивчення щорічної доповіді інформаційно-консалтингової компанії, яка досліджує енергетичні галузі у міжнародному масштабі – Global Energy Statistical Yearbook, 2017).

За даними кількісного дослідження громадської думки, проведеного з 9 червня по 5 липня 2018 р. в рамках про.кту USAID «Ініціатива з протидії корупції та підвищення фіскальної прозорості в енергетичному секторі в Україні (Прозора енергетика)», 47 % українців вважають корупцію у сфері енергетики однією з найбільших проблем у суспільстві та державі, а 19 % – найбільшою проблемою. В уяві українців всі сфери енергетики корумповані приблизно однаково: половина українців вважає, що найбільша корупція наявна на ринку постачання газу; 48 % – на ринку збуту і продажу нафти та нафтопродуктів; 46 % – на ринку постачання електроенергії, 45 % – на ринку постачання і споживання вугілля; 69 % українців пам'ятають скандали з газовими контрактами Ю. Тимошенко; 40 % називають скандал із «вишками Бойка»; по 33 % – знають про скандали із офшорами («Панамські папери», «Райські папери») та зі схемами Одеського припортового заводу; 30 % знають про скандал зі схемою «Роттердам+»; від 25 % до 5 % знають про такі скандали в енергетичному секторі України, як схеми Курченка («Перерваний транзит»), «РосУкрЕнерго», схеми Онищенка («Спільна діяльність»), менеджмент Укрнафти, «Енергомережа», схеми Мартиненка, скандали з «Лижним інструктором» Каськіва та «Лівела» [226]. Не всі з цих злочинних схем підтверджені кримінальними провадженнями або вироками суду. Це пояснюється тим, що: в умовах відсутності ринкової конкуренції, прозорого регулювання та реформ в енергетичному секторі економіки низка осіб, які займали високі державні посади, протягом років незалежності України отримували надприбутки, маніпулювали і продовжують маніпулювати політикою в паливно-енергетичній сфері, маючи представництво у Верховній Раді України; ПЕК залежить від інтересів олігархів-монополістів; інтереси корпорацій превалюють у секторах видобутку газу і вугілля, виробництва та

постачання електричної, теплової енергії; у корупційних схемах використовуються державні закупівлі та трансферне ціноутворення, різниця між ціною імпортованих енергоносіїв і пільговими цінами для населення; державні кошти розкрадаються за участі компаній-нерезидентів, які підконтрольні народним депутатам України; державним підприємствам енергетичного сектору наносяться збитки за рахунок поставки енергоносіїв нижче їх ринкової вартості підконтрольним підприємствам з подальшою реалізацією енергоносіїв за ринковою вартістю, що можливо виключно внаслідок участі в цих схемах топ-менеджерів державних і приватних підприємств, що діють у ПЕК, та посадових осіб державних органів, що контролюють ПЕК. Звісно, в ПЕК вчиняється і низка «дрібних» правопорушень:

У 2016 р. у ПЕК було вчинено 1887 кримінальних правопорушень, з них – 277 привласнень, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (що становить 14,7 %); 2017 р. – 1 831 (268 – 14,6 %); 2018 р. – 1 822 (225 – 12,3 %); 2019 р. – 1 468 (223 – 15,2 %); 2020 р. – 1 064 (250 – 23,5 %) (Додаток Б). Тобто, навіть з тих, виявлених злочинів значний відсоток складають саме ті кримінальні правопорушення, для вчинення яких злочинці застосовують посадові повноваження. Зазначений аналіз статистичних даних і наявних матеріалів правоохоронних і контролюючих органів свідчить про поширеність кримінальних правопорушень у ПЕК, які вчиняються шляхом зловживання владою та службовим становищем. Такими правопорушеннями завдаються істотні матеріальні збитки підприємствам енергетичного сектору економіки та державі, чим знижується рівень національної безпеки України: у 2016 р. встановлена сума матеріальних збитків у провадженнях, розслідування за якими закінчені, складала 29 932,99 тис грн; 2017 р. – 10 154,84 тис грн; 2018 р. – 12 885,87 тис грн; 2019 р. – 14 125,62 тис грн; 2020 р. – 639 132 тис грн. Кримінальні правопорушення, що вчиняються високопосадовцями, впливають на поглиблення енергетичної кризи, високу ціну на паливо, заборгованість підприємств ПЕК і споживачів їх послуг (тепла та електроенергії).

Як засвідчив власний досвід, вчинення заволодіння майном саме шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем є характерним для ПЕК, і чим вище службове становище займає посадова особа, тим більше матеріальний збиток вона спричиняє злочинними діями державі.

Монопольне становище у ПЕК (до речі, як і в деяких інших, наприклад, металургійній, хімічній – як енергомістким) належить кільком потужним фінансово-промисловим групам, створеним шляхом зрощення капіталу сумнівного походження з політичною владою [74, с. 50]. Такі об'єднання в кримінологічній літературі отримали красномовну назву «кримінально-олігархічні клани» [221, с. 67]. Криміналізація економічних відносин у ПЕК призводить до деформації та атрофії правових форм, встановленню асоціальних норм поведінки у цій сфері. Протягом десятиліть незалежності України результати правоохоронної діяльності на об'єктах ПЕК вказують на наростаючу криміналізацію цієї галузі, тобто, несприятливі тенденції розвитку ПЕК посилюються низкою вчинюваних кримінальних правопорушень на його об'єктах, при чому вони складають злочинні ланцюги, що об'єднані певною метою.

Наслідки кримінальних правопорушень цієї категорії для суспільства мають глибокий систематичний вплив на фінансове становище споживачів, механізм господарювання та наявну сукупність соціально-економічних відносин.

Респонденти визначили низку чинників, які ускладнюють виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних високопосадовцями у ПЕК: можливість членів злочинних груп документально прикривати свою протиправну діяльність (56,2 %); можливість прикривати злочинні оборудки цілком законними угодами (40,2 %); можливість ефективно протидіяти спробам правоохоронних та контролюючих органів виявляти і розслідувати факти протиправної діяльності злочинної групи, з використанням недоторканості різних рівнів (як законодавчо врегульованої, так і прихованої) (63,3 %); труднощі, пов'язані з відслідковуванням руху викраденої (нелегально

видобутої або отриманої) сировини від видобувача до переробника (виробника теплової або електроенергії) та переміщенням коштів, якими йде оплата за кінцевий продукт (послугу з постачання) (50,6 %); об'єднання злочинних груп на видобувних підприємствах із злочинними групами на підприємствах, що виробляють і реалізують кінцевий продукт на основі спільних інтересів протидії правоохоронним та контролюючим органам (56,6 %); наявність у членів злочинних груп корупційних зв'язків високого рівня (80,1 %) (Додаток В).

Криміналізація ПЕК в Україні на сучасному етапі набирає обертів. Стрімко поширюються вчинювані у цій сфері тяжкі та особливо тяжкі злочини проти власності, зокрема заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

З огляду на формулювання назви теми нашого дослідження вважаємо за необхідне надати пояснення термінів, які будуть використовуватися в роботі, що дозволить з'ясувати місце означених кримінальних правопорушень у системі злочинів проти власності, визначити низку понять та уточнити межі предмета дослідження.

Вчинення кримінальних правопорушень – заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем характерно саме для таких галузей економіки, які займають монопольне становище. Враховуючи можливість вільного трактування витрат, а отже, і вільного встановлення цін на свій продукт, держава встановила низку запобіжників (наприклад, у вигляді контролюючих органів, граничних цін, різних цін для громадян і виробництв тощо). Але всі ці запобіжники спрацьовують лише у тому випадку, коли відповідальні посадовці виконують свої обов'язки, діють в межах своїх повноважень. Зазначені вище чинники обумовлюють протилежну поведінку високопосадовців у ПЕК як суб'єктів господарювання, так і контролюючих органів. Значна частина цих високопосадовців тривалий час була «недосяжна» для правоохоронних органів (з огляду на чинники вказані вище) і тільки після створення спеціалізованого органу, до повноважень якого віднесено саме

протидія корупційним злочинам, що вчиняються вищими посадовими особами, з'явилася можливість реального впливу на цю ситуацію з боку держави. Відповідно до ст. 1 Статусу Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) НАБУ є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття *корупційних правопорушень*.... Завданням НАБУ є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені *вищими посадовими особами*, уповноваженими на виконання функцій держави... та становлять загрозу національній безпеці... [202]. На детективів НАБУ покладено обов'язок протидії (розслідування) заволодіння високопосадовцями майном шляхом зловживання службовим становищем, оскільки зазначені злочини відносяться водночас до економічних і корупційних [202].

Ще однією важливою складовою дослідження є визначення поняття ПЕК, як сфери злочинної діяльності (відповідно, обстановку вчинення злочинів у ПЕК ми розглядаємо в межах підрозділу 1.2 з точки зору, які саме галузі, об'єкти відносяться до ПЕК). Науковці мають щодо цього різні думки.

На думку Б.М. Головкина, оскільки ПЕК становить собою організаційно цілісний міжгалузевий виробничий комплекс, поєднаний виробничими зв'язками господарюючих суб'єктів, замкнутим технологічним циклом, централізованим управлінням, вертикальною інтегрованістю в народногосподарський комплекс держави, то і кримінальний вплив на ПЕК також можна вважати системним, оскільки в масштабах національної економіки порушується спосіб виробництва енергоресурсів, заподіюється шкода засобам виробництва і виробничим відносинам, що загрожує енергетичній безпеці держави загалом [74, с. 42].

В.С. Самсонов і М.А. Вяткін зазначають, що ПЕК являє собою складну і розвинену систему видобутку природних енергетичних ресурсів, їх збагачення, перетворення у мобільні види енергії та енергоносії, передачі й розподілу, споживання і використання в усіх галузях господарства [233, с. 7].

Д.В. Клиновий вважає, що ПЕК – це сукупність галузей промислового виробництва, які здійснюють видобуток палива, виробництво електроенергії, їх транспортування та використання. До складу паливно-енергетичного комплексу входять галузі паливної промисловості (вугільна, нафтова, газова, торф'яна, сланцева) та електроенергетика, що включає теплові, гідро та атомні електростанції [88, с. 388].

З останнім визначенням не погоджується В.В. Фінчук, оскільки вважає, що таке формулювання обмежує систему ПЕК лише галузями промислового виробництва та не враховує споживання продуктів ПЕК іншими галузями народного господарства, і надає власне визначення, згідно з яким до ПЕК належать всі види економічної діяльності, пов'язані з вартістю енергоносіїв (палива та електроенергії), їх створенням, обміном, розподілом і споживанням у системі виробничих відносин [284, с. 43].

Власне, для теми нашого дослідження не так важливе визначення ПЕК, а більш значимою є його система, цілісна структура поєднана виробничими зв'язками, оскільки саме ці зв'язки використовують високопосадовці для заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Специфічною ознакою розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем є необхідність у володінні слідчим знаннями, які виходять за межі його базових професійних знань (80,1 % респондентів зазначили, що знання, необхідні для розслідування зазначених кримінальних правопорушень, вони отримали під час розслідування (Додаток В). Власне, саме отримання слідчим знань про структуру ПЕК, функціонування об'єктів ПЕК, внутрішні та зовнішні виробничі зв'язки, особливості діяльності органів, організацій та служб, які здійснюють нагляд і контроль за функціонуванням зазначених об'єктів, нормативно-правове забезпечення діяльності ПЕК, обумовлює можливість розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Тому вважаємо за необхідне виокремити складові ПЕК (обґрунтовуючи тим самим формулювання назви теми та її теоретико-правове забезпечення), а

для кожного із способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, визначити вимоги яких саме нормативних актів порушили посадовці під час вчинення кримінальних корупційних правопорушень.

Б.М. Головкін дає таке визначення злочинності у паливно-енергетичній сфері – це кримінологічно однорідна сукупність корисливих злочинів, що посягають на механізм організації і функціонування міжгалузевої системи відтворення енергоресурсів і в масштабах суспільства заподіюють шкоду енергетичній безпеці країни [74, с. 43].

В.С. Самсонов і М.А. Вяткін звертають увагу на нерозривність ланцюга «видобуток – переробка – транспортування – розподілення – споживання», який визначає технологічну єдність ПЕК [233, с. 8]. З таким твердженням погоджується В.В.Фінчук, оскільки вважає, що таким чином підкреслено системність ПЕК, адже споживання є невід’ємною ланкою в системі функціонування ПЕК [284, с. 43].

Вивчення наукових розробок, в межах яких досліджувалися структура та взаємозв’язки у ПЕК [74, с. 13] з врахуванням теми нашого дослідження, дозволило виокремити технологічний ланцюг, що використовується високопосадовцями в процесі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Перша ланка – здобування сировини для функціонування генеруючих потужностей. На цьому етапі здійснюється видобування сировини (вуглевидобуток, нафтовидобуток, газовидобуток, видобуток торфу і сланців, урану та інших ядерних матеріалів) та її придбання в інших країнах.

Друга ланка – придбання обладнання та створення генеруючих потужностей для виробництва електроенергії (вуглепереробні, газопереробні, для переробки торфу і сланців; підприємств електроенергетики (ТЕС, ГЕС), атомної енергетики (АЕС), котлогосподарство, для створення місцевих енергоносіїв).

Третя ланка – транспортування та розподіл сировини (перевезення вугілля, торфу та сланців, газопроводи (інші способи транспортування газу)).

Четверта ланка – перетворення (переробка) сировини, виробництво електроенергії (ТЕС, ГЕС, АЕС).

П'ята ланка – постачання електроенергії (електромережі, включаючи високовольтні лінії електропередачі та низьковольтні розподільні електромережі, паро- і теплопроводи, трубопроводи місцевих енергоносіїв).

Шоста ланка – розподіл, використання та споживання енергоносіїв (промислова енергетика, енергетика транспорту, енергетика сільського господарства, комунальна енергетика). Науковці споживання енергоносіїв поділяють на проміжне (первинне переробка паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення ними технологічних потреб у тих сферах і галузях економіки, які передбачають подальшу передачу енергоносіїв до кінцевого споживача) і кінцеве (вторинне) [74, с. 13].

Не всі з цих ланок є однаково криміногенними з точки зору можливості вчинення високопосадовцями заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. У цьому розділі ми наводимо аналіз думок слідчих (тобто їх суб'єктивного сприйняття) щодо кримінальної ураженості окремих галузей ПЕК з точки зору інтересів нашого дослідження: нафтогазова – 29,9 %; вуглевидобувна – 17,9 %; атомна енергетика – 12 %; гідроенергетика – 10 %; альтернативна енергетика – 2 %; постачання електроенергії – 24,7 %; розподіл електроенергії – 6 % (Додаток В).

Варто зазначити, що офіційно (відповідно до аналізу окремих нормативно-правових актів [258]) ПЕК складається з електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового та нафтогазового комплексів (галузей). Кожна із зазначених галузей ПЕК регулюється окремим законом і підзаконними актами. В електроенергетиці є Закон України «Про ринок електричної енергії» [209], у вугільно-промисловій галузі – Кодекс України про надра [95] та Гірничий закон України [42], в нафтогазовому комплексі – Закон України «Про нафту і газ» [201] тощо. Проте загальність у формулюваннях багатьох положень зазначених законів зумовлює необхідність прийняття множини підзаконних актів різними органами влади. Лише у вугільній галузі

кількість підзаконних актів перевищує 600, у електроенергетиці – понад 400 [191, с. 307]. Основні напрями боротьби зі злочинністю і корупцією пролягають через економічну площину, а тому практики потребують наукового дослідження нових способів вчинення корупційних кримінальних правопорушень, наукових розробок щодо тактики досудового розслідування в найбільш криміногенних галузях промисловості (енергетиці, вугільній та нафтогазовій промисловості).

Розроблення методики протидії заволодінню зазначеним майном шляхом зловживання службовим становищем неможливе без ґрунтового аналізу сучасного законодавства та нормативно-правової бази, а також вивчення генезису наукових досліджень, які здійснювалися з метою підвищення ефективності розслідування досліджуваних та аналогічних кримінальних правопорушень [317, с. 23–24].

Що стосується історіографії та теоретичної розробленості проблем протидії злочинам, що вчиняються у ПЕК, то в останні роки зросла кількість публікацій, присвячених цим проблемам, у засобах масової інформації, оскільки вартість енергоносіїв прямо не лише впливає на рівень життя пересічного громадянина, а й становить суттєву складову безпеки країни.

Окремі теоретичні дослідження здійснювалися у сферах інтересів різних наук.

Низка науковців розглядали проблеми кваліфікації та попередження злочинів у ПЕКУ з точки зору кримінального права та кримінології.

Б.М. Головкін впродовж 2012–2014 рр. досліджував злочинність економічної спрямованості у паливно-енергетичному комплексі. Ученим запропоновано напрями удосконалення діяльності правоохоронних, контролюючих та інших державних органів щодо протидії злочинності у паливно-енергетичній сфері; визначено способи попередження та припинення злочинів економічної спрямованості у паливно-енергетичній сфері України [43, с. 318–326]. З надбань науковця, що мають значення для теми нашого дослідження, необхідно відмітити: запропоноване визначення злочинності

економічної спрямованості у ПЕК – це кримінологічно однорідна сукупність корисливих злочинів, що посягають на механізм організації й функціонування міжгалузевої системи відтворення енергоресурсів і в масштабах суспільства заподіюють шкоду енергетичній безпеці країни [45, с. 193–202]; спільні заходи правоохоронних та контролюючих органів щодо зниження рівня злочинності у паливно-енергетичній сфері України, зокрема пропозиція закріплення координуючих повноважень щодо протидії злочинності у ПЕК за Міністерством палива та енергетики України (зокрема, електроенергетичному, ядерно-промисловому та нафтогазовому комплексах у вугільній та торфодобувній галузі) [47, с. 152–159]; доведення нагальної потреби законодавчого врегулювання питання координації та розподілу повноважень внутрішньовідомчих контролюючих органів, а також відзначено необхідність розробки проєкту загальнодержавної цільової програми протидії злочинності у сфері економіки (зокрема, і у ПЕК) [44, с. 103–112].

О.О. Титаренко здійснював дослідження в період 2001–2008 рр., в межах наукових розробок зазначеного науковця досліджено теоретичні та практичні проблеми протидії економічним злочинам у вугільній промисловості. У роботах науковця визначено поняття економічних злочинів у вугільній промисловості та виокремлено їх основні ознаки; встановлено детермінанти, що обумовлюють вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості; з'ясовано напрями протидії економічним злочинам на підприємствах вугільної промисловості спеціальними підрозділами ОВС (перевірка законності здійснення великих бартерних операцій із вугіллям та використання цільових бюджетних коштів на закупівлю обладнання, перевірка правильності проведення тендерів, відпуску вугільної продукції споживачам, реструктуризації вугледобувних об'єктів тощо), висвітлено кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють економічні злочини у вугільній промисловості, а також інформацію про них, пов'язану з особливістю функціонування галузі, та класифікацію найбільш розповсюджених способів вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості [270, с. 6–8; 267]. З

наукових напрацювань автора найбільш вагомими є розроблена класифікація способів вчинення економічних злочинів у вугільній промисловості; характеристика осіб, які вчинили економічні злочини у вугільній промисловості [269, с. 61–65]; загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи протидії економічним злочинам у вугільній промисловості, серед яких питання взаємодії між правоохоронними органами та контролюючими органами [268, с. 102–138].

Ю.О. Левченко у період 2005–2008 рр. досліджував проблеми запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України. Науковцем проведено дослідження заходів запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі України, визначено роль правоохоронних органів у запобіганні зазначених злочинів [132, с. 24–29], розглянуто сучасний стан і правове регулювання нафтогазового комплексу України [130, с. 116–122], кримінально-правову та кримінологічну характеристику корисливих злочинів, які вчиняються у нафтогазовому комплексі [131, с. 193–200], їх детермінанти. Беззаперечним надбанням автора є розроблена система заходів запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі України, що являє собою комплекс загальних і спеціальних заходів соціально-економічного, нормативно-правового та організаційно-управлінського характеру [129].

В.А. Ставінський у період 2008–2012 рр. дослідив проблеми запобігання корисливим злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України. Науковцем надано розгорнуту кримінологічну характеристику злочинів у нафтогазовому комплексі [245, с. 502–509] та осіб, які їх вчинили [244, с. 132–133], з'ясовано особливості детермінації злочинних проявів [243, с. 93–94], причини та умови високого рівня їх латентності [247]. Сформульовано обґрунтовані пропозиції щодо необхідності реалізації комплексу заходів запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі України на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях [242, с. 109–113]. З точки зору нашого дослідження особливий інтерес становлять пропозиції змінити та доповнити окремі положення чинних нормативно-правових актів, розробити і прийняти закони, спрямовані на вирішення проблем запобігання

злочинам [246], а також форми й засоби прокурорського реагування щодо організованої злочинності у нафтогазовому комплексі України [248, с. 307–314].

Запобігання злочинам у ПЕК присвячено праці В. В. Фінчук, яка здійснювала дослідження впродовж 2012–2019 рр. В межах наукових розробок автора проведено оцінку рівня та структури злочинності у сфері ПЕК України [287, с. 346–352], її соціальне підґрунтя [288, с. 164–167] та чинники криміногенності ПЕК [290, с. 452–455]; надано кримінологічну характеристику [283, с. 345–349], зокрема характеристику осіб, винних у вчиненні злочинів у ПЕК [282, с. 363–370]; розглянуто особливості запобігання злочинам у сфері ПЕК [281 с. 136–138; 112; 284] та правове забезпечення запобіжної діяльності органів прокуратури у зазначеній сфері [286, с. 208–213].

З наукових надбань ученої цінність для теми нашого дослідження становить встановлена кореляція між: рівнем соціального захисту працівників ПЕК та його впливом на мотивацію вчинення злочинів [289, с. 178–181]; географією злочинності у сфері ПЕК та її зв'язком з розташуванням об'єктів нафтогазової галузі [279, с. 154–157; 280, с. 89–91], а також оцінка організованої злочинної діяльності у ПЕК [285, с. 140–142].

Також, з точки зору теорії кримінального права Ю. В. Кириченком досліджено особливості кримінальної відповідальності за викрадення електричної або теплової енергії [83].

Інші дослідження ПЕК здійснювалися у сфері інтересів економічної теорії, зокрема державного регулювання економіки.

Н. М. Ковалко у період 2002–2007 рр. досліджував фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин у ПЕК України, зокрема правове регулювання здійснення розрахунків на ринку природного газу України [90, с. 190–194]; фінансово-правові питання державного управління електроенергетикою [91, с. 49–53] та правове регулювання розрахункових відносин в електроенергетиці [92, с. 251–254]. З точки зору інтересів нашого дослідження науковець детально розглянув правовий механізм розрахунків у

електроенергетиці України, його основні елементи (алгоритм, поточні рахунки із спеціальним режимом використання та ін.) [93], що може бути використано під час встановлення обставин доказування, оскільки саме порушення правових норм, що регулюють розрахунки за електроенергію, може свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

В.І. Коновалюк у період 2002–2004 рр. досліджував іншу складову ПЕК – державне регулювання монополій видобувної промисловості – стосовно енергетики у період ринкових трансформацій, під час чого обґрунтував принципи ціноутворення в монополіях (на прикладі енергетики) [104, с. 241–247; 106, с. 87–96]. З точки зору інтересів нашого дослідження науковцем досліджено механізми поєднання гірничовидобувних підприємств з переробними [108, с. 127–132] та з тими, що випускають технологічно завершену продукцію (тобто споживачами електроенергії) [107, с. 72–80], а також особливості формування ринкових відносин у ПЕК [105, с. 204–208], оскільки високопосадовці, які вчиняють кримінальні правопорушення у ПЕК, намагаються використовувати саме ринкові відносини для маскуванню своїх злочинних дій.

Я.А. Чураков у період 2002–2004 рр. розглядав особливості державного регулювання фінансової діяльності та ціноутворення природних монополій в Україні, в основному ПЕК [301], з точки зору дослідження наявної практики складання тарифів на послуги природних монополій (тепло, електроенергія), способи їх розрахунку [302, с. 122–127], проаналізував способи визначення рівня обґрунтованості витрат природних монополій та норми прибутку [304, с. 70–71], що має отримувати природна монополія, з метою узгодження цих складових процесу ціноутворення на електроенергію [303, с. 43–47]. Результати зазначеного дослідження ми плануємо використати під час встановлення та доказування розмірів шкоди, спричиненої незаконними діями високопосадовців у ПЕК.

Також у зазначеній сфері здійснювали дослідження: І.А. Франчук (2009 р.) – механізм державного регулювання енергетики, як природної

монополії [291, с. 273–279; 291, с. 79–81]; Т.І. Биркович (2011–2012 рр.) – діяльність держави по регулюванню енергетики [15, с. 67–74], в контексті гарантування енергетичної безпеки [16, с. 52–59]; О. Ю. Стоян (2014–2015 рр.) – законодавче підґрунтя державного регулювання відновлювальної енергетики України [255, с. 64–72] та публічне управління у сфері відновлювальної енергетики [256, с. 153–159]. Їх дослідження мають значення для теми нашого дослідження, оскільки висвітлюють правове регулювання ПЕК і розглядають окремі складові енергетичної безпеки країни.

Низка науковців розглядали особливості функціонування ПЕК з точки зору забезпечення енергетичної безпеки України.

А.М. Новицький впродовж 2004–2005 рр. досліджував організаційно-правове забезпечення діяльності державних органів [163, с. 94–102], з точки зору забезпечення детінізації відносин у ПЕК України визначив основні ризики енергетичної безпеки України шляхом виокремлення специфічних для енергетики факторів, що сприяють тіньовим проявам у ПЕК [164, с. 72–74], окреслив напрями удосконалення контрольної діяльності державних органів у ПЕК України [166, с. 222–223]. З вагомих надбань науковця важливою для нашого дослідження є розроблена єдина державна інформаційна система, яка дозволить налагодити співпрацю між різними контролюючими і правоохоронними органами, надасть можливість доступу до інформаційних систем різних відомств та можливість більш ефективно впливати на негативні тіньові прояви у ПЕК, використовувати позитивний досвід усіх контрольних служб держави, забезпечувати необхідний моніторинг і координувати роботу всіх державних контролюючих органів [165].

У цьому ж напрямі здійснював дослідження Є.І. Сухін у період 2004–2005 рр. Науковець в основному орієнтувався на вивченні проблемних питань впровадження нетрадиційної енергетики як фактору економічної безпеки держави. Автор розглядає теоретичні, методичні та прикладні проблеми впровадження технологій нетрадиційної енергетики [258, с. 64–71]. з метою досягнення прийнятної рівні економічної безпеки держави та її

окремих територій за основними сферами життєдіяльності [259, с. 5–13], обґрунтував доцільність комплексної оцінки організаційно-управлінських і технологічних рішень, спрямованих на залучення до паливно-енергетичного балансу нетрадиційних паливно-енергетичних ресурсів [261, с. 67–72]. Наводячи результати розрахунків та їх аналізу стосовно впливу на рівень економічної безпеки територіальних утворень України, учений звертає увагу на наявність суттєвого негативного чинника, який (за нашою інтерпретацією – авт.) полягає у протидії впровадженню альтернативних джерел енергії за технологій, що забезпечують їх використання, з боку високопосадовців, які контролюють природні монополії ПЕК, і, як наслідок, отримують «тіньові» надприбутки [260].

Низка науковців здійснювали дослідження у сфері інтересів інших правових наук, розглядаючи питання протидії кримінальним правопорушенням у ПЕК. Зазначені питання вивчалися з позиції теорії оперативно-розшукової діяльності.

І.С. Огерук у період 2004–2009 рр. визначив [170, с. 274–284] та класифікував [171, с. 248–254] способи розкрадання видобутої сировини на підприємствах нафтогазовидобувної галузі; дослідив питання протидії розкраданням нафти на підприємствах нафтогазовидобувної галузі [172, с. 13–21]. З точки зору нашої теми дослідження інтерес становить напрацювання автора стосовно діяльності суб'єктів протидії зазначеним злочинам і взаємодії між ними [173, с. 76–84].

О.Б. Сахаров визначив особливості боротьби з проявами організованої злочинності у нафтогазовій галузі України [234, с. 40–51].

У 2007 р. Л.М. Дудник висвітлив проблеми боротьби зі злочинами у сфері оподаткування за умов деформації системи економічних відносин, охарактеризував сучасний економічний стан і перспективи розвитку ПЕК України. Розкрив особливості інформаційно-аналітичної та пошукової роботи податкової міліції, боротьби з фіктивним підприємництвом, тактику виявлення та запобігання злочинам у ПЕК, висвітлив найбільш поширені злочинні схеми з

використанням фіктивних, транзитних, збиткових та офшорних підприємств, які застосовуються правопорушниками у даній галузі [55–56]. Цінність наукових розробок автора для теми нашого дослідження полягає у розробці оперативно-розшукових заходів щодо запобігання та протидії фіктивному підприємництву саме у ПЕК, визначенні основних напрямів організації діяльності підрозділів податкової міліції щодо протидії злочинності у ПЕК України, розкритті форм взаємодії оперативних підрозділів податкової міліції з правоохоронними та контролюючими органами.

Г.М. Бірюков у 2008 р. розглянув технології ухилення від сплати податків, що застосовуються у найбільш криміногенних галузях господарської діяльності – паливно-енергетичному комплексі, визначив схеми ухилення від сплати податку на додану вартість, прибуток, акцизного збору, а також з використанням фіктивних фірм, розкрито механізм їх дії, а також висвітлив технології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у ПЕК [17].

Стосовно тематики нашого дослідження, то у ній фактично «переплітаються» кримінальні правопорушення у ПЕК, кримінальні правопорушення, предметом яких є бюджетні кошти, та кримінальні правопорушення, що вчиняються посадовими особами. Тому ми вивчали наукові розробки у всіх зазначених напрямках.

Значення для вивчення питань протидії злочинам, вчинюваним високопосадовцями у ПЕК, мають дослідження безпосередньо присвячені питанням розслідування кримінальних правопорушень в паливно-енергетичному комплексі, та ті, предметом яких є бюджетні кошти.

А.Ф. Волобуєв у період 1996–2004 рр. досліджував як загальні положення криміналістичної методики [36], розслідування і попередження розкрадань майна [37] та інших злочинів у сфері підприємництва [38], так і розслідування злочинних порушень бюджетного законодавства [39].

Р. Л. Степанюк впродовж 2004–2013 рр. вивчав питання криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, учинених у

бюджетній сфері України [251; 250; 250], окрему увагу автором приділено напрямам формування методик розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживаннями з бюджетними коштами в окремих сферах економіки, та формування методик розслідування злочинів, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами [252, с. 129–133]. Науковцем розроблено основи комплексних методик розслідування розкрадань і службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України, а також визначено напрями формування та реалізації міжвидових криміналістичних методик розслідування злочинів, вчинених при здійсненні державних закупівель [254, с. 11–14; 330].

Низка досліджень стосувалися розслідування корупційних злочинів, і були здійснені порівняно нещодавно. Д.А. Бондаренко дослідив проблеми розслідування зловживань владою або службовим становищем і перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) на рівні монографічного дослідження [19], але не торкався особливостей вчинення високопосадовцями кримінальних правопорушень у ПЕК. Н.В. Кимлик відмічено особливості розслідування злочинів, пов'язаних з корупцією [82, с. 102–107] та визначено межі початкового етапу їх розслідування [81, с. 100–102].

На монографічному рівні проведено дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень в окремих галузях ПЕК.

С.А. Вельможний у період 2008–2009 рр. провів комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем методики розслідування викрадень електричної енергії шляхом її самовільного використання, надав криміналістичну характеристику викрадення електричної енергії шляхом її самовільного використання [24, с. 130–132], визначив її структурні елементи, зокрема особу злочинця [26, с. 523–527], охарактеризував особливості використання спеціальних пізнань у процесі запобігання викраденням електричної енергії шляхом її самовільного використання [25, с. 151–152]. Цінним науковим надбанням для нашого дослідження є розробка спеціальної

методики розслідування викрадень електричної енергії шляхом її самовільного використання, що охопила також проблеми виявлення зазначених кримінальних правопорушень, типові слідчі ситуації, організаційні й тактичні особливості провадження окремих слідчих дій [27] та взаємодії слідчого, органу дізнання і працівників Державної інспекції з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної й теплової енергії [23, с. 68–72].

В.М. Шурашкевич впродовж 2016–2019 рр. на монографічному рівні здійснив дослідження проблемних питань розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. Науковцем визначено найбільш поширені способи вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики [321, с. 152–155] та здійснено їх типізацію. Уточнено обставини [319, с. 131–134], що підлягають доказуванню, окреслено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування [320, с. 379–382], виявлено особливості проведення огляду місця події [318, с. 100–103], допитів [314, с. 164–168], обшуків [322, с. 151–155] та слідчого експерименту і запропоновано відповідні рекомендації щодо удосконалення діяльності слідчого. Науковим надбанням автора, яке ми враховуємо у нашому дослідженні, є виокремлення напрямів і форм використання спеціальних знань [317], визначення осіб, які можуть виступати свідками під час розслідування [316, с. 111–115], значення документальних джерел інформації для встановлення причинного зв'язку під час розслідування [315, с. 115–118].

Певний інтерес для нашого дослідження також мають окремі напрацювання, що стосуються різних аспектів розслідування кримінальних правопорушень у ПЕК. Зокрема, О.Ю. Камишанський класифікував способи вчинення розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості (за матеріалами Луганської та Донецької областей) [79, с. 157–164]; М.В. Бурак визначила способи вчинення злочинів службовими особами в ПЕК України [20, с. 266–278]; С.С. Шрамко, розглядаючи структуру злочинних проявів на об'єктах ПЕК України, проаналізував структуру злочинних проявів у ПЕК та класифікував злочинність у ПЕК за такими

критеріями: за виробничо-галузевим розподілом вчинених злочинів, об'єктами злочинних посягань; окремими видами злочинів; предметів злочинних посягань; місцем і способом вчинення злочинів [313, с. 197–202]; Л.О. Шевченко надала психологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини у ПЕК [305, с. 255–258]; І.Б. Мацієвська розглянула проблеми протидії злочинності у ПЕК з боку органів кримінальної юстиції [152, с. 889–892].

Злочини у різних галузях ПЕК вивчалися також на рівні окремих методичних рекомендацій [31; 33; 72; 154; 153; 175; 218; 219].

Варто відзначити, що дослідження виключно сучасного стану методико-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, що розглядаються, не може повною мірою сформулювати уявлення про його рівень. Особливо зважаючи те, що, як демонструє проведений аналіз відповідних джерел, кількість робіт, безпосередньо присвячених вирішенню проблем розслідування злочинів у ПЕК, є вкрай обмеженою [317, с. 28–29]. Дослідження сучасного стану криміналістичних методик розслідування різних видів злочинів дозволяє дослідити питання розслідування кримінальних правопорушень у ПЕК. Це пов'язано з тим, що певні зміни явища в минулому зумовлюють його зміни і в майбутньому. Тенденція розвитку криміналістичних методик, що визначаються їх сучасним станом, так само прямо або опосередковано впливає з їхнього стану в минулому [114, с. 11].

Аналізуючи наявні наукові напрацювання, як ті, що безпосередньо відносяться до розслідування злочинів у ПЕК, так і ті, що є «дотичними» до них, можна дійти певних висновків.

Наприклад, структура злочинності у ПЕК ретельно досліджена у монографії доктора юридичних наук Б.М. Головкина, виданій у співавторстві з Г.Ю. Дарнопих, І.О. Христич «Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання», яка присвячена комплексному дослідженню злочинності у ПЕК, що включає сукупність злочинних посягань економічної спрямованості [92, с. 68]. Автори визначають основні форми заволодіння активами підприємств ПЕК у процесі здійснення

господарської діяльності: привласнення, розтрата майна і коштів підприємств ПЕК або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем; нецільове використання бюджетних коштів; фіктивне підприємництво; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); шахрайство; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [74, с. 63].

Порівняно детально розглянуто кримінальні правопорушення, що вчиняються у різних сферах ПЕК, у дослідженнях: О.О. Титаренка «Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект)» (2006 р.) [270], яке є одним із перших в Україні кримінологічних досліджень, присвячених комплексному вирішенню проблем протидії злочинам у ПЕК, але виключно у вугледобувній галузі; С.А. Вельможного «Основи методики розслідування викрадень електричної енергії шляхом її самовільного використання» (2009 р.) [27], яке виключно стосується розслідування злочинів в енергетиці; В.М. Шурашкевича «Розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики» (2019 р.) [317], теж стосується галузі електроенергетики. Досліджувалися різні аспекти протидії кримінальним правопорушенням у ПЕК, починаючи з їх характеристики та характеристики осіб, які їх вчиняють, їх виявлення, взаємодії між суб'єктами протидії та розслідування їх окремих видів тощо. Окремі результати вказаних досліджень можуть знадобитися при розгляді таких елементів криміналістичної характеристики, як узагальнена інформація про способи вчинення таких заволодінь майном, про службових осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, а також при проведенні окремих слідчих розшукових дій тощо.

І хоча окремі рекомендації, що містяться у них, актуальні і сьогодні, загалом вони не відповідають наявним потребам криміналістики (оскільки не враховують сучасних особливостей злочинної діяльності високопосадовців у ПЕК, можливостей та правової бази діяльності детективів НАБУ).

Таким чином, спеціалізованих криміналістичних наукових досліджень з розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК не проводилося.

1.2. Криміналістична характеристика предмета, обстановки вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі та особи злочинця

На думку Б. М. Головкина, сьогодні в Україні спостерігається тенденція до зниження кількості злочинів економічної спрямованості у ПЕК. Це пов'язано з наступними чинниками: сучасний історичний етап розвитку економіки і ПЕК вже не містить можливостей для масового вчинення корисливих злочинів, як це було за часів роздержавлення власності, безконтрольного розподілу бюджетних коштів, неврегульованого порядку взаєморозрахунків тощо; контрольні пакети виробничих об'єктів ПЕК поділені між кримінально-олігархічними кланами і фінансово-промисловими групами, що входять до їх складу. Останні, вичерпавши традиційні для періоду первинного накопичення капіталу джерела надприбутків, зосередилися на перерозподілі сфер впливу, фінансових поглинаннях, скуповуванні акцій національних акціонерних компаній, укладанні міжнародних контрактів, боротьбі за державні замовлення, одним словом, відійшли від криміналу, ведуть бізнес більш-менш легальними методами; ринок енергоресурсів чітко структурований і фактично монополізований, джерела прибутків визначені, а їх обсяг фіксований, при цьому корпоративні криміналізовані структури самостійно регулюють бізнес і забезпечують охорону активів; підконтрольність ринку енергоресурсів кримінально-олігархічним кланам обернулася незацікавленістю останніх у послугах органів кримінальної юстиції з протидії злочинним проявам. Все це призводить до зростання латентності злочинів у паливно-енергетичній сфері [74]. Це твердження було правильним на період

проведення дослідження (2012 р.). У сучасних умовах ситуація докорінно змінилася. Внаслідок російської агресії (і, як наслідок, відмови України від придбання газу в країни – агресора) та тимчасової втрати території (на якій здійснювався видобуток вугілля, що використовувалося для функціонування генеруючих потужностей енергетики), суттєво звузилися можливості ФПГ для отримання неконтрольованого прибутку у ПЕК. Високопосадовці почали відшукувати інші можливості для побудови корупційних схем і, відповідно, з'явилися нові, раніше невідомі способи вчинення кримінальних правопорушень, в яких суттєве місце займає корупційна складова (використання публічних владних повноважень для задоволення приватних інтересів). Зазначене обумовлює необхідність дослідження моделей корупційної кримінальної діяльності, зокрема надання криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Поняття «криміналістична характеристика злочинів» вперше було визначено О.Н. Колесніченком як система відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [97, с. 15].

Науковці визначали криміналістичну характеристику злочинів як: ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації [47, с. 5]; вірогідну модель події [169, с. 488]; систему даних (відомостей) про злочин, які сприяють розкриттю й розслідуванню [178, с. 366; 151, с. 144]; інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів [231, с. 310; 168, с. 38]; систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідне для організації розкриття й розслідування злочинів [278, с. 273].

А.Ф. Волобуєв під криміналістичною характеристикою злочинів розуміє систему відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими

елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій при розслідуванні конкретних злочинів [36, с. 24].

В.Ф. Єрмолович вважає, що розробка конкретної криміналістичної характеристики злочинів може здійснюватися у таких випадках: коли вивчаються злочини одного виду й на підставі цього розробляються рекомендації щодо їх розкриття та розслідування; коли вивчається конкретний злочин і на його прикладі здійснюється навчання курсантів (слухачів, студентів); коли вивчається конкретний злочин і на його прикладі проводиться аналіз у практичному підрозділі правильних і неправильних дій слідчого, прокурора, судді; коли вивчається конкретний злочин і на його основі здійснюється розробка пропозицій до законодавчих актів тощо [59, с. 232].

І.І. Когутич вказує, що знання криміналістичних характеристик необхідне для організації швидкого, всебічного й об'єктивного провадження в кримінальних справах. Основне їх призначення полягає в тому, щоб інформувати слідчого відомостями про типові для певного виду чи групи злочинів ознаками [94, с. 546].

Згідно з визначенням О.Н. Колесніченка й В.О. Коновалової, криміналістична характеристика є системою відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів одного виду, що відображають закономірні зв'язки між ними та є основою для розслідування конкретних злочинів [97, с. 7–9].

Роботи науковців мають значення для розробки характеристики певних кримінальних правопорушень. Але у попередніх наукових працях не ставилася мета визначення особливостей криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Формування наукових основ методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК можливе з урахуванням встановлених криміналістичних ознак, виокремлення на їх підставі певного виду кримінальних правопорушень та надання їх криміналістичної характеристики. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення спрямовує зусилля слідчого на обрання правильного напрямку

розслідування, висування слідчих версій та вибір тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій в умовах конкретної слідчої ситуації. Відтак, теоретичні положення криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК мають вирішальне значення для методики розслідування даного виду кримінального правопорушення.

З огляду на наукові розробки та результати аналізу думок респондентів ми окреслюємо низку проблем, з якими стикаються слідчі при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, для вирішення яких необхідне розроблення формулювання та якісне наповнення елементів криміналістичної характеристики, зокрема: відсутність у криміналістичній літературі висвітлення особливостей технологічних циклів і фінансування підприємств ПЕК, аналіз розповсюджених способів підготовки, вчинення та приховування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у цій сфері (80,1 %); специфіка функціонування підприємств ПЕК, у зв'язку з якою слідчий (детектив) під час реєстрації матеріалів не може однозначно оцінити заяву про подію, що має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України, з визначенням форми заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем і, як наслідок, визначити підслідність (48,2 %); у зв'язку із замаскованістю таких кримінальних правопорушень, обмеженістю інформації щодо особливостей виробничого процесу підприємств ПЕК, проблематичним є встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та є орієнтиром при визначенні його завдань, виборі напрямів слідчої діяльності, висуненні слідчих версій, оцінки та перевірки отриманих результатів (19,5 %); відсутність наукових розробок стосовно організаційних і тактичних особливостей проведення слідчих дій залежно від процесуального статусу особи з урахуванням специфіки ПЕК, використання спеціальних знань при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (80,1 %) (Додаток В).

Саме для вирішення цих проблем є доцільним проведення наукового дослідження закономірностей вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, результати якого відобразяться у криміналістичній характеристиці.

Що стосується певного виду кримінальних правопорушень, то науковці робили спроби групувати їх на підставі певних ознак.

В.М. Шурашкевич вважає, що у разі виявлення типових ознак певного виду кримінальних правопорушень стає можливим визначити невідомі в умовах конкретного кримінального правопорушення обставини, оскільки на підставі такої інформаційної моделі виникає об'єктивна можливість оперативніше та ефективніше провести розслідування, зокрема, висунути ймовірні версії та врахувати криміналістичні рекомендації для розроблення плану розслідування [317, с. 39–40].

Низка науковців називають кримінально-правові ознаки кримінальних правопорушень у ПЕК: спільний родовий об'єкт посягання – економічні відносини; наявність спільної для всіх кримінальних правопорушень корисливої мотивації і загальної мети отримання економічної вигоди (майнового і немайнового характеру); детермінованість одними і тими ж соціальними чинниками, що входять у детермінуючий комплекс економічної злочинності; суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії найчастіше виступають: безпосередні учасники економічної діяльності; особи, які не беруть участі в економічній діяльності, однак посягають на економічні відносини; представники регулятивної сфери економічної діяльності, наділені дозвільними і контрольними повноваженнями; суспільно небезпечними наслідками кримінальних правопорушень є спричинення матеріальної шкоди державі та суб'єктам господарювання, підлив їхньої ділової репутації, а також заподіяння шкоди інтересам споживачів [68, с. 116; 150, с. 24–25, с. 81–82; 35, с. 79–80].

В.П. Бахін робить висновки, що з позиції практичного призначення елементи-ознаки криміналістичної характеристики повинні розмежовуватися на

дві групи: а) ознаки, які становлять всебічну характеристику певного виду злочинів, що дозволяє відрізнити його особливості від інших видів злочинів; б) ознаки, які здатні й покликані виконувати функцію забезпечення розкриття та розслідування злочинів [8, с. 183].

Погоджуючись з авторитетними науковцями, ми висловлюємо свою думку стосовно співвідношення елементів криміналістичної характеристики та ознак кримінального правопорушення. З нашої точки зору, ознаки – це особливості кримінального правопорушення, які визначають його подібність до інших об'єктів пізнання, сукупність ознак (яка може зводитися і до однієї), що дозволяє відрізнити (скомпонувати) групу кримінальних правопорушень, які відрізняються від інших. А елемент певної системи (в нашому випадку – криміналістичної характеристики) – це найпростіша складова, яку умовно розглядають як неподільну (поняття неподільності є умовним і визначається залежно від конкретних завдань). Тобто, формально ознаки є складовими кожного елемента криміналістичної характеристики (наприклад, ознаки особи – злочинця або ознаки певного способу вчинення кримінальних правопорушень), але поняття «ознака» та «елемент» не є тотожними.

Вітчизняними науковцями та практиками розроблено низку загальних криміналістичних рекомендацій з розслідування корупційних і «споріднених» кримінальних правопорушень, що включають окремі методики розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: за галузевим принципом (у сферах: бюджетній, торговельній, будівництва, банківській, інших); за видовою ознакою (залежно від кримінально-правової характеристики злочинів); за криміналістичними ознаками суб'єкта злочину, предмета злочину, елементами обстановки тощо.

Що стосується корупційних кримінальних правопорушень, а саме – заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються високопосадовцями у ПЕК, то воно ґрунтується на виокремленні групи злочинних дій за певними ознаками (визначених з урахуванням аналізу вивчення матеріалів кримінальних проваджень): приналежність злочинних дій

водночас до корупційних та до економічних кримінальних правопорушень (83,2 %), з огляду на те, що під час вчинення економічних кримінальних правопорушень використовуються переважно легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності) [52, с. 47], а під час корупційних – компетенція, повноваження службової особи; комплексний характер злочинної діяльності (71,3 %) [84, с. 24–25], оскільки при підготовці та з метою маскування злочинних дій щодо заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем високопосадовці та їх співучасники вчиняють ще низку кримінальних правопорушень. Окремі науковці довели наявність можливості комплексного характеру злочинної діяльності. А.Ф. Волобуєв запропонував виокремлювати комплекси взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами з метою отримання матеріальної вигоди і з використанням легальних форм господарської діяльності, називати їх злочинними технологіями збагачення (технологіями злочинної діяльності), виокремлюючи основний і вторинні (підпорядковані) злочини, які визначають структуру злочинної технології [217, с. 33], В.Б. Смелік визначив поняття технології злочинної діяльності, розуміючи її як систему (комплекс) злочинів різних видів, пов'язаних закономірними зв'язками та спрямованих на досягнення загальної злочинної мети [238, с. 52], В.В. Тіщенко вважав, що поняттям злочину охоплюються як поодинокі одноелементні дії, так і сукупність тривало скоєних вчинків, що утворює певний склад злочину, тобто злочинну діяльність можна розуміти ширше: вона може складатися як з низки дій, що кваліфікуються за однією статтею кримінального закону, так і за сукупністю діянь, які кваліфікуються по-різному, проте об'єднані загальними мотивами, метою [272 с. 104]; об'єктом безпосереднього посягання виступають суспільні відносини у сфері ПЕК (100 %); при вчиненні кримінальних правопорушень використовуються інструменти господарської діяльності та її легальні форми (79,7 %); кримінальні правопорушення вчиняються у ПЕК шляхом ненасильницьких дій або дій насильницького характеру, але вчинених у зв'язку із задоволенням

злочинного економічного інтересу конкретного високопосадовця (або ФПГ) (70,6 %); обмежене коло суб'єктів кримінального правопорушення (71,3 %), якими можуть бути: вища посадова особа, уповноважена на виконання функцій держави (представник регулятивної сфери ПЕК, наділений владними повноваженнями) або службова особа суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків (безпосередній учасник сфери ПЕК); корислива спрямованість злочинних дій (60,1 %); системоутворюючим елементом моделі злочинної діяльності (що відображається в криміналістичній характеристиці) є саме ПЕК, як сфера господарської діяльності (62,2 %); типові основні механізми злочинної поведінки, що відображається у способах підготовки, вчинення та приховування фактів вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (88,1 %); схожість типових носіїв і джерел криміналістично значимої інформації (42,7 %) (Додаток Д).

Враховуючи зазначені ознаки, ми надаємо визначення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються високопосадовцями у ПЕК: сукупність взаємопов'язаних корупційних кримінальних діянь, об'єктом безпосереднього посягання яких виступають суспільні відносини власності у сфері функціонування ПЕК, що відрізняються комплексним характером, мають корисливу ненасильницьку спрямованість, вчиняються суб'єктами ПЕК, які є вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або керівниками суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, шляхом зловживання службовим становищем з використанням легальних форм господарської діяльності та посадових повноважень, характеризуються типовими механізмами криміналістично значимої поведінки, схожістю типових носіїв і джерел криміналістично значимої інформації.

Криміналістична характеристика будь-якого кримінального правопорушення, виду (групи) кримінальних правопорушень, складається з

різних взаємопов'язаних між собою структурних елементів, які у комплексі складають єдину систему характерних криміналістичних ознак (особливостей) даного кримінального правопорушення, виду (групи) кримінальних правопорушень. Критерієм виокремлення таких елементів може слугувати здатність різних явищ, подій і фактів, пов'язаних зі злочином, залишати різноманітні сліди (наслідки), які можуть бути об'єктом криміналістичного дослідження і характеризувати інші сторони злочину [22, с. 115]. Склад цих елементів є дискусійним питанням у теорії криміналістики (кількісний та якісний склад її елементів, тобто криміналістично значущі ознаки, які повинні складати ядро криміналістичної характеристики [27, с. 25]). Наприклад, А.Ф. Волобуєв вважає, що до структури криміналістичної характеристики входять такі елементи механізму злочину: способи підготовки, вчинення і приховування злочинів; знаряддя вчинення злочинів; сліди злочинів; місце й обстановка вчинення злочинів; час вчинення злочинів; предмет посягання; особа потерпілого; особа злочинця [36, с. 24].

Не вступаючи до наукових дискусій одразу зазначимо, що додержуємося позиції науковців, які вважають, що структурна побудова криміналістичної характеристики є динамічною системою та залежить від конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень і, відповідно, потреба в необхідності узагальненої характеристики якогось з елементів детермінується умовами практики розслідування певного кримінального правопорушення [317, с. 41], оскільки одні елементи, частини, сторони і сукупності, що інформативні в криміналістичному відношенні для одних груп і підгруп кримінальних правопорушень, виявляються неінформативними чи мало інформативними в інших групах [86, с. 89].

Узагальнення практики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК та наукових джерел зумовило включення до системи елементів криміналістичної характеристики даного виду кримінальних правопорушень наступні: характеристика предмета злочинного посягання; обстановка вчинення заволодіння майном шляхом зловживання

службовим становищем у ПЕК; характеристика осіб, які заволодівають майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК; типові способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК; характеристика типових слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Зазначені елементи криміналістичної характеристики є взаємопов'язаними і взаємозалежними, обумовлюють закономірність кореляційних зв'язків між ними, а саме: між предметом злочинного посягання та способом заволодіння майном, слідами які залишаються, способом заволодіння майном і особою злочинця тощо.

З огляду на виокремлені елементи ми формулюємо визначення криміналістичної характеристики заволодіння майном високопосадовцями шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК: система узагальнених слідчою та судовою практикою криміналістично значущих відомостей про елементи, що характеризують предмет злочинного посягання, способи заволодіння майном і грошовими коштами держави та підприємств ПЕК, кримінальні ролі високопосадовців, їх корупційні зв'язки та особистісні якості, специфіку обстановки вчинення кримінального правопорушення, типові сліди злочинної діяльності, що мають значення для виявлення ознак заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК та його розслідування.

У межах даного підрозділу ми розглядаємо окремі з визначених елементів, які, на нашу думку, повинні корелюватися між собою.

Важливу криміналістичну інформацію містить у собі обстановка вчинення кримінального правопорушення, яка є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики, оскільки будь-яке кримінальне правопорушення є проявом людської діяльності, яке має місце в об'єктивних реаліях: воно вчиняється у певний час чи період, у певному місці та за певних обставин. Ці умови об'єктивної реальності істотно впливають і на поведінку злочинця, і на механізм слідоутворення.

Обстановка вчинення злочину в широкому сенсі являє собою сукупність суспільно-політичних, економічних, соціальних, правових та інших умов, що складаються на певному етапі розвитку суспільства й впливають на динаміку злочинності. У вузькому значенні обстановка вчинення кримінального правопорушення – це певна група чинників, що впливають на взаємодію між собою об'єктів, явищ (процесів) і характеризують умови місця, часу та інші умови навколишнього середовища, виробничі процеси, технологічні цикли та ресурси, особливості поведінки учасників подій, а також інші обставини об'єктивної реальності, що склалися у момент кримінального правопорушення і впливають на спосіб і механізм його вчинення.

За думкою Г.А. Матусовського, з якою ми погоджуємося, криміналістичний аспект вивчення обстановки вчинення кримінального правопорушення спрямований на з'ясування впливу зовнішніх умов на механізм їх здійснення, приховування, утворення слідів. Така обстановка складається з сукупності умов на певному об'єкті (підприємстві, установі, організації), де вчиняється кримінальне правопорушення. Науковець до таких умов відносить: нормативно-правове регулювання; майно, що перебуває у власності, управлінні, його види; структуру й профіль роботи підприємства, його ділові, виробничі та інші зв'язки; технологічний процес, характер, вид виконуваних операцій; документообіг, облік, звітність, контроль, охорону (пропускну систему); склад, посадове становище працівників, їх професійні й особисті якості, ділові та особисті зв'язки між ними; ставлення працівників до цінностей та виробничих операцій; діяльність працівників; наявність (відсутність) різних недоліків у діяльності, контролі, обліку тощо [150, с. 80–81].

В.П. Корж також слушно зазначає, що організованій злочинній діяльності, окрім основних структурних елементів обстановки вчинення злочину, притаманні й додаткові специфічні елементи: обстановка, що склалася у сфері прояву організованої злочинної діяльності; обстановка, створена чи змінена корумпованими чиновниками державних органів; обстановка, що

склалася у певному регіоні; обстановка, що склалася при формуванні вогнищ організованої злочинної діяльності; обстановка, що склалася у вузлах (місці прояву) організованої злочинної діяльності; відомості про типову обстановку [111, с. 205].

Варто враховувати і наукову думку В.Д. Пчолкіна та О.В. Іванцової, які стверджують, що обстановка, місце і час вчинення кримінального правопорушення зумовлюються специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації та мають тісний зв'язок зі способом його вчинення. На їхню думку, обстановку вчинення кримінального правопорушення можна визначити як сукупність ознак, що характеризують виробничі процеси, організацію виробництва, відносини посадових і матеріально-відповідальних осіб, систему обліку, звітності та контролю, що створює певне уявлення про справжні та можливі дії злочинців [224, с. 156].

С.І. Марко у системі загальної криміналістичної характеристики привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем розглядає обстановку розкрадання як місце (галузь виробництва, сфера обслуговування, виробнича ділянка, структурний підрозділ організації, підприємства та ін.); умови, що визначаються технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберіганням і рухом коштів і матеріальних цінностей, документообігом (оформлення та рух управлінських, проєктних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарчих, статистичних та інших документів), видом продукції, що використовується; час (астрономічний), сезонність робіт; канали збуту, реалізації здобутого злочинним способом [119, с. 300].

Науковий аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що обстановка вчинення службових розкрадань у ПЕК характеризується як сукупністю соціально-економічних умов, які склалися в певний період часу під час здійснення виробничого процесу, так і сукупністю явищ і процесів, які безпосередньо дозволили розкрадачам реалізувати свої злочинні наміри в

конкретних умовах, місці й у певний проміжок часу. Респонденти зазначили, що на обстановку вчинення цього виду кримінального правопорушення можуть впливати такі об'єктивні чинники: прогалини в законодавстві, насамперед у регуляторному (67,3 %); високий рівень корумпованості окремих посадових осіб, які мають владні повноваження у ПЕК (79,7 %); відсутність надійного контролю за використанням цільових коштів (62,2 %); економічна нестабільність (40,2 %); відсутність вільної конкуренції на енергетичному ринку (80,1 %); недоліки в роботі банківської та фінансової системи (22,3 %) (Додаток В).

Наукові розробки та сучасна слідча практика дають підстави для висновку, що обстановкою вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі можемо вважати: місце (ПЕК) (96,5 %); умови, що визначені виробничим процесом або технологічними циклами на підприємствах ПЕК, системою існуючого на цих підприємствах обліку, звітності та контролю, рухом коштів і енергоресурсів, документообігом, видом енергетичного ресурсу, що використовується, а також умови, що створені чи змінені корумпованими високопосадовцями (83,2 %); певний період астрономічного часу (36,4 %); канали реалізації здобутого злочинним шляхом (у випадках заволодіння енергетичними ресурсами) (34,3 %) (Додаток Д).

Стисла характеристика ПЕК, з точки зору обставин заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, полягає у наступному:

- ПЕК відноситься до обох основних видів виробничих систем: і до видобувної, і до обробної; у рамках видобувної виробничої системи у сфері ПЕК складаються рентні відносини і виникає рентний дохід [74, с. 9];

- ПЕК має значну частку державної форми власності порівняно з іншими секторами економіки (у межах державного сектору ПЕК управління державними правами має два аспекти: діяльність державних органів щодо визначення обсягів, напрямів і умов фінансування державних корпоративних

прав; управління діяльністю корпорацій у рамках прав держави як акціонера [74, с. 10]);

– організаційно ПЕК поділяється на відповідні галузі, виробничі підрозділи, підприємства різних економічних рівнів із власними об'єктами і суб'єктами. Науковці звертають увагу на відсутність повної організаційної єдності ПЕК (наприклад, в Україні він тривалий час був фактично поділений між Мінвуглепромом і Мінпаливенерго), а також на факт того, що відбувається подальше організаційне відокремлення окремих частин ПЕК з утворенням локальних господарських одиниць здебільшого у формі АТ за участю капіталу держави й адміністративно-виробничих структур (окремі обленерго поступово стають фактично самостійними АТ), а технологічна єдність виробництва і споживання паливно-енергетичних ресурсів зумовлює необхідність тісних організаційних зв'язків між різними частинами ПЕК, особливо в електроенергетиці, оскільки існує єдина система оперативного управління, що поєднує всі електроенергетичні об'єкти незалежно від рівня управління (станції, мережі, системи, єдина енергосистема країни) та форм власності (державна, акціонерна, колективна, приватна) [233, с. 8];

– ПЕК має високий рівень монополізації, а також наявність природних монополій [74, с. 9];

– ПЕК є стратегічним фактором забезпечення економічної безпеки держави, оскільки питання енерговиробництва та енергозбереження сьогодні стають проблемою національної безпеки [74, с. 10], а енерговиробництво та енергопостачання забезпечує енергоспоживання усіх інших галузей ринкової економіки та населення [74, с. 40–41];

– у рамках ПЕК існують сфери діяльності, які функціонально розділені, але доповнюють одна одну, що складають декілька технологічних ланцюгів (наведені у попередньому підрозділі), тобто ПЕК охоплює всі види господарської діяльності, пов'язані з придбанням енергоносіїв (сировини для генеруючи потужностей та електроенергії), їх створенням, постачанням, розподілом і споживанням;

– генеруючі потужності – електростанції України поділяють на чотири види (теплові електростанції, що працюють на твердому, рідкому й газоподібному паливі; гідравлічні, що використовують відповідні гідроресурси й поділяються на гідроелектростанції, гідростимуляційні й припливні; атомні, що як паливо використовують збагачений уран або інші радіоактивні елементи; електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії) [28, с. 12]. Коефіцієнт корисної дії гідроелектростанцій (ГЕС) становить понад 80 %, але розміщення їх повністю залежить від природних умов, а виробництво електричної енергії має сезонний характер. Внаслідок чого гідроенергетика посідає незначне місце в енергетиці України [177, с. 253]. Атомні електричні станції (АЕС) за характером використовуваного палива не пов'язані з родовищами його видобування, але потребують значних коштів на обслуговування [28, с. 13].

Б.М. Головкін навів всеохоплюючий перелік об'єктів, де може бути вчинено кримінальні правопорушення у ПЕК, до яких належать: підприємства електроенергетики, зокрема теплові, атомні, гідро- та інші електростанції; електричні, теплові мережі; підприємства газової промисловості (видобуток, переробка природного газу, переробка супутнього нафтового газу); підприємства вугільної промисловості; електричні мережі, самостійні електромережі (лінії електропередач і електростанції районних енергосистем, інші електромережі, що знаходяться на самостійному балансі); теплові мережі; районні та інші котельні, що перебувають на самостійному балансі; трубопровідний транспорт загального користування, трубопроводи для транспортування газового конденсату, широкої фракції та легких вуглеводів, газу, вугілля; родовища, на яких проводиться пошук і розвідка газу підприємства газопостачання з організації та експлуатації газових розподільних мереж і розподілу газу для комунально-побутових потреб [74.с. 42–43]. До цього переліку, з огляду на тему дослідження, ми додаємо також органи та підрозділи державних органів, що здійснюють нагляд та контроль у ПЕК.

Іншим важливим елементом криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є предмет злочинного посягання.

Як зазначає В.Ф. Єрмолович, узагальнені дані про предмет суспільно небезпечного діяння повинні займати одне з основних місць у системі криміналістичної характеристики злочину. Ці відомості проявляються в різних слідах скоєного та створюють можливість виявлення злочину, пояснення суті злочинного посягання, вказують на його ознаки. В окремих випадках вони прямо вказують на мотив, мету, спосіб, механізм слідоутворення, характеризують особистість злочинця. Автор стверджує, що криміналістична характеристика предмета злочинного посягання має принципово важливе практичне значення для встановлення злочинця та вирішення інших завдань у кримінальній справі. Встановлена система ознак, властивостей, особливостей предмета злочину в конкретному місці, у конкретний час дозволяє з високим ступенем точності змодельовати процес вчинення посягання та виокремити в ньому цікаві для слідства обставини, знаряддя і засоби, суб'єктів тощо [59, с. 151–153].

У пункті 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 визначено, що предметом злочинів проти власності визначено майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія [214].

Предметом заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є майно, тобто речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного (матеріальне тіло), економічного (має вартість) та юридичного характеру (є власник). У випадку вчинення такого заволодіння предметами посягання є: грошові кошти у готівковій або безготівковій формі, у національній або іноземній валюті (95,8 %), платіжні документи (28,7 %), енергетичні ресурси (42,7 %) та матеріальні цінності, зокрема обладнання

(18,9 %) та сировина (30,8 %) (характеризуються ознаками агрегатного стану (тверді, рідкі, газоподібні); споживчим призначенням; фізико-хімічними властивостями – колір, розмір, хімічна активність тощо) (Додаток Д).

Так, національною валютою України є грошові знаки, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, кошти на рахунках, а також у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України. До іноземної валюти належать іноземні грошові знаки, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України [312, с. 462]. Залежно від форми грошові кошти поділяються на готівкові та безготівкові [206]. Законодавство України не дає прямого визначення безготівкових грошей. Воно розкривається економістами та фінансистами, як засоби на рахунках у банках, різноманітні депозити (вклади) у банках, депозитні сертифікати, державні цінні папери, а також грошові кошти, вкладені в акції інвестиційних фондів. Безготівкові розрахунки забезпечують рух вартості без використання наявних готівкових грошей [184, с. 79–80]. Безготівкові кошти фіксуються, обліковуються як записи на рахунках у банках. Виключно банківська система переводить кошти з безготівкових у готівкові та навпаки.

Окрім грошей предметом такого злочинного посягання найчастіше виступають енергетичні ресурси. Особливістю заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є те, що його предметом виступають енергоресурси, що не тільки детермінує зростання матеріальних збитків, завданих підприємствам ПЕК та державі, а і впливає на зниження рівня енергетичної безпеки України [140].

У чинних законодавчих актах України щодо питань використання енергоресурсів спостерігаються різні точки зору на трактування основних понять у сфері паливно-енергетичних ресурсів, їх складу та класифікації [207].

Зокрема, певна невизначеність є у використанні понять «енергетичні ресурси» та «паливно-енергетичні ресурси» [211]. У вітчизняній науковій літературі частіше використовується термін «паливно-енергетичні ресурси», який закріплений у Законі України «Про енергозбереження» від 01 липня 1994 р.: «Паливно-енергетичні ресурси – це сукупність усіх природних і перетворених видів палива та енергії, які використовуються в національному господарстві» [195]. Термін «енергетичні ресурси» також використовується без чіткого законодавчого визначення. Аналіз зарубіжних джерел свідчить про використання терміна «енергетичні ресурси» (energy resources), а не «паливно-енергетичні ресурси» (fuel and energy resources) [327, с. 529]. У господарській діяльності енергетичні ресурси є сукупністю всіх первинних, вторинних джерел та видів енергії, які використовуються в процесі виробництва продукції та/або наданні послуг, а також для задоволення комунально-побутових потреб.

А.Н. Златопольський за різними класифікаційними ознаками розділяє енергетичні ресурси на такі групи: – залежно від джерела виникнення: природні ресурси (газ, нафта, вугілля, сонячна енергія та ін.) та ресурси, які є наслідком використання первинних ресурсів (тепло- та електроенергія); первинні та вторинні (побічні) (тепло вже відпрацьованої гарячої води і пари, повітря вентиляційних систем; кінетична енергія вихлопних газів силових установок та ін.); – за можливістю відтворення – відновлювані (вітряна і сонячна енергія, гідроенергія та ін.) та невідновлювані (нафта, вугілля, газ, ядерне паливо, торф тощо); – за характером використання – паливні та непаливні, залежно від того, чи отримана енергія є результатом їх спалювання чи ні [73].

З точки зору використання у ПЕК з метою вироблення енергії, енергоресурси класифікуються науковцями як енергоносії за стадіями енергетичного циклу. За цим критерієм виокремлюють: природні енергоносії, які, своєю чергою, поділяють на паливні (органічне паливо: вугілля, нафта, газ, сланці, торф, дрова; ядерне паливо) та непаливні (гідроенергія, енергія сонця, вітру, припливів, морських хвиль, геотермальна енергія та ін.); збагачені енергоносії: брикети, концентрати, сортове вугілля, промпродукт, шлам, відсів;

перероблені енергоносії: електроенергія, тепло, генераторний газ, коксовий газ, сланцевий газ, газ нафтопереробки, біогаз, а також азот, кисень, водень, аргон тощо; вторинні (побічні) енергоносії поділяють на горючі виробничі та невикористані відходи (тверді, рідкі, газоподібні); теплові відходи (переважно рідкі та газоподібні); енергію надмірного тиску газів тощо [74, с. 13].

На нашу думку, визначення поняття енергетичних ресурсів як предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК можливе тільки на основі системного підходу, оскільки необхідно дослідити напрямок руху енергетичних ресурсів від повного циклу їхнього перетворення в енергетиці до кругообігу на рівні підприємства/компанії, вивчення особливостей якого зумовлюється їхньою реальною споживчою вартістю, яка реалізується у виробничому процесі. За економічною спрямованістю потрібно розрізняти такі групи енергоресурсів: паливо прямого використання (тверде, рідке, газоподібне); енергія (електрична і теплова); інші проміжні енергоносії; вторинні енергетичні ресурси (горючі і теплові).

Можливість доступу та наявність контрольних повноважень щодо предмета злочинного посягання обумовлюють якісне наповнення такого елемента криміналістичної характеристики, як особа злочинця.

Тотальна корупція на державних підприємствах ПЕК України загрожує національній безпеці, оскільки криміналізація паливно-енергетичної сфери національної економіки відчутно впливає і на інші галузі, має деструктивні наслідки для всієї держави і суспільства. Висока конспіративність дій суб'єктів, що функціонують в структурі підприємств ПЕК, ускладнює виявлення, розкриття і розслідування заволодіння майном цих державних підприємств та державними коштами шляхом зловживання службовим становищем. Для розроблення дієвих механізмів протидії цим кримінальним правопорушенням під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, серед іншого, необхідно комплексно дослідити особу злочинця, групи злочинців, їх особистісні якості та корупційні зв'язки, як одного із основних елементів криміналістичної характеристики.

У цьому сенсі беззаперечним є твердження А.Н. Хоменка про те, що особа злочинця є найбільш активною складовою всієї системи елементів у криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень. За своєю сутністю – це той елемент, який здійснює діяльність із вчинення кримінального правопорушення, «створює» всі обставини події злочину та перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики [293, с. 221].

Теоретичні аспекти вивчення особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики проаналізовано у наукових роботах В.П. Бахіна, А.Ф. Волобуєва, М.В. Салтевського, С.С. Чернявського, В.В. Чернея, В.Ю. Шепітька, К.О. Чаплинського та багатьох інших.

Зокрема, на думку М.В. Салтевського, характеристика особи злочинця повинна надавати опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображуються в матеріальному середовищі й використовуються для розслідування злочинів [232, с. 101].

В.Ю. Шепітько вважає, що особа злочинця включає в себе відомості демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [309, с. 258].

Науковці переконані, що серед осіб, які вчинили злочини у галузі ПЕК, необхідно виокремлювати дві групи. Перша група – це матеріально відповідальні особи, власники та співвласники об'єктів ПЕК, керівники підприємств галузі, особи, які наділені правомочністю щодо майна галузі. Вони належать до старших вікових груп, мають високий рівень освіти та професійної підготовки, тому обізнані з нормами законодавства і можуть використовувати прогалини в ньому для незаконного збагачення. До другої групи віднесено усіх інших осіб, зокрема робітників і працівників галузі, рядових виконавців, які вчинили різні злочини економічної спрямованості та потрапили до офіційної звітності правоохоронців. Серед них особи різних вікових категорій та освітньо-кваліфікаційного рівня, яких поєднує цільова настанова на збагачення всілякими доступними їм засобами. Вчинення злочину, передбаченого

ст. 191 КК України, шляхом зловживання службовим становищем, ускладнене без певної професійної підготовки та статусної позиції, тому злочинці зрілого віку мають життєвий досвід, високий рівень освіти, є професіоналами високої якості у своїй сфері діяльності, мають розвинений професійний та соціальний інтелект, обіймають статусні посади, які надають їм можливість використовувати владу та статус для незаконного збагачення [74, с. 87, 90].

На думку О.О. Титаренка, серед всіх осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності, основну кількість становили керівники підрозділів, керівники підприємств, фінансово-бухгалтерські працівники, матеріально відповідальні особи, державні службовці [268, с. 50].

Практичний досвід свідчить, що саме для цієї групи кримінальних правопорушень особа злочинця є основною об'єднуючою ланкою криміналістичної характеристики.

Погоджуючись із зазначеними вище думками науковців, ми обґрунтовуємо власні пропозиції щодо особливостей характеристики високопосадовців, які заволодівають майном державних підприємств сфери ПЕК та державними коштами шляхом зловживання службовим становищем [144, с. 145–148].

Варто акцентувати, що особою злочинця у цій категорії кримінальних правопорушень може бути винятково службова особа. Термін «високопосадовці», який ми використовуємо, за змістом відповідає характеристиці, але є «збірним», оскільки прямо не зазначений у жодному нормативному акті. З метою обґрунтування використання зазначеного терміна ми провели аналіз нормативних актах (Додаток Е), відповідно до яких детективи НАБУ проводять розслідування, якщо заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем вчинено вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави, державним службовцем, посада якого належить до категорії «А», або керівником суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності становить більше 50 відсотків. Власне це суттєво обмежує коло таких осіб, але враховуючи, що

такі кримінальні правопорушення неможливо вчинити одноособово, то це розширює перелік осіб, які можуть виступати як співучасники або іншим чином брати участь у корупційних схемах.

У ПЕК ведеться жорстка боротьба за сфери впливу, причому не тільки між ОЗУ, але і ФПГ, їх керівниками, високопосадовцями різних рівнів. Респонденти відзначають високий рівень корумпованості у сферах постачання енергоносіїв (76,5 %) (Додаток В), де є значний розрив між ринковими і «відпускними» цінами на продукцію і, відповідно, можливість отримання надприбутків, що є джерелом хабарництва і «відкатів», з якими в енергетиці працюють 58 % фірм [74, с. 91]. Через відсутність ефективної системи контролю у ПЕК несумлінні експортери одержують неконтрольований прибуток, велика частина якого осідає на закордонних рахунках, частина потрапляє до рук контролюючих їх злочинних структур, чим завдаються значні збитки економічним інтересам держави [284, с. 96]. Також висока прибутковість операцій в ПЕК привертає увагу кримінальних структур до діяльності господарюючих суб'єктів даної галузі. При безпосередній участі та лобіюванні корумпованих високопосадовців здійснюється тиск на вибір експортерів вуглеводневої сировини, формування відпускних цін, об'ємів реалізації, розподіл валютних і гривневих засобів, одержаних від неконтрольованого експорту [74].

Науковці виокремлюють «криміногенні посади» на об'єктах ПЕК (вугледобувної галузі), насамперед, зазначають, що це: начальники структурних підрозділів вугледобувних підприємств та їх заступники; директор підприємства, директор з комерційних питань, головний інженер шахти, тощо. Знання розподілу персоналу підприємств на групи є важливим при виявленні найбільш криміногенних із них та протидії кримінальним правопорушенням [268; 167, с. 9].

На нашу думку, той факт, що високопосадовці, які мають важелі впливу у ПЕК, корупційні зв'язки, частіше вчиняють економічні злочини, аніж інші працівники, пов'язано з тим, що вони мають більші можливості щодо вчинення саме цих кримінальних правопорушень, аніж інші особи. А через те, що

наявність факту такого кримінального правопорушення важко довести, ця обставина, своєю чергою, полегшує їх вчинення. Детективами НАБУ виявлено та задокументовано корупційні схеми розкрадань майна та державних коштів на таких об'єктах-гігантах ПЕК, як НАЕК «Енергоатом», ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укргазвидобування», ДП «Центренерго», які займають на своїх енергетичних ринках монопольне становище та мають мільярди на рахунках. У кожній такій схемі розкрадання високопосадовцями було задіяно десятки осіб керівної ланки цих підприємств та наглядових органів, наприклад тільки у «газовій схемі» ПАТ «Укргазвидобування» брали участь майже 30 осіб, зокрема народний депутат, голова та інші посадові особи Державної фіскальної служби України.

З одного боку, типова особа злочинця являє собою систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених властивостей: соціально-демографічних, психологічних і біологічних (фізичних) (які мають значення для розслідування кримінального правопорушення, з точки зору респондентів):

- до соціально-демографічних (83,3 %) властивостей особи у контексті аналізованого злочину відносяться соціальний стан, освіта, професія, посада, наявність матеріальної відповідальності, організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, сімейний стан, майновий стан, сукупний сімейний дохід, репутація, наявність зв'язків з депутатами, правоохоронцями та високопосадовцями, особистого чи службового транспорту, особистої охорони, улюблених занять і розваг, судимостей тощо;

- психологічними властивостями (16,3 %) є риси характеру, знання, уміння, навички, особисті здібності, лідерські якості;

- до біологічних властивостей (22,3 %) традиційно відносять стать, вік, стан здоров'я тощо (Додаток В).

Особа злочинця вивчається через пізнання її окремих властивостей і якостей, які отримують своє відображення у слідах злочину. З огляду на це можна констатувати, що превалууючими при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є саме соціально-

демографічні властивості особи, оскільки виключно вони взагалі обумовлюють вчинення особою такого виду кримінального правопорушення.

Варто відмітити, що важливим для дослідження є характеристика особи, яка виконує певну роль у складі злочинної групи. Більш багатоаспектну структуру має криміналістична характеристика організованої злочинної групи з корупційною складовою. Ми погоджуємося з думкою В.П. Корж, що організатори організованих груп, злочинних організацій у сфері економічних відносин, як правило, поєднують організаційні, адміністративно-господарські та контрольні функції, є ініціаторами створення злочинного утворення, а після його формування здійснюють комплекс різних функцій, зокрема спрямованих на вчинення економічних злочинів, забезпечення безпеки функціонування організованого злочинного утворення, а також функцій, пов'язаних з управлінням групою, розвитком кримінальної діяльності, легалізацією незаконних доходів [109, с. 122].

Науковці [175, с. 29–30] переконані (і аналіз кримінальних проваджень підтверджує цю думку), що злочинні групи, які причетні до вчинення злочинів в ПЕК, можна поділити на такі рівні: найнижчий – групи з відносно невизначеною структурою, часто зі змінним складом учасників (56,7 %); середній – злочинні групи з вираженою структурою та постійним складом (28,7 %); найвищий – типу «синдикат» – ієрархія, розподіл праці, планування, використання серйозних корупційних зв'язків (10,5 %) (Додаток Д).

До вказаного потрібно додати, що у в організованих формах сучасної економічної злочинності, зокрема і у ПЕК, все більше проявляються риси політизації злочинної діяльності (46,2 %), а у владні структури проникають представники кримінально-олігархічного капіталу (53,4 %) (Додаток В).

Тому, розглядаючи особу злочинця, ми підтримуємо думку О.Г. Кальмана щодо системи основних ознак характеристики «особи економічного злочинця», яка має таку структуру:

- соціально-демографічна характеристика – певний статус особи, визначений її належністю до певного класу (соціального прошарку) та до групи

із соціально-демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейний стан, службове становище, національна та професійна приналежність, рівень матеріального достатку тощо);

– кримінально-правова характеристика – спрямованість і характер учиненого злочину, наявність судимості, учинення злочину в складі організованої групи або злочинної організації, роль у злочинній організації тощо;

– морально-психологічна характеристика – спрямованість особи, система ціннісних орієнтацій, моральні якості, соціальні позиції та інтереси, основні потреби, ставлення до норм моралі, рівень правосвідомості, звички; основні психічні та психофізіологічні особливості; соціальна поведінка, взаємини в колективі, сім'ї, навчальному закладі, найближчому оточенні, а також зв'язки з антисуспільним елементом і самооцінка [77, с. 133].

Таким чином, характеристиці підлягають не лише вікові, гендерні, психологічні дані особи, а її соціально-професійні ознаки, що виокремлюють її як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України, у випадку його вчинення шляхом зловживання службовим становищем. Крім того, законодавцем як елементну ознаку визначено використання службового становища, тобто використання у процесі підготовки вчинення чи приховування кримінального правопорушення владних повноважень, а також організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, що обов'язково варто враховувати у криміналістичній характеристиці досліджуваного виду злочину.

Ці відомості підтверджує такий приклад. У корумпованих схемах заволодіння коштами державного підприємства «Східного гірничо-збагачувального комбінату» і «Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» за встановленими детективами даними більшість учасників злочинного угруповання були знайомі між собою, починаючи з 1990-х років. Група мала складну ієрархію, ключову позицію в якій займав тодішній народний депутат України М., впливовий політик, пов'язаний

особистими контактами з усіма ключовими гравцями на енергетичному ринку. Залучені до схем особи мали конспіративний офіс, звідки координувалися усі дії, спілкувалися захищеними каналами зв'язку. У межах розслідувань детективами НАБУ досліджено спосіб життя кожного учасника. Встановлено, що за десятиліття функціонування корупційних схем на державних підприємствах підозрювані звикли вважати ці об'єкти приватною власністю, якою вони безперешкодно розпоряджалися на власний розсуд [240].

Отже, для цієї категорії злочинів більш типовим є вчинення злочинного діяння групою осіб (56,2 %) або організованим злочинним угрупованням (39 %) (Додаток В). За даними статистичних узагальнень, у групах, що заволодівають майном державних підприємств сфери ПЕК та державними коштами шляхом зловживання службовим становищем, підвищуються віковий рівень їх учасників (30,1 %), спеціальна підготовка (86 %), посадовий професіоналізм (95,8 %) (Додаток Д).

Таким чином, характеристика особи злочинця, який вчиняє заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, включає його посадовий стан, рольові функції в механізмі заволодіння коштами чи майном, характер відносин з іншими співучасниками, вікові, психологічні та ділові якості. Особа такого злочинця – це завжди службова особа, при цьому переважно високого рангу (топ-менеджер), яка має високий освітній рівень та знання виробничого процесу, технологічних циклів, документообігу і недоліків організації контролю за збереженням бюджетних коштів та майна на підприємствах енергетичного сектору економіки, тривалий досвід роботи в ПЕК, характеризується наявністю зв'язків у вищих органах влади, правоохоронних органах.

1.3. Способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

У криміналістиці відомості про способи вчинення злочину концентруються, групуються та узагальнюються. На цій основі досліджуються фактори, під впливом яких способи складаються, видозмінюються, повторюються стосовно певних видів злочинів. Наукове узагальнення й типізація способів і факторів, що використовуються злочинцями, слугують головним фактором для розроблення ефективних методів розкриття злочинів, прогнозування нових способів учинення злочинних дій [27, с. 33].

Аналіз слідчої практики дозволяє зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше невідомих правоохоронним органам способів підготовки, вчинення та приховання службових розкрадань у ПЕК.

Розслідування НАБУ свідчать, що корупція на підприємствах енергетики є наймасштабнішою серед усіх сфер державної економіки з огляду на кількість задіяних у корупційних схемах осіб і політиків та на мільярди спричинених збитків. Факти заволодіння майном та державними коштами шляхом зловживання службовим становищем в паливно-енергетичній сфері детективи НАБУ виявили та зафіксували на таких гігантах, як НАК «Нафтогаз України», НАЕК «Енергоатом», ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укргазвидобування», ДП «Центренерго», більшість із яких є складовою національної безпеки, оскільки: займає на своїх ринках монопольне положення, через рахунки підприємств ПЕК України проходять багатомільярдні грошові потоки, такі підприємства є найбільшими платниками податків. Саме тому спроби високопосадовців взяти під контроль такі об'єкти здійснюються постійно. Поширеними у ПЕК є маніпуляції з цінами щодо видобутку нафти і газу та заволодіння майном, які пов'язані з державними закупівлями товарів/сировини та послуг. Корупційні заволодіння майном і державними коштами призводять до погіршення фінансово-економічного стану державних компаній сфери енергетики та знижують їхню вартість.

Способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем є повноструктурними, тобто містять дії з підготовки, вчинення та приховання даних злочинів і залежать від таких факторів, як: службове

положення високопосадовця (88 %) та його професійні навички (78,1 %); сфера його професійної діяльності (56,6 %) (галузь ПЕК); механізм господарської діяльності (51,4 %); механізм злочинної діяльності (80,1 %) та можливість високопосадовця реалізувати свої корупційні зв'язки (60,6 %); стан економіки та її паливно-енергетичної сфери (37,5 %); характер предмета злочинного посягання (57 %), правова захищеність галузі (40,6 %); наявність необхідних засобів і сил правоохоронних органів (80,5 %) (Додаток В). Тобто для заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем злочинець повинен мати певні знання, уміння, навички [27, с. 37] діяльності у певній галузі ПЕК, а також відповідні повноваження та можливість використати корупційні зв'язки.

Науковці вважають, і ми підтримуємо їхню думку, що індивідуальний досвід, який відображається у способах вчинення кримінальних правопорушень, має винятково важливе значення для боротьби зі злочинністю, оскільки надає можливість за ознаками попередніх дій (раніше вчинених кримінальних правопорушень) установлювати виконавців нових злочинних дій [27, с. 63].

У цьому контексті є актуальним дослідження нових способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, використання службовими особами складних корупційних схем розкрадання державних коштів та майна підприємств ПЕК України, які виявляються і розслідуються детективами НАБУ, оскільки ці способи потребують вивчення, наукового осмислення і подальшої розробки з формулюванням положень, які мають значення для виявлення та ефективного розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

Криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів кримінальних правопорушень вважається ефективним тоді, коли деталізовані способи їх учинення та розроблені рекомендації щодо їх розслідування.

Науковці надавали можливі класифікації способів окремих видів кримінальних правопорушень.

В.Ю. Шепітько визначає спосіб злочину як характер дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів, та як збірне поняття, структура якого охоплює: способи підготовки до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування) [159, с. 183].

На думку В.П. Бахіна, з позиції криміналістичного аналізу способів вчинення злочинів з метою виявлення злочинців і розкриття злочинів найбільш важливим є повноструктурний зміст способу, з урахуванням організованої та професійної злочинності, для яких підготовка до вчинення злочинів є елементом їхньої життєдіяльності, а приховування – системою забезпечення цієї життєдіяльності. У цих умовах говорити, що спосіб вчинення злочину – це час, місце, засоби та дії по досягненню злочинної мети, неправильно і недостатньо. Необхідно забезпечити теоретичну розробку того, як у цих випадках знаходити схожість (спільність) «почерку» даної злочинної організації при відмінності «деталей». Конкретний спосіб вчинення злочину – це відображення особливостей його «творця», що й обумовлює використання способу для виявлення і реєстрації виконавців [8, с. 199–201].

Оскільки заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК належить до типу злочинів економічної спрямованості, дослідження способів його вчинення потребує детального аналізу.

В.П. Корж, досліджуючи злочинну діяльність в сфері економіки, зазначає, що спосіб вчинення економічного злочину складається з таких компонентів: способу створення резерву; способу вилучення (заволодіння) майна; способу приховування слідів злочину; способу збуту (реалізації) майна. Автор вважає, що ознаками способу економічного злочину є різні фактичні обставини, які вказують на досягнення злочинного результату шляхом здійснення певного комплексу специфічних дій, що зумовили заволодіння матеріальними цінностями, грошовими коштами [110, с. 106–107].

Г.А. Матусовський у своєму дослідженні таких злочинів вказує, що до підстав класифікації способів економічних злочинів потрібно віднести: місце суб'єкта у системі економічних відносин; особливості сфери економічних

відносин господарської та фінансової діяльності, галузі народного господарства, виробництва та обслуговування, інших сфер; особливості системи обліку та звітності майна, господарських і фінансових операцій; особливості предмета посягання, системи технології його виготовлення, реалізації, зберігання, охорони, забезпечення безпеки пересування, передачі майна, прав на нього; характеристику й місце потенційного потерпілого (фізичної та юридичної особи, її представників) у системі економічних відносин, рівень його професіоналізму, виконання службових обов'язків, наявність економічної віктимності [150, с. 110–111].

Аналіз наукових розробок О.Ю. Камишанського, який проводив дослідження способів розкрадань бюджетних коштів у ПЕК, дозволяє виокремити групи способів: незаконні нарахування заробітної плати та різного виду допомог; фіктивні закупівлі; привласнення чи розтрата бюджетних коштів; приписки [79, с. 157–164].

Аналіз наукових досліджень В.В. Фінчук дає підстави стверджувати, що вона здійснює класифікацію, спираючись на перелік суспільно небезпечних діянь, за які передбачена кримінальна відповідальність у разі вчинення злочинів у ПЕК України, а саме: крадіжка (ст. 185 КК України), викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188¹ КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194¹ КК України), порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України), пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) [284].

Зважаючи на різні об'єкти безпосереднього кримінального впливу у ПЕК, різноспрямованість злочинних посягань щодо ланок економічного процесу з виробництва енергоресурсів, неоднакові способи незаконного збагачення та специфіку контингенту злочинців, Б.М. Головкін найбільш влучно здійснив класифікацію, поділивши статистичний масив досліджуваних злочинів на три основні групи: викрадення майна та обладнання підприємств ПЕК; посягання, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю у ПЕК; посягання, пов'язані з державним управлінням у ПЕК [74, с. 34].

Необхідно зазначити, що злочини у ПЕК мають складний механізм реалізації. Основна складність пов'язана з «розтягнутістю» у часі причинно-наслідкового зв'язку між діями та наслідками (яких прагне досягнути злочинець). Вона може виявлятися у складному зв'язку суспільних відносин у ПЕК і тому більшість злочинів, на нашу думку, повинні мати (або ми повинні визначити наявність) формальну конструкцію складу злочину. Окрім цього, злочинним діям у сфері ПЕК в сучасних умовах властива «інтелектуальність», організованість, використання досягнень високих технологій. При цьому злочинцями вчиняються не одиничні кримінальні правопорушення, а сукупності (комплекси) різних, але взаємопов'язаних однією метою, злочинних дій. Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем не вчиняється виокремлено, в процесі досягнення мети злочинці підробляють документи, реєструють ФСГ; для маскуванню злочинних дій та ухилення від кримінальної відповідальності вчиняють низку посадових злочинів тощо. Всі ці кримінальні правопорушення заздалегідь плануються і становлять певний ланцюг взаємопов'язаних дій, що дає можливість визначити певну систему дій злочинців. Такі кримінальні правопорушення є складними (замаскованими) за схемами, тобто становлять певну послідовність специфічних дій з підготовки та приховування заволодіння майном [141]. При цьому приховування може становити окремий вид кримінального правопорушення, зокрема, бути службовим підлогом, незаконним підприємництвом, фіктивним банкрутством, шахрайством із фінансовими

ресурсами, легалізацією (відмиванням) доходів, тощо. Тому кожний спосіб заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у вказаній сфері майже кожного разу є складною кримінальною схемою, певною технологією (системою способів вчинення злочину, прямо передбаченого у ч. 2–5 ст. 191 та інших статтях КК України).

На нашу думку, кримінальний «інтерес» до вчинення корупційних злочинів взагалі та заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, зокрема, значною мірою пов'язаний з розподілом грошових потоків, зокрема коштів, залучених до реалізації проєктів на державному та місцевому рівнях за рахунок державних чи місцевих бюджетів (74,1 %); складним механізмом визначення вартості ресурсів/товарів і послуг (56,6 %); постійними змінами ринкових умов для визначення реальної ціни енергоресурсів і придбаних активів (80,1 %); недостатньою прозорістю та високою конкуренцією сфери державних закупівель (69,7 %); з преференціями (пільгами, кредитами, дотаціями) неконкурентними перевагами для певних суб'єктів господарювання, пов'язаних корумпованими зв'язками з високопосадовцями органів державної влади, регуляторів, певними політиками (80,1 %), неврегульованістю контролю над бюджетними і фінансовими потоками державних підприємств (26,7 %) (Додаток В).

У якості різноманітних інструментів – способів підготовки до заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК високопосадовці та злочинні групи використовують фіктивні послуги (58,7 %); афілійованих осіб для надання псевдопослуг (54,5 %); передплату за ресурси, товари і послуги підконтрольним особам з подальшою непоставкою/невиконанням (28,7 %); заниження вартості ресурсів/товарів державною компанією під час реалізації компаніям-посередникам для акумулювання надприбутків (18,2 %); підприємства з ознаками фіктивності (58,7 %); реєструють суб'єкти господарювання в

офшорних зонах і відкривають банківські рахунки за межами України (30,8 %) (Додаток Д).

Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (Додаток Д) дозволяють визначити типові способи заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Такими є:

- заниження державними підприємствами – суб'єктами ПЕК вартості енергоресурсів при їх постачанні компаніям-посередникам з подальшою реалізацією енергоносіїв за ринковою ціною з метою отримання надприбутків (11,9 %). Зокрема, у так званій «Газовій справі», заволодіння державними коштами близько 3 млрд грн під час видобутку та продажу природного газу відбулося в рамках договорів про спільну діяльність з ПАТ «Укргазвидобування» (далі – ПАТ «УГВ»). За цією корупційною схемою у 2004–2007 рр. ПАТ «УГВ» уклало договори про спільну діяльність з приватними підприємствами (згодом вони перейшли під контроль народного депутата України О.). При цьому передбачалося, що компанії, отримуючи в розробку ділянки, інвестують кошти у збільшення видобутку газу, а дохід, отриманий від реалізації цього газу, мав ділитися порівну між державою та приватним інвестором. Продаж сировини здійснювався на біржах за цінами, що визначались на аукціонах, тобто за умовами вільного ринку (взяти участь у таких аукціонах із купівлі природного газу могли всі бажаючі компанії). На початку 2015 року правила гри на ринку змінилися: за ініціативи Кабінету Міністрів України розмір ренти, яку мали сплачувати до державного бюджету приватні видобувні компанії, що користувалися надрами державної компанії «УГВ», поступово збільшили з 20 % до 70 %. Небажання отримувати нижчий прибуток за рахунок сплати ренти призвело до створення корупційної схеми, за якою контролювалися торгові площадки (біржі), на яких продавався видобутий газ і які визначали ціну продажу, а у ланцюг продажу сировини вбудували компанії-посередники, які викупали газ за зниженими цінами і вже згодом перепродавали за ринковими. За цією схемою газ, видобутий на ділянках

ПАТ «УГВ», продавався на біржах заздалегідь визначеним компаніям за цінами, наближеними до собівартості [215]. Придбаний у такий спосіб газ компанії – «переможці» аукціонів перепродавали за ринковими цінами суб'єктам реального сектору економіки. Таким чином, прибуток, який мала б отримати держава, осідав на рахунках організаторів та учасників цієї схеми. При цьому народний депутат О. контролював весь ланцюг – видобуток газу, його продаж через біржу та подальший перепродаж реальному покупцю на ринку, а посадові особи «УГВ», які на той момент мали контролювати виконання договорів про спільну діяльність, будучи поінформованими про цю схему, зі свого боку, сприяли реалізації злочинного задуму. За такою схемою впродовж 2014–2015 рр. реалізовано понад 1 млрд куб. м природного газу, а держава зазнала збитків на суму 740 млн грн – втрачений дохід ПАТ «УГВ», який отримали компанії, підконтрольні організатору схеми – народному депутату України О. Загалом, у реалізації корупційної схеми, як встановили детективи, задіяні понад 60 структур, зокрема дві товарні біржі та 5 іноземних структур [40]. Іншим прикладом подібного способу вчинення злочину є факт укладання державним підприємством «Вугільна компанія «Краснолиманська» (далі – ДП «ВК «Краснолиманська») незаконного договору, за яким це ДП поставило понад 65 тис. т вугілля комерційній компанії «Торгівельний Дім-ресурс» за ціною, яка виявилась майже на третину нижчою від ринкової на той момент. Як з'ясувало слідство, ТОВ «Торгівельний Дім-ресурс» поставило це ж вугілля, але вже за ринковою ціною, ПАТ «Центренерго» (78,289 % акцій належать державі). Як наслідок, 24 млн грн недоотримано державним підприємством «ВК «Краснолиманська» через продаж понад 65 тис. т вугілля за заниженою ціною [158];

– завідомо недійсна переуступка права вимоги боргу за поставлені енергоресурси (18,2 %). Прикладом такого способу є заволодіння коштами в особливо великих розмірах за участі службових осіб ВАТ «Запоріжжяобленерго». Відповідно до договорів уступки права вимоги між ВАТ «Запоріжжяобленерго», в якому державі належить понад 60 % акцій, та

приватною структурою «Енергомережа» відбулася заміна кредитора у зобов'язаннях на загальну суму 346,2 млн грн, які повинні були надійти від великих споживачів електроенергії. Таким чином, право держави щодо вимоги боргу за спожиту електроенергію на вказану суму було незаконно передано приватній фірмі. Сплачені споживачами на рахунки ПрАТ «ХК «Енергомережа» близько 200 млн грн за електроенергію так і не надійшли на спеціальні рахунки постачальника – ВАТ «Запоріжжяобленерго», який не мав права переуступати борг [262];

– закупівля за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання) за завищеною ціною (33,6 %). Прикладом реалізації злочинного задуму цим способом є заволодіння коштами двох стратегічно важливих державних підприємств України: «Східного гірничо-збагачувального комбінату» (далі – «СхідГЗК») і «Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» (далі – НАЕК «Енергоатом»). «Східний гірничо-збагачувальний комбінат» (єдине в Україні та найбільше в Європі урановидобувне підприємство), потужності виробництва якого складають не менше 1 млн т руди на рік, у 2013 р. оголосило тендер на закупівлю 3 тис т урану у вигляді уранового концентрату. Ця безпідставна закупівля за наявності підтвердженого слідством прямого особистого інтересу учасників злочинного угруповання вивела на доволі вузький ринок із постачання урану нового гравця – невідому австрійську компанію «Steuermann», яка з 2000 р. пов'язана тісними контактами з колишнім народним депутатом України М., а також із підконтрольними йому суб'єктами підприємницької діяльності в Україні. Ставши переможцем тендеру, «Steuermann» у січні 2014 р. підписала контакт зі «СхідГЗК», після чого отримала ексклюзивні права на постачання упродовж 2014–2018 рр. уранової сировини на українське держпідприємство на загальну суму понад 414 млн дол. США. Власним видобутком «Steuermann» не займалася. Як класичний посередник вона закуповувала урановмісну сировину у Казахстані, в ТОВ «Степногірський гірничо-хімічний комбінат». А вже потім австрійська компанія перепродувала сировину ДП «СхідГЗК» за завищеними на

30 % цінами (реально «Steuermann» не здійснив жодної фізичної поставки на «СхідГЗК»: ТОВ «Степногірський гірничо-хімічний комбінат» постачав сировину напряду українському держпідприємству, тоді як фінансові потоки були повністю замкнені на австрійську компанію). Внаслідок діяльності такої схеми протягом 2014–2016 рр. «СхідГЗК» переплатило за уранову сировину 17,29 млн доларів США, спричинивши збитки державі. Сплачені за урановий концентрат кошти «Steuermann» скеровувала далі: частина коштів була переведена на рахунки британської компанії з фактичною адресою у м. Москва (Російська Федерація), частина – сплачена компанії-посереднику, задіяній у корупційній схемі на іншому держпідприємстві – ПАТ «Об'єднана гірничо-хімічна компанія», ще частина – виведена через офшорні компанії, підконтрольні экс-заступнику гендиректора ДП «СхідГЗК». У такий же спосіб корупційна схема була побудована у кримінальному правопорушенні за участю ДП «НАЕК «Енергоатом». Упродовж 2008–2012 рр. підприємство реалізувало низку тендерів із закупівлі обладнання. Умови тендеру прописали таким чином, що фактично їм відповідав лише один учасник торгів – чеська компанія «Škoda JS», з якою ДП «НАЕК «Енергоатом» уклало прямий, без будь-яких посередників, контракт (фактичним власником компанії, співзвучної з назвою відомого концерну, насправді є російське ЗАТ «Об'єднані машинобудівні заводи», а обладнання поставлене за цінами, завищеними на 15–20 %). Завищення вартості відбувалося ще на стадії подачі цінових пропозицій, тобто на старті закупівлі. «Торгову націнку», яка склала 6,4 млн євро, «Škoda JS» під виглядом оплати консультаційних послуг перевела на рахунки панамської компанії «Bradcrest investment s.a.», власником якої, як встановило слідство, є экс-народний депутат України М. [240]. З використанням такого ж способу було вчинено розкрадання 27 млн грн ДП НАЕК «Енергоатом» (один із високопосадовців, використовуючи корупційні зв'язки з колишнім генеральним директором «Южно-Української АЕС» (входить до складу ДП «НАЕК «Енергоатом»), упродовж 2012–2014 рр. сприяв перемозі двох комерційних структур у торгах, які проводила атомна електростанція, із закупівлі

електрощитового обладнання, яке поставлено за завищеними цінами [241], а також низка інших, які ми не в змозі навести, у зв'язку з обмеженим обсягом дослідження [58; 61; 167];

– укладання завідомо неправомірних угод по придбанню енергоресурсів за цінами, встановленими для соціальних потреб, з подальшою її реалізацією за ринковими цінами (20,3 %). Прикладом є діяльність високопосадовців підприємств-власників Новояворівської та Новороздольської ТЕЦ (Львівська обл.), які впродовж 2013–2015 рр. уклали низку угод про закупівлю в НАК «Нафтогаз України» природного газу для виробництва теплової енергії населенню. З метою здешевлення тепла для цієї категорії споживачів, НАК постачав комерційним ТЕЦ газ за цінами, суттєво нижчими від ринкових. Однак, понад 300 млн куб. м «пільгового» газу було використано у власній господарській діяльності для виробництва електрики, яку в подальшому поставили ДП «Енергоринок» за тарифом, визначеним виходячи із собівартості електроенергії, виробленої з газу за ринковою ціною. Внаслідок описаних дій, прибутковість виробництва електрики цими ТЕЦ перевищила 60 % (проти 3–5 % закладених в тариф НКРЕКП), а високопосадовці ТЕЦ отримали надприбутки, що дорівнюють розміру збитків, завданих НАК «Нафтогаз України» внаслідок реалізації цієї «схеми» [30];

– включення посадовими особами контролюючих органів до тарифу (ціни) на теплоенергію та електроенергію видатків, які насправді не здійснювалися (9,1 %). Наприклад, за формулою «Дюссельдорф+» Кабінет Міністрів України фактично зрівняв ціни на газ для промисловості та населення, визначивши у своєму рішенні формулу ціни газу, в основі якої лежать котирування в європейському хабі NCG (поблизу німецького міста Дюссельдорф) + доставка до українсько-словацького кордону. Для чого службові особи КМУ, зловживаючи своїм службовим становищем, діючи умисно, в інтересах третіх осіб, прийняли постанову від 27 квітня 2016 р. № 315 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 01.10.2015 № 758» [157], якою встановлено обов'язок НАК «Нафтогаз України» з 1 травня

2016 р. придбавати природний газ у ПАТ «Укргазвидобування» за ціною, визначеною на рівні 4849 грн за 1000 куб. м (без урахування ПДВ), тобто за формулою формування ціни на газ «Дюссельдорф+» (яка є економічно необґрунтованою та не підтверджена фактичними витратами), що спричинило тяжкі наслідки у вигляді оплати населенням України комунальних послуг за завищеними тарифами. У подальшому, службові особи КМУ України, прийняли постанову від 22 березня 2017 р. № 187 «Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносупільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу», якою встановлено обов'язок НАК «Нафтогаз України» придбавати природний газ у ПАТ «Укргазвидобування» та ПАТ «ДАТ «Чорноморнафтогаз» за ціною, визначеною на рівні 4849 грн за 1000 куб. м [60; 191; 198; 210];

– завищення ціни на теплоенергію та електроенергію виробниками, що контролюють генеруючі потужності, за рахунок штучного завищення ціни на сировину (7 %). Наприклад, високопосадовці групи приватних теплогенеруючих компаній у змові з керівництвом НКРЕКП включили до тарифу (ціни) на електроенергію, що виробляли ТЕС цієї групи, видатки, які насправді не здійснювалися, а саме – витрати на доставку та перевалку енергетичного вугілля в Україну з портів у Європі. В результаті, за формулою «Роттердам+» при формуванні ціни на вугілля як паливну складову при виробництві електроенергії теплових електростанцій в Україні в основу розрахунку оптової ринкової ціни електроенергії (ОРЦ) було покладено вугільну складову в тарифі на електроенергію, засновану на котируваннях вугільного хабу АРА (Роттердам) + доставка в український порт. Передбачивши зазначені неіснуючі видатки у формулі, за якою розраховувався тариф (ціна) для всієї теплової генерації, високопосадовці призвели до зростання вартості всієї електричної енергії і, як наслідок, зростання тарифів на електроенергію для промисловості, об'єктів соціальної інфраструктури, підприємств, які понесли фінансовий тягар з оплати необґрунтованого тарифу –

в результаті подорожчали товари та послуги для кінцевого споживача, зокрема і першої необхідності (в результаті зазначених дій споживачам електроенергії впродовж 2016–2017 рр. завдано 18,87 млрд грн збитків, із яких 14,3 млрд грн отримали приватні компанії – ініціатори запровадження «Роттердам+») [229].

Особливістю також є те, що подібні кримінальні правопорушення утворюють складні механізми їх вчинення, подальше дослідження яких в ході розслідування з урахуванням доказової бази трансформує кваліфікацію з розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем на заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Зокрема, у формулі обвинувачення заступника генерального директора ДП «СхідГЗК» та директора ТОВ «Торговий дім «Еко-Сервіс» за ч. 5 ст. 191 КК України [62], більш обґрунтованим, на нашу думку, було б використання форми заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем замість його розтрата, оскільки придбання за кошти державного підприємства товарно-матеріальних цінностей за надмірно (більш ніж у 1,5 рази) завищеними цінами завжди є втратою фінансових ресурсів цим підприємством завдяки злочинним діям його службової особи – керівника, який управляє майном, у даному випадку – коштами, які йому не були ввірені та не перебували в його віданні, і він заволодіває ними виключно шляхом здійснення своїх адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов’язків на користь третіх осіб (комерційного підприємства) – таку думку підтверджено й висновком судово-економічної експертизи від 31 січня 2017 р. № 639/17-45 експерта Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, згідно з яким сума втрати активів ДП «СхідГЗК», спричинена вказаними протиправними діями з підвищення цін на сірку за Договором закупівлі, становить 25 447 120,09 грн [62].

Друга правова норма, за якою детективи НАБУ повідомляють про підозри високопосадовцям ПЕК, – зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), практично кожне п’яте зафіксоване детективами НАБУ кримінальне корупційне правопорушення у досліджуваній сфері реєструється

за ознаками ст. 364 КК України. Однак, у випадках наявності в об'єктивній стороні злочинних дій високопосадовців умисного штучного утворення надмірно завищених тарифів на енергетичні ресурси (електроенергію, газ, тощо), зокрема, для задоволення потреб населення, більш обґрунтованою вбачається кваліфікація їх злочинних дій не за ознаками ст. 364 КК України, а за ознаками заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, передбаченого ч. 2–5 ст. 191 КК України, оскільки за таких умов фактично відбувається заволодіння коштами споживачів цих ресурсів (насамперед, населення) на користь приватних суб'єктів господарювання й у такій спосіб усі споживачі втрачають свої кошти і тим самим зазнають збитків при оплаті комунальних послуг за завищеними тарифами, що охоплюється умислом злочинців.

Стосовно ж способів приховування цієї категорії злочинів, такими можуть бути: умисне знищення документації чи інших речових доказів, підроблених платіжних документів, електронних носіїв (70,6 %); використання корумпованих зв'язків і підкуп (52,4 %); легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом (62,2 %); ініціювання процедур банкрутства і ліквідації підприємств (28,7 %) (Додаток Д).

Будь-яка подія кримінального правопорушення неминуче супроводжується виникненням «слідової картини», що її відображає, яка може належати як до неживої, так і до живої природи. Такі відображення проявляються як певні зміни середовища. Наявна складна взаємозалежність процесу злочину з іншими процесами об'єктивної дійсності, що спричиняє ці зміни середовища, які інформують нас про наявність злочину [125, с. 75]. Тому, до одного з визначених нами елементів криміналістичної характеристики ми відносимо слідову картину, оскільки аналіз слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем дозволяє пов'язати їх з усіма іншими елементами і, як наслідок, встановити всі обставини конкретного кримінального правопорушення та ефективно завершити розслідування. Проблеми вивчення слідової картини злочинів були предметом дослідження

вчених-криміналістів Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, Д.В. Затенацького, В.П. Корж, О.Л. Мусієнка, М.В. Салтевського та інших. У наукових працях розкрито криміналістичну сутність і зміст слідів злочину, визначено їх класифікацію та механізм утворення, досліджено тактичні прийоми їх виявлення і фіксації. Разом з тим питання слідової картини заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК залишається недостатньо вивченим. Окреслення типових слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є необхідним для ефективного вирішення завдань кримінального провадження. Аналіз праць науковців дозволяє стверджувати, що сучасні криміналісти класифікують сліди, як сліди у вузькому розумінні (як матеріальні утворення, що відображають зовнішню будову об'єктів, які взаємодіють) та сліди в широкому розумінні (які виникають у результаті взаємодії суб'єктів злочину з об'єктами матеріального середовища та найчастіше сконцентровані на місці вчинення злочину). На їхню думку, ці сліди можуть бути двох видів: матеріальні (відбитки на предметах, зміна обстановки події) та ідеальні (джерела вербальної інформації). Ідеальні сліди мають перевагу при розслідуванні й доказуванні порівняно з матеріальними, оскільки можуть відображати об'єкт у статичному й динамічному стані, зберігати його форму та внутрішній зміст [27, с. 42].

На нашу думку, слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК складається з сукупності слідів: матеріальних (100 %), ідеальних (90,2 %) та віртуальних (52,4 %) (Додаток Д) (що виникають внаслідок використання інформаційних технологій і які складні для фіксації). Це зумовлено тим, що суб'єкти злочину, передбаченого ст. 191 КК України, при виконанні покладених на них службових обов'язків з метою вчинення заволодіння коштами або енергоресурсами проводять низку господарських та фінансових операцій, унормовують їх та реєструють, для чого складають різного роду електронні документи, які є джерелами доказів, а потім вживають заходів для приховування своїх злочинних діянь, зокрема і шляхом знищення слідів в інформаційному просторі, на електронних носіях інформації

тощо [134].

Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є специфічною і найчастіше відображається у документах на паперових і комп'ютерних (машинних) носіях, які є носіями доказової інформації за змістом або слідами підроблення.

Для визначення типових слідів у документах необхідно вивчати документообіг і документи, які оформляються відповідно до фінансових та господарських операцій підприємств ПЕК, а також проходження і використання цих документів з урахуванням особливостей технологічних циклів та фінансування об'єктів ПЕК; виявляти внесення неправомірних рішень і записів – що є необхідним для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні цієї категорії та є орієнтиром при висуненні слідчих версій.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» термін «документ» означає матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [200]. В Україні офіційно прийнято визначення документа, зафіксоване в Державному стандарті (ДСТУ) 2732:2004: «Документ – інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі» [54]. На наш погляд, особливого значення для методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (важливість документів в якості джерел доказів відмічено респондентами) має класифікація документів залежно від характеру й призначення інформації, що міститься в них, а саме: документи, які визначають економічну структуру і організаційно-правовий статус підприємства/компанії у ПЕК (49,4 %); планування діяльності та фінансового аудиту (43,4 %); дозвільні документи на певні види діяльності (72,1 %); документи бухгалтерського обліку, фінансів і звітності (100 %); документи статистичного обліку та звітності (83,3 %); документи оперативного обліку та звітності (68,5 %); документи, що підтверджують повноваження відповідальних осіб і визначають їх

функціональні обов'язки за посадами (100 %); банківські документи (72,9 %); касові документи (43,4 %); документи щодо тендерних процедур і закупівель (49,4 %); книга (журнал) реєстрації угод (договорів) підприємства/компанії (86,5 %); кошторисна документація (49,4 %); документи з ознаками підробки (71,7 %); робочі записи посадових осіб і службовців, зміст яких має значення для кримінального провадження: доповідні записки, робочі зошити тощо; технічні записи нарад, зборів тощо (90 %); фото-, відеодокументи, що відображають певні факти діяльності підприємств (28,3 %) (Додаток В).

Носіями криміналістично значимої інформації є також електронні файли про розрахунки, які передаються бухгалтерією до банку, що здійснює обслуговування рахунків підприємства/компанії енергетичного сектору; електронні файли банку про рух коштів на розрахункових рахунках підприємства/компанії. Додатково такими носіями можуть бути файли з фото- чи відеозображеннями, зробленими під час зняття грошей у банкоматах або у приміщенні відділень банків, файли електронної системи закупівель.

Науковці приділяли увагу дослідженню віртуальних слідів економічних кримінальних правопорушень, що залишаються у вигляді комп'ютерної інформації.

Слушною є думка А.Ф. Волобуєва, який у своєму дослідженні розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва відмічає, що, на відміну від загальнокримінальних злочинів, економічні («білокомірцеві») злочини здебільшого не залишають традиційних слідів, їх значно важче виявити, тому що ознаки цих злочинів дуже схожі на звичайні господарчі негаразди [37, с. 49–50].

В.П. Корж вважає, що, окрім документів у паперовому вигляді, до слідів організованої злочинної діяльності у сфері економіки варто відносити документи в електронному варіанті. На її думку, типовими слідами організованої злочинної діяльності є: спотворення комп'ютерної інформації, що відображає виробничо-господарську операцію, суб'єкта підприємницької діяльності, кредитно-фінансову діяльність банку; спотворення бухгалтерського

обліку в електронному варіанті; суперечності у змісті бухгалтерського обліку в електронному варіанті й у традиційному, тобто в головній книзі; знищення комп'ютерного запису в самому комп'ютері; знищення комп'ютерного запису, що зберігається на магнітних носіях інформації; збійні ситуації, що спричинили нібито через помилки у програмі збій у роботі комп'ютера, та інші [11, с. 225].

Науковці розглядають віртуальні сліди як результат впливу (знищення, модифікації, копіювання, блокування) на комп'ютерну інформацію шляхом доступу до неї, що виявляється у будь-яких змінах комп'ютерної інформації, пов'язаних з подією кримінального правопорушення. Вони залишаються на машинних носіях інформації і відображають зміни в інформації, що зберігається в них. Крім того, ці носії можуть містити сліди знищення і модифікації інформації, що може бути виявлено при вивченні комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм, програмного забезпечення тощо [6, с. 221].

Носіями електронної документованої інформації є: жорсткі та оптичні диски, флеш-накопичувачі, мобільні телефони тощо. За визначенням у ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [194].

Ознаки службових розкрав у ПЕК можуть бути виявлені і в матеріальних слідах, що залишаються на місці вчинення злочину. Такими можуть бути: печатки та штампи, що використовувалися співучасниками для виготовлення підроблених документів; принтери, інше друкарське устаткування, за допомогою якого роздруковувалися бланки договорів та інших документів, що використовувалися у кримінальній схемі; тощо.

Водночас, крім матеріальних слідів такого злочину, залишаються і його ідеальні сліди, які містять у собі відображену, сприйняту та передану конкретно людиною переважно в усній формі інформацію про певну подію. Ідеальні сліди – це сліди, що містяться в пам'яті людини [308, с. 323]. На думку Д.В. Затенацького, при визначенні сутності ідеальних слідів необхідно виходити з того, що ідеальні сліди в криміналістиці – це не тільки результат відображення дійсності у свідомості певної людини, а й форма збереження (відображення) відповідної інформації. Справа в тім, що ідеальні сліди існують об'єктивно в пам'яті людини, а обсяг інформації, який зберігається в ідеальних слідах, зазвичай більший, ніж обсяг інформації, отриманий (відновлений) із цих слідів. Завдання ж слідчого полягає в тому, щоб під час допиту та інших слідчих дій із застосуванням різноманітних техніко-криміналістичних та тактичних прийомів актуалізувати (відновити, поновити, відбудувати, витягти, оживити, отримати, дістати, добути) інформацію з цих слідів. При цьому такого роду завдання можна вважати виконаним у тих випадках, коли обсяг інформації збереженої та отриманої майже дорівнюють один одному [71, с. 21]. Вважаємо, що ідеальні сліди заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК відображаються у свідомості свідків, які були присутніми при укладанні договорів, на нарадах, зборах, при складанні інших документів та здійсненні розрахунків.

Таким чином, детальне дослідження способів учинення кримінальних правопорушень та слідової картини, яку вони залишають, дає можливість спланувати розслідування, висунути правильні версії та організувати їх повну перевірку, встановити способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, отримати відомості про осіб, які його вчинили, тощо.

Висновки до розділу 1

Встановлено, що організація й тактика розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі у криміналістиці не досліджувалися, попередні наукові розробки проводилися у рамках інших юридичних наук (зокрема, кримінології, кримінального права, теорії оперативно-розшукової діяльності) або стосовно інших видів кримінальних правопорушень.

Констатовано, що заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються високопосадовцями у ПЕК, це: сукупність взаємопов'язаних корупційних кримінальних діянь, об'єктом безпосереднього посягання яких виступають суспільні відносини власності у сфері функціонування ПЕК, що відрізняються комплексним характером, мають корисливу ненасильницьку спрямованість, вчиняються суб'єктами ПЕК, які є вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або керівниками суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, шляхом зловживання службовим становищем з використанням легальних форм господарської діяльності та посадових повноважень, характеризуються типовими механізмами криміналістично значимої поведінки, схожістю типових носіїв і джерел криміналістично значимої інформації.

До основних елементів криміналістичної характеристики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі, що мають змістовне інформаційне навантаження, відносяться особа злочинця та спосіб учинення злочину.

Особливості заволодіння коштами та майном шляхом службового зловживання у ПЕК полягають в тому, що злочинні дії здійснюються як продумані схеми (технології) злочинної діяльності протягом тривалого часу. Їх основою є зловживання певними службовими повноваженнями, пов'язаними зі злочинним виданням розпоряджень, наказів, доручень, дозволів, укладанням договорів, на кожній з ланок технологічного ланцюга ПЕК (здобування сировини для функціонування генеруючих потужностей; придбання

обладнання та створення генеруючих потужностей для виробництва електроенергії; транспортування та розподіл сировини; перетворення (переробка) сировини, виробництво електроенергії; постачання електроенергії; розподіл, використання та споживання енергоносіїв.

Доведено, що специфіка заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК відображається у способах його вчинення, які класифіковано за напрямками: постачання енергетичних ресурсів; боргові зобов'язання за поставлені енергоресурси; закупівля за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання); укладання угод по придбанню енергоресурсів із соціальною складовою. Основою цих способів є зловживання певними службовими повноваженнями, пов'язаними зі злочинним виданням розпоряджень, наказів, доручень, дозволів, укладанням договорів, що завдають велику матеріальну шкоду.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Необхідність етапізації процесу розслідування окремих видів кримінальних правопорушень підтримується всіма вченими: і криміналістами, і процесуалістами.

А.Ф. Волобуєв вказує, що етап розслідування є певним проміжним пунктом у процесі розслідування злочину, що характеризує стан слідства з погляду повноти вирішення його завдань і визначається прийнятими процесуальними рішеннями з кримінальної справи [38, с. 14].

На думку В.І. Лунгу, етапи послідовно змінюють один одного відповідно до вирішення конкретних завдань. Розподіл на етапи здійснюється умовно, однак є корисним з практичної та наукової точок зору, оскільки дозволяє усвідомити зміст стадії досудового розслідування, прослідкувати загальну спрямованість розвитку кримінальної справи, звернути увагу на можливі недоліки в розслідуванні [147, с. 12].

Г.В. Москаленко зазначає, що поділ розслідування на етапи з виокремленням відповідних типових слідчих ситуацій, стратегічних і тактичних завдань та засобів їх вирішення дозволяє особі, котра провадить досудове розслідування, застосовувати ефективні методи і засоби як з організації та управління розслідуванням, так і до процесу виявлення, обробки та використання доказової інформації [157, с. 4–5].

При цьому, як слушно вказує Р.Л. Степанюк, реформування кримінального процесу вимагає і перегляду підходів до етапізації процесу досудового розслідування в криміналістичній методиці. Аналіз практики застосування чинного КПК України дозволяє говорити про можливість використання як «процесуального», так і «непроцесуального» підходів до виокремлення початкового і наступного (подальшого та заключного) етапів розслідування [253, с. 241–242].

Кожен етап розслідування окремих видів злочинів має свої завдання та специфіку, якою і обумовлюються обрані криміналістичні прийоми. При цьому початковий етап розслідування як цілісна система слідчих (розшукових) дій та дій оперативних підрозділів має ключове значення. Тільки на початковому етапі розслідування слідчим збирається такий масив інформації про вчинене кримінальне правопорушення, який дозволяє на завершальному етапі отримати ефективний результат. У такому контексті є потреба з'ясувати місце, значення та завдання початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Особливості та проблеми початкового етапу розслідування злочинів у різних соціально-економічних та правових умовах досліджували такі вітчизняні та зарубіжні правники, як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, І.В. Гора, Ю.М. Грошевий, Л.Я. Драпкін, Є.Д. Лук'янчикова, О.Р. Михайленко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.Ю. Татаров, В.В. Тищенко, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, С.С. Чернявський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько та інші.

Проте особливості й проблемні питання перебігу початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем на цей час розкриті лише стосовно окремих галузей економіки, де вчиняються такі кримінальні правопорушення, стосовно розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК дослідження не проводилися. Крім того, кримінальне процесуальне законодавство України у 2012 р. зазнало концептуальних змін: змінилися

підходи до порядку взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, стосовно можливості проведення оперативно-розшукових заходів в умовах вчиненого кримінального правопорушення, практично усунуто етап дослідчої перевірки, умови проведення НСРД та до правил використання під час розслідування спеціальних знань. Тож дослідження особливостей початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК сьогодні є актуальним з урахуванням потреб слідчої практики, яка свідчить, що в кримінальному середовищі складаються складні схеми заволодіння коштами та майном підприємств і компаній енергетичного сектору.

Законодавець у ч. 1, 2 ст. 214 КПК України чітко визначив, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування а досудове розслідування будь-якого кримінального правопорушення розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [124].

В таких умовах джерелами отримання інформації про вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, згідно з КПК України, можуть бути: заяви (15,4 %), повідомлення юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення (21,7 %); самостійне виявлення кримінального правопорушення з будь-якого джерела (61,5 %). Самостійне виявлення кримінального правопорушення з будь-якого джерела означає, що слідчий чи прокурор безпосередньо виявляють ознаки кримінального правопорушення (до прикладу, слідчий (2,1 %) під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення, оперативний працівник складає рапорт про виявлене кримінального правопорушення під час проведення оперативно-розшукових заходів (32,2 %), прокурор (8,4 %) –

відповідні довідку, акт або протокол під час здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням), заяву (повідомлення) фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення – це направлена слідчому, прокурору інформація про кримінальне правопорушення, яка засвідчена заявником або потерпілим та не має припущень або чуток. В такій заяві повинні міститися відомості, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення (повідомлення підприємств, установ, організацій (юридичних осіб) і посадових осіб мають бути викладені лише в письмовій формі) (Додаток Д).

Разом з тим, обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, передбачають наявність елементів складу злочину, зокрема об'єкта та об'єктивної сторони. За темою нашого дослідження – це елементи складу заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, що передбачений у ч. 2–5 ст. 191 КК України. Саме на підставі даних про вказані обставини до ЄРДР вносяться відомості про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення, зазначаючи статтю (частину статті) Закону України про кримінальну відповідальність. В окремих випадках виникає певна правова колізія, оскільки не завжди отримується інформація, в якій містяться всі дані не тільки для кваліфікації, але й для визначення наявності в діях особи ознак кримінального правопорушення (респонденти зазначили, що у 56,2 % випадків вони відразу мали змогу кваліфікувати дії високопосадовця, у 33,5 % ставала необхідною перекваліфікація, у 10,4 % досудове розслідування взагалі потрібно було припиняти, оскільки була відсутня можливість зібрати необхідну доказову базу для вручення підозри, або інформація не підтвердилася (Додаток В). Це проблемне питання розглядали науковці, що мають низку різновекторних думок з цього приводу, аналіз яких дозволяє вибудувати певний логічний ланцюг рішень щодо початкового етапу досудового розслідування.

Дослідник А.М. Щербаковський зазначає, що для початку розслідування економічних злочинів мінімальну сукупність ознак, яка вказує на можливість вчинення злочину, включає ознаки об'єкта та об'єктивної сторони кримінальних правопорушень. Побудова інформаційної моделі економічного злочину включає наявність трьох елементів: а) фактичної бази (відображеної або слідової інформації); б) теоретичної підстави (правової, криміналістичної та іншої наукової інформації і т. ін.); в) вивідного знання. Вивідне знання, сформоване за результатами уявної переробки і криміналістичної інтерпретації відповідної наявної інформації, може бути достовірним, імовірним (тобто версією) або комбінованим, що містить достовірне знання про одні елементи і сторони діяння та можливе знання про інші його елементи і сторони. Очевидно, що для побудови інформаційної моделі злочину, яка відповідає дійсності, необхідно отримання достовірної інформації, що витягується із слідів злочину. На початковому етапі розслідування при перевірці первинної інформації зібрані дані дозволяють побудувати уявну фактичну модель досліджуваної події з усіма відомими на даний момент пізнання її юридично значущими атрибутами. Ця модель вивчається та оцінюється на основі результатів порівняння ознак моделі з ознаками кримінально-правового поняття злочину, зафіксованого в загальній частині Кримінального кодексу України. Якщо ознаки даної правової моделі вбачаються у досліджуваної події, робиться висновок, що в даному випадку мав (має) місце злочин. Продовження зазначеної логічної операції призводить до кримінально-правової кваліфікації діяння [323, с. 625–626].

В.О. Малярова вважає, що початковий етап починається з моменту внесення відомостей про подію до ЄРДР і закінчується винесенням письмового повідомлення про підозру, що робиться за наявності достатніх доказів [149, с. 88]. Варто погодитися з тезою щодо такого відліку початкового етапу, оскільки ч. 3 ст. 214 КПК України забороняє здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення (за винятком проведення у невідкладних випадках огляду місця події) і тягне за собою відповідальність, встановлену законом [124].

Варто зауважити, що початковий етап має кілька основних завдань і може завершитись не лише встановленням особи злочинця і з'ясуванням його причетності до вчиненого злочину. До такого висновку призводить аналіз наукових джерел, де даються визначення суті початкового етапу розслідування кримінального правопорушення та деталізація його завдань.

Зокрема, Р.С. Белкін, формулюючи свою позицію відносно змісту початкового етапу розслідування злочину, вказує, що основна спрямованість початкового етапу – інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів. На цьому етапі здійснюється основна робота з розкриття злочину. Дії слідчого та оперативних працівників на цьому етапі характеризуються максимальною оперативністю, в більшості випадків масованістю, невідкладністю. На цьому етапі визначальний фактор – час [13, с. 784–785]. Відомий криміналіст називає такі завдання цього етапу: орієнтування особи, яка веде розслідування, в обставинах події, яку належить розслідувати; визначення фактів, які необхідно дослідити у справі; отримання вихідних даних для розгорнутого планування розслідування; збір і фіксація всіх можливих доказів, які в протилежному випадку з часом можуть бути втрачені; встановлення, розшук та затримання по «гарячих» слідах. Зміст наступного етапу розслідування був визначений Р.С. Белкіним лише в загальному вигляді – як етап, на якому вирішується завдання подальшого збирання доказів, їх перевірки та оцінки [118, с. 332–345]. Закінчення початкового етапу розслідування науковець пов'язує з виконанням всіх дій, необхідність яких диктувалася конкретними умовами. При цьому початковий етап розслідування вважається ним закінченим незалежно від того, чи були вирішені всі завдання даного етапу, чи ні. Це, на його думку, говорить про те, що наступний етап розслідування може розпочатися в умовах двох слідчих ситуацій: коли злочин розкрито (встановлена особа, яка вчинила злочин); коли злочин не розкрито. Зміст відповідної ситуації визначає шляхи подальшого етапу розслідування [11, с. 238–239]. Вчений вважав, що момент закінчення початкового етапу розслідування не можна зафіксувати у загальному вигляді, пов'язавши його категорично з яким-небудь певним

процесуальним рішенням у справі. Він може завершитися з накопиченням достатньої для пред'явлення обвинувачення (за КПК України 2012 р. – повідомлення про підозру) доказової інформації, однак може закінчитися і раніше, коли характерний для цього етапу прискорений темп дій буде з певних причин втрачений [12, с. 409].

На думку А.П. Запотоцького, межа між початковим і подальшим етапами розслідування є умовною, початковий етап може закінчитися, наприклад, після затримання підозрюваного та повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, отримання будь-якого важливого доказу, що визначає подальший напрям розслідування [70, с. 145].

Як зазначає Л.Я. Драпкін, незважаючи на об'єктивну можливість виникнення будь-якої різновидності складних слідчих ситуацій, домінуючою рисою початкового етапу є проблемно-ситуаційний характер розслідування, що досить часто через різкий та хронічний брак інформації набуває вкрай гострої форми. При цьому основним завданням цього етапу є виявлення необхідної доказової і тактичної інформації та її носіїв (джерел) [116, с. 351–352].

Науковці з цього питання зазначають, що на початковому етапі розслідування слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити й зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому випадку можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розкриття злочинів «по гарячих слідах», установлення й затримання винних, забезпечити можливість відшкодування збитків, заподіяних злочином [81, с. 101]. Початковий етап будь-якого розслідування – це важливий напрям роботи, спрямований на збирання фактичних даних, які в подальшому мають стати достатніми для прийняття рішення у провадженні [82, с. 102].

А.Ф. Волобуєв до завдань початкового етапу розслідування злочину відносить встановлення місця, часу та обстановки злочину, його сутності, а також виявлення, фіксацію і вилучення його слідів – джерел доказів; встановлення, розшук й затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину;

збирання доказів, достатніх для притягнення особи як обвинуваченої (хоча б за одним епізодом злочинної діяльності) [38, с. 28].

О.В. Пчеліна завдання початкового етапу бачить більш ширшими і вважає, що до них відносяться: встановлення місця, часу та обстановки злочину; виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину та інших речових доказів; встановлення, розшук і затримання підозрюваної особи; встановлення розмірів заподіяної шкоди та пошук майна, на яке можна накласти арешт для забезпечення відшкодування завданих збитків; збирання достатньої доказової бази для притягнення особи до відповідальності; встановлення можливих свідків тощо [223, с. 51].

Ю.М. Чорноус схоже описує процесуальні й тактичні завдання, вирішення яких пов'язує із завершенням початкового етапу розслідування, які стосуються: встановлення місця, часу та інших обставин вчинення злочину; виявлення, фіксації та вилучення слідів; встановлення, розшуку і затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину; збирання доказів, достатніх для повідомлення особі про підозру [300, с. 9].

Більш розгорнутий перелік завдань початкового етапу розслідування розробив Г.В. Москаленко, а саме: з'ясування та оцінка сформованої після початку порушення кримінальної справи слідчої ситуації, після чого відбувається висунення версій, постановка тактичних завдань і вибір засобів її перевірки й вирішення; виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин (матеріальні сліди, знаряддя злочину, свідки-очевидці тощо); визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування; обрання форми і методів взаємодії з органами та службами, що здійснюють оперативну роботу; пошук і одержання інформації про механізм та обстановку вчиненого злочину; збирання і вивчення відомостей про особу потерпілого (спосіб життя, заняття, зв'язки, захоплення, риси характеру, його поведінка до, у момент і після вчинення злочину тощо); пошук, одержання та аналіз інформації про осіб, які вчинили злочин, їх розшук і затримання [157, с. 377].

В.В. Тіщенко, своєю чергою, пропонує такий перелік завдань початкового етапу розслідування злочинів: виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах»; вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація; з'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації; виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин; визначення напряму розслідування і розробка плану розслідування; обрання форми та методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу; пошук та одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину; збирання й вивчення відомостей про особистість потерпілого; пошук, одержання та аналіз інформації про осіб, які вчинили злочин, їх розшук і затримання [274, с. 137].

Усі вказані наукові підходи до визначення меж і основних завдань початкового етапу розслідування злочину, незалежно від визначення вченими дещо різних суті цього етапу і деталізації вирішуваних завдань, приймаємо як вірні і щодо розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, але вважаємо, що залежно від кваліфікації дій особи завдання повинні розташовуватися та вирішуватися у певному логічному порядку: від більш нагальних (результат виконання яких має значення для кваліфікації до інших наприклад таких результат вирішення яких має значення для оголошення підозри). На початковому етапі розслідування кримінального правопорушення нерідко відсутня достатня інформація і про подію вчиненого злочину, і про злочинців, свідків тощо. Отже, слідчому на цьому етапі доводиться оперувати наявними слідами злочину та звертатися до відповідної криміналістичної характеристики злочину. Слідчий у будь-якому разі на початковому етапі розслідування: на основі вихідної інформації усвідомлює і дає оцінку слідчій ситуації, що склалася на цей момент розслідування (80,1 %); формує тактичні завдання першочергового значення з урахуванням ознак, що характеризують слідчу ситуацію (78,5 %); висуває слідчі версії відповідно до

поставлених завдань за подією, що розслідується, та окремими її обставинами, використовуючи при цьому перелік типових слідчих версій (64,1 %); обирає форми, прийоми та методи взаємодії з органами і службами, які проводять оперативно-розшукову та аналітичну роботу, дає їм конкретні доручення з урахуванням особливостей визначених завдань (91,6 %); визначає ймовірні інформаційні моделі події, що розслідується, загалом, її окремих епізодів, етапів, обставин (58,2 %); виявляє та вилучає носії криміналістично значущої інформації (80,1 %); визначає засоби виконання визначених завдань і перевірки висунутих версій, включаючи тактичні операції, окремі слідчі дії (допити свідків, обшуки приміщень та сховищ, огляди масивів документів), оперативно-розшукові і організаційні заходи, різні форми використання спеціальних знань, у тому числі призначення і проведення відповідних експертиз (91,6 %); аналізує ступінь виконання поставлених завдань, сукупність доказів, що підтверджують чи спростовують слідчі версії (81,7 %) (Додаток В). Вирішення на початковому етапі розслідування злочину вказаних завдань, що обумовлені слідчою ситуацією, дозволяє слідчому сформувати доказову базу та успішно перейти до подальшого етапу розслідування.

Вважаємо, що на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, які у більшості випадків вчиняються з використанням складних схем і маскування, слідчим повинні вирішуватися тактичні завдання, спрямовані на встановлення та підтвердження факту вчинення як заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, так й інших «допоміжних» службових і господарських злочинів (35,7 %); встановлення характеристики об'єкта, де відбулося службове розкрадання (92,3 %); встановлення місця знаходження викрадених коштів або майна (енергетичних ресурсів), їх вилучення (48,3 %); встановлення всіх причетних до злочину службових осіб (організатора та виконавців) та їх пособників, обсягу їхніх ролей і пошук доказів, які б підтверджували їх причетність і були достатніми для повідомлення про підозру (пошук свідків вчинення службового розкрадання коштів або майна підприємств ПЕК та

документальної криміналістично значущої інформації (62,2 %); виявлення інших епізодів злочинних дій (41,3 %); розшук і затримання злочинців (за необхідності) (20,3 %) (Додаток Д).

Обставини, що встановлені на початковому етапі розслідування, дозволяють слідчому чи детективу ефективно спланувати та провести подальше досудове розслідування. З моменту отримання інформації (повідомлення) про заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК розпочинається діяльність слідчого (детектива) щодо розкриття та розслідування такого злочину, результат якої залежить від правильного вибору криміналістичних та процесуальних засобів і методів на початковому етапі розслідування. Саме на цьому етапі слідчим обирається загальний напрям розслідування, оцінюється слідча ситуація, висуваються та перевіряються перші слідчі версії, започатковується взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, проводяться невідкладні слідчі (розшукові) дії та НСРД, плануються подальші дії з метою закріплення доказової бази.

Оскільки предметом службових розкрадань у ПЕК найчастіше виступають значні грошові кошти та енергетичні ресурси (нафта, газ природний, вугілля, горючі сланці, торф, уранові руди, електрична і теплова енергія), високопосадовці використовують продумані «схеми» збагачення та специфічні способи організованої злочинної поведінки, маскують свої злочинні діяння під різноманітні цивільно-правові угоди, намагаючись надати їм вигляд законних господарсько-фінансових операцій під прикриттям фіктивних документів. Механізм заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК у більшості випадків є складним, особливості розслідування такого кримінального правопорушення наряду пов'язані з особливостями механізму його вчинення та обумовлюються низкою ознак, визначених нами в рамках криміналістичної характеристики, але тут ми наводимо дії слідчого, які він повинен провести залежно від реалізації зазначених чинників (специфічних ознак кримінального правопорушення).

Як свідчить слідча практика, специфіку початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК обумовлюють наступні особливості механізму цього кримінального правопорушення:

- організація злочинної схеми службовими особами, які є топ-менеджерами в ПЕК та мають зв'язки з державними службовими особами, які уповноважені здійснювати регулюючі та контрольні функції щодо підприємств ПЕК (тому, передусім, необхідно встановити наявність корупційних зв'язків);

- вчинення значної частини таких кримінальних правопорушень ОЗУ, до складу яких входять керівники підприємств, бухгалтерські працівники, фахівці різного профілю, представники наглядових інстанцій, з розподіленням функцій між ними, що надає можливість організаторам уникати персональної відповідальності (тому, насамперед, необхідно персоналізувати можливих співучасників і визначити серед них осіб, які в подальшому можуть позиціонуватися як свідки);

- маскування незаконного заволодіння коштами та енергетичними ресурсами під нібито легальні господарсько-фінансові операції шляхом укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) (тому, передусім, необхідно визначити серед них осіб, які вважали, що діють в межах закону і, відповідно, можуть в подальшому допитуватися як свідки, а також встановити місцезнаходження та забезпечити вилучення документів, які у подальшому будуть визнані як джерело доказів);

- використання банківських рахунків підприємств цього сектору економіки і відповідних розрахункових операцій для передачі незаконно отриманих коштів та їх розподілення (тому, насамперед, необхідно отримати тимчасовий доступ до інформації про рух коштів на банківських рахунках).

З наведеного вбачається, що на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК завданням слідчого є визначення процесуальних й тактико-криміналістичних засобів, які з урахуванням відповідної слідчої ситуації мають застосовуватися

для з'ясування обставин, що підлягають встановленню на цьому етапі з дотриманням вимог ст. 91 КПК України.

Важливішою передумовою успішного розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є знання обставин, що підлягають встановленню. Ці обставини можуть бути загальними для всіх службових кримінальних правопорушень, і специфічними для службового розкрадання майна у ПЕК. На практиці при розслідуванні будь-якого службового кримінального правопорушення повинні бути встановлені як загальні, так і специфічні для цього конкретного кримінального правопорушення обставини. Виокремлення загальних обставин в окрему групу полегшує завдання слідчого щодо з'ясування предмета доказування та кола обставин, які підлягають встановленню.

Предмет доказування в кримінальному провадженні чітко визначений кримінальним процесуальним законодавством і перелік обставин (які підлягають доказуванню) формують загальний предмет доказування на всіх стадіях кримінального процесу (ст. 91 КПК України): подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування

та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [124]. Разом з тим, не зважаючи на перелік вказаних обставин у кримінальному процесуальному законі, в юридичній літературі висвітлюються різні підходи до визначення поняття, сутності та змісту предмета доказування в галузі кримінального процесуального права. Зокрема, вчений В.О. Попелюшко вважає, що під предметом кримінально-процесуального доказування потрібно розуміти систему (сукупність) фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове (кримінально- і цивільно-правове) і процесуальне (кримінально- і цивільно-процесуальне) значення, і є необхідними і достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ остаточно і по суті [186, с. 48].

На думку іншого дослідника проблем кримінального процесуального права О.В. Бауліна, «предмет доказування являє собою сукупність фактів матеріально-правового характеру й доказових фактів, що мають юридичне значення з розглядуваної справи. Предмет доказування є складовим елементом меж доказування, в які також включаються обставини, що мають процесуальне значення, та інші факти, що підлягають встановленню» [9, с. 82].

Аналіз інших наукових джерел свідчить, що питання про співвідношення предмета пізнання та предмета доказування у кримінальному провадженні також є дискусійним. Так, І.М. Лузгін розмежовує поняття «предмет пізнання» і «предмет доказування» у справі, пояснюючи це тим, що перше поняття є значно ширшим, ніж поняття «предмет доказування» [145, с. 9]. С.М. Стахівський вважає, «що для такого розмежування немає достатніх підстав. Адже будь-яка обставина, яка підлягає пізнанню у кримінальному судочинстві, обов'язково входить до предмета доказування, і навпаки, ті

обставини, що входять до предмета доказування, теж обов'язково мають бути пізнані органами досудового розслідування чи судової влади» [145, с. 19].

І нарешті, «обставини, що підлягають встановленню», є категорією криміналістичної методики, а перелік цих обставин наповнюється конкретним змістом і залежить від видової (групової) характеристики кримінальних правопорушень, а також конкретної ситуації розслідування. Цей перелік, поряд із прямими доказами, охоплює різноманітну криміналістично значущу інформацію (проміжні факти та обставини), що виходить за межі предмета доказування, проте має чітке пошуково-пізнавальне спрямування, визначає напрям розслідування [179, с. 113–115].

На нашу думку, для певної групи (виду) виокремлюється система основних обставин, що підлягають встановленню і яка склалася у практиці розслідування, наприклад, кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, а саме: характер, умови та особливості роботи підприємства, установи чи організації, в яких вчинено кримінальне правопорушення; службовий статус особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, чи є вона службовою особою або чи виконувала вона функції, пов'язані з обслуговуванням, матеріальною відповідальністю, документообігом тощо; коло і зміст службових прав та обов'язків особи, яка займає цю посаду; характер дій або бездіяльності службової особи; час і місце вчинення кримінального правопорушення; злочинний спосіб і механізм вчинення і приховування кримінального правопорушення; зв'язок дій службової особи з використанням службового становища всупереч інтересам служби; причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, що настали; факт заподіяння шкоди діями (бездіяльністю) службової особи; розмір шкоди, заподіяної злочинними діями (бездіяльністю) службової особи (істотна шкода, тяжкі наслідки і ступінь їх небезпечності); форма вини, мотиви і мета кримінального правопорушення; факти і частота вчинення службових порушень (епізодичність, систематичність); зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями (проти власності, у сфері господарської діяльності,

правосуддя тощо), або корупційними діяннями, чи іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; обставини, що обтяжують або пом'якшують провину службової особи, або звільняють її від кримінальної відповідальності, або підстави для притягнення до адміністративної відповідальності; відомості про особу підозрюваного; обставини, що сприяли вчиненню корупційного кримінального правопорушення [136].

Наведені обставини можна розглядати як загальні, що мають з'ясовуватися під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Вони підлягають конкретизації щодо розслідування окремих категорій службових кримінальних правопорушень у конкретних кримінальних провадженнях.

Для ефективного визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, необхідно визначити співвідношення понять «обставини, що підлягають встановленню» та «предмет доказування». Для розуміння сутності та змісту обставини доцільно з'ясувати її етимологічне значення. В етимологічному плані «обставина» означає «явище, що супутнє якомусь іншому явищу і з ним пов'язане. Умови, що визначають положення, існування кого або чого-небудь, обстановка» [174, с. 374, с. 736], або «явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось; деталь, аспект. Сукупність умов, у яких що-небудь відбувається; подія, випадок, okazія, пригода, інцидент» [162, с. 422]. Маються на увазі реальні події, явища або процеси, тобто про те, що фактично відбулося.

Тому певну специфіку процесу збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення важливих для кримінального провадження обставин зумовлює конкретний вид кримінального правопорушення. Отже, з урахуванням такої специфіки у криміналістичних дослідженнях визначається коло обставин, що підлягають встановленню. Предмет доказування, кримінально-правова та криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК впливають на процес

формування обставин, що підлягають встановленню під час кримінального провадження. У ході досудового розслідування більшості таких кримінальних правопорушень одночасному доказуванню підлягають обставини стосовно вчинення не одного кримінального правопорушення, а одразу їх сукупності. В такому комплексі виокремлюють основний і підпорядковані злочини. Останні становлять як спосіб, так і умови вчинення основного злочину, оскільки під час заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК вчиняються інші службові (81,8 %) та господарські злочини (68,5 %) (Додаток Д).

Під подією заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК можна розуміти не лише сам факт вчинення цього кримінально протиправного діяння, але й об'єктивні ознаки його вчинення, які дозволяють розглядати та оцінювати це кримінальне правопорушення і як об'єктивну реальність, і як сукупність певних взаємопов'язаних і взаємно зумовлених дій, а також як конкретне кримінальне правопорушення з усіма його ознаками, відповідальність за який встановлено у ч. 2–5 ст. 191 КК України.

Криміналістика, ґрунтуючись на кримінальному процесуальному законі, положеннях кримінального права, узагальненнях практики розслідування кримінальних правопорушень, розробляє відповідні рекомендації щодо розслідування певного їх виду. Оскільки перелік обставин, що міститься у ст. 91 КПК України, не відображає особливостей предмета доказування за окремими видами кримінальних проваджень, криміналісти у своїх рекомендаціях уточнюють і доповнюють їх. Так, Л.Я. Драпкін вважає, що предмет доказування охоплює дедалі більшу кількість доказових фактів, стає детальнішим і нарешті перетворюється на якісно новий комплекс обставин, що цілком виконує доказову та пошукову функції [53, с. 14–16]. Обставини, які підлягають встановленню, надають розслідуванню цілеспрямованості, а їх встановлення сприяє правильному оцінюванню події, забезпечує повноту й усебічність розслідування [271, с. 210].

В.А. Журавель, розглядаючи призначення криміналістичної методики, наполягає на необхідності виокремлення та включення до складу елементів її структури максимально вичерпного переліку обставин, що підлягають з'ясуванню, при розслідуванні певної категорії злочинів і далі вказує, що обставини, що підлягають з'ясуванню, є результатом синтезу кримінально-процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування в кримінальному провадженні, які передбачених чинним законодавством, а також кримінально-правових і криміналістичних ознак злочину певного різновиду [67, с. 12].

О.В. Пчеліна зазначає, що предмет доказування містить обставини, які потрібно встановити (завдання розслідування), а криміналістична характеристика вказує на коло обставин, які могли мати місце в дійсності (визначає можливі варіанти вчинення злочинних дій), тобто вважає, що розслідування певних кримінальних правопорушень має свої особливості через специфічність предмета доказування [222, с. 8, 10].

Пріоритетне значення визначенню переліку обставин, що підлягають встановленню, відводять правники В.В. Тіщенко й Є.Л. Стрельцов, стверджуючи, що знання обставин, які становлять предмет доказування по конкретній категорії кримінальних проваджень, дозволяє слідчому цілеспрямовано вести розслідування, бачити кінцеву мету, вирішувати тим самим кримінально-правові та кримінально-процесуальні завдання [273, с. 68].

На думку Г.С. Гарбуз, на початку розслідування привласнення або розтрата, що вчиняються у бюджетній сфері, доцільно зосередитися на вирішенні питання щодо встановлення предмета привласнення або розтрата, з'ясування характеру і розміру шкоди, заподіяної злочином, визначення суб'єкта злочину (ним може бути лише особа, наділена повноваженнями щодо ввіреного їй майна), способу, часу та місця вчинення злочину та інші [41, с. 13–15].

Отже обставини, що підлягають встановленню, ширші за своїм обсягом, ніж обставини, які підлягають доказуванню (предмет доказування). Це потрібно

враховувати й під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Наприклад, при розслідуванні досліджуваного нами кримінального правопорушення повинні встановлюватися обставини, які обумовлюються специфікою функціонування підприємств ПЕК (але не охоплюються предметом доказування), для встановлення яких необхідна наявність спеціальних знань у слідчого (в енергетичних галузях, фінансовій та зовнішньоекономічній діяльності) і залучення відповідних фахівців.

За специфікою службові розкрадання у ПЕК несуть значну шкоду суспільству та державі загалом. Вони спрямовані на незаконне заволодіння державними коштами та енергетичними ресурсами у значних, великих та особливо великих розмірах, а тому організаторами й активними учасниками цих кримінальних правопорушень (суб'єктами) виступають службові особи підприємств та компаній ПЕК, які являються розпорядниками бюджетних коштів, майна і ресурсів галузевих підприємств, регулюють фінансові потоки енергетичних компаній, працюють у змові з іншими суб'єктами господарської діяльності, мають впливові зв'язки в органах влади та політичних колах України. Саме вони розробляють і втілюють кримінальні схеми з непрозорими закупівлями, конкурсними торгами із залученням підставних осіб, з преференціями (пільгами, кредитами, дотаціями), неконкурентними перевагами для певних кіл бізнесу, встановленими органами державної влади та регуляторами. І саме вони із впливовими співучасниками в кінцевому результаті незаконно збагачуються за рахунок державних коштів і майна.

Саме ця специфіка тривалий час не дозволяє правоохоронним органам миттєво реагувати на їх вчинення. Хоча за останні роки детективами НАБУ напрацьовано слідчу практику з розслідування цих злочинів, однак і на сучасному етапі виникають більш складні механізми вчинення подібних злочинів і саме тому актуальним є визначення обставин, що підлягають встановленню та які досліджуються під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Серед основних обставин, що підлягають встановленню та які досліджуються під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, можна виокремити такі, що характеризують: подію службового розкрадання в формі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (100 %); якою є кількість епізодів злочинної діяльності (78,3 %); як здійснювалася підготовка до викрадення (93,7 %); якими є способи його вчинення та способи його маскування (78,3 %); які інші обставини події (час, місце та інше), які сліди та ознаки злочинних дій повинні або могли залишитись у документах енергопідприємств, організацій, у приватних осіб тощо (93, 7%); особливості діяльності підприємств і компаній у ПЕК (100 %) (виробничий процес, технологічні цикли, документообіг, організація контролю за збереженням бюджетних коштів та майна, керівництво, розподіл обов'язків та відповідальності, особливості зовнішніх зв'язків, проведення закупівель, тендерів, наявність преференцій (пільг, кредитів, дотацій), розпорядження бюджетними коштами, майном, фінансами і енергоресурсами, характер використання приміщень, програмного забезпечення); розподіл коштів, отриманих злочинним шляхом (71,3 %); специфіка та суб'єкти корупційних схем (93,7 %); суб'єкт кримінального правопорушення – службову особу об'єкта ПЕК (100 %) (її вік, стать, рівень освіти, службові обов'язки, повноваження, компетенція, підпорядкованість, звітність, особливості контролю, документообігу, порядок ведення справ, сфера, умови діяльності, фахові, професійні, ділові та моральні якості, осудність, навички, інтереси, схильності, соціальний стан, зв'язки з іншими суб'єктами господарської діяльності, регуляторами та високопосадовцями); наявність співучасників (93,7 %) (їхні біографічні дані; роль у вчиненні злочину; конкретні дії кожного співучасника, ознаки, що характеризують певну форму співучасті (кількість співучасників, розподіл функцій, обов'язків і ролей, стійкість, попередню змову чи зорганізованість, мету діяльності, наявність плану тощо)); мотив злочину (100 %); наявний прямий умисел щодо розкрадання (71,3 %); триваючий характер злочинної діяльності (93,7 %);

характер і розмір заподіяної шкоди (яке майно (гроші, енергоресурси) стало предметом злочинного посягання (100 %); відкриття юридичною особою банківських рахунків і рух за цими рахунками (78,3 %) (які кошти надходили на банківські рахунки підприємства, їхні джерела; напрями перерахування, які документи оформляли для перерахування грошових коштів); укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) з іншими суб'єктами господарської діяльності (78,3 %); надання грошей у позику (25,9 %); здійснення фінансових операцій банківськими та іншими фінансовими установами (78,3 %) (дані клієнта, юридичної чи фізичної особи, з ким з працівників підприємства спілкувалися банківські службовці, хто в банку супроводжував операції з грошовими коштами, які операції проводили за рахунками, їх обґрунтування, які документи оформляли, де вони знаходяться, чи допускалися порушення встановленого порядку банківських операцій тощо); використання юридичних послуг чи послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг інших фізичних чи юридичних осіб (71,3 %) (здійснення зазначених операцій і визначення кола осіб, які брали в них участь); оформлення документів на одержання певних пільг, відшкодування і звітних документів (32,9 %); оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій (70,6 %); витрачання грошових коштів чи іншого майна на користь фондів (14,7 %); здійснення операцій та угод з акціями та іншими цінними паперами, місцезнаходження оформлених документів (18,2 %); здійснення контролю за діяльністю енергетичного підприємства з боку керівництва державних органів та регулятора (78,3 %); як та кому реалізовувалися викрадені енергетичні ресурси (71,3 %); з якою метою та яким чином повинні були витратитися грошові кошти у конкретній сумі (32,9 %); обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності винної службової особи (78,3 %); причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення (32,9 %) (недоліки виробничого процесу, фінансового обліку та контролю на підприємстві енергетичного сектору тощо) (Додаток Д).

На нашу думку (яка підтримана аналізом результатів опитування), встановлення цих обставин сприяє вирішенню таких питань: чи вчинено заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (100 %); чи є взаємозв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями (80,1 %); який механізм злочинної дії щодо підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення (96 %); у чому полягали дії суб'єкта заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (98 %); яким способом вчинено кримінальне правопорушення (94,4 %); хто є потерпілими від кримінального правопорушення (60,1 %); хто вчинив заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, чи має ця особа службові повноваження щодо викрадених коштів, майна та енергоресурсів (100 %); хто є учасниками корупційних схем, чи було здійснено розподіл ролей, у чому полягали дії кожного учасника злочинної групи (60,1 %); спеціальні ознаки злочинців, їхні соціально-психологічні особливості тощо (80,1 %) (Додаток В).

Зокрема, за такою схемою детективами НАБУ з'ясовані обставини, що підлягають встановленню під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, у кримінальному провадженні розпочатого 22 червня 2016 р. за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 209, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК України. Встановлення цих обставин дозволили визначити, що високопосадовець, діючи у складі організованої та керованої ним групи у власних корисливих інтересах, інтересах ТзОВ «Енергія-Новий Розділ» та ТзОВ НВП «Енергія-Новояворівськ», упродовж 2013–2015 рр. організував та здійснив заволодіння природним газом НАК «Нафтогаз України» в особливо великих розмірах у обсязі 308 343,474 тис. куб. м під прикриттям господарської діяльності з виробництва, транспортування та постачання теплової енергії населенню, що завдало матеріальної шкоди НАК «Нафтогаз України» у сумі 1 433 577 722,9 грн (809 834 856,14 грн + 623 742 866,76 грн) [80].

Таким чином, після отримання інформації про заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення, після внесення відомостей до ЄРДР, необхідно встановити документальні джерела і закріпити необхідні дані з метою усунення можливості їх знищення у випадку протидії розслідуванню.

2.2. Типові слідчі ситуації та версії на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Аналіз слідчої практики дає підстави для висновку про те, що зміст початкового етапу розслідування злочину та його напрями визначаються слідчим залежно від слідчої ситуації, яка складається на цьому етапі.

Вивченням та науковою розробкою слідчих ситуацій займалися такі науковці, як: Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.П. Корж, В.С. Кузьмічов, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.О. Селіванов, Р.Л. Степанюк, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та інші.

Як вказує Р.С. Белкін, слідча ситуація – це динамічна система, дані про яку утворюють в уяві слідчого своєрідну інформаційну модель, згідно з якою він діє. Необхідно з'ясувати типовість, повторюваність ситуацій, уточнити умови, в яких будуть вирішуватися тактичні завдання розслідування. Вони постійно змінюються під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів, об'єктивні фактори – це причини, що не залежать від учасників розслідування та спричиняють зміну ситуації; суб'єктивні фактори – причини, породжувані діями та поведінкою учасників розслідування й інших осіб, які діють у сфері судочинства [13, с. 55].

Ми ж погоджуємося із визначенням цього поняття, наведеним С.А. Шейфером, який встановив, що слідча ситуація – це фактичний стан

справи, що склався в певний момент розслідування, від якого залежать подальший напрям розслідування та характер прийнятих слідчих рішень [307, с. 87].

Ситуаційний підхід до вивчення злочинної діяльності дозволяє здійснити розроблення диференційованих методичних рекомендацій, які вказують на специфічні особливості розслідування окремих видів злочинів, залежно від різних слідчих ситуацій: у якому регіоні, яким чином, у яку пору року, у приміщенні чи поза ним відбувалася ситуація вчинення кримінального правопорушення, чи були очевидці на місці події тощо. Тому криміналістичне дослідження слідчих ситуацій, визначення їх специфіки, побудови алгоритмів (програм) дій щодо їх вирішення є дуже важливим для повного, всебічного та об'єктивного розслідування кримінальних проваджень. Адже саме слідча ситуація обумовлює інформаційне насичення розслідуваного кримінального правопорушення, оскільки в методично-криміналістичному плані ситуаційність методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень обумовлена ситуацією його вчинення [27, с. 91–92].

С.А. Вельможний [27, с. 91] вважає, і ми погоджуємося з його думкою, що хоча вивченням слідчих ситуацій, їх типізацією та класифікацією займалися низка науковців, залишається невстановленою залежність між ситуаціями та змістом, послідовністю, а також особливістю проведення слідчих дій при розслідуванні певних видів злочинів, що становить алгоритм розслідування саме цих видів злочинів, у нашому випадку – це розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі.

Складності доказування злочинних дій, встановлення обставин заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем пов'язані також зі специфічністю дій, які в сукупності становлять спосіб вчинення кримінального правопорушення. Окрім того, що такі корупційні кримінальні правопорушення характеризуються високим ступенем латентності й можуть бути встановлені лише із застосуванням специфічних методів дослідження.

Також суттєвим чинником для висунення слідчих версій є те, що кінцева мета – отримання злочинного прибутку досягається послідовним вчиненням дій, кожна з яких може і не позиціонуватися як правопорушення, і тільки організатор – високопосадовець розуміє значення кожної з таких дій у досягненні мети.

Положення, що становлять зміст категорії слідчої ситуації, сприяють конкретизації методик розслідування, підвищенню їх ролі та наближенню теоретичних досліджень до вимог практичної діяльності.

Науковці виокремлюють категорію «початкова слідча ситуація» та «початковий етап розслідування». На нашу думку, спостерігається певна тавтологія, оскільки на початковому етапі можуть послідовно розвиватися, змінитися декілька ситуацій за декількома напрямками (лініями) розслідування. Під початковою слідчою ситуацією розуміється обстановка (сукупність умов), в якій відбувається процес доказування.

В.П. Лавров вважає, що початкова слідча ситуація може розглядатися в двох аспектах: теоретичному (як типова стосовно конкретного виду злочину і навіть ширше – як наукова, абстрактна категорія) і практичному (як конкретна життєва ситуація в кримінальній справі, що знаходиться в провадженні слідчого, характеризує початковий етап розслідування і включає, передусім, інформацію про результати попередніх перевірок, невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів) [75, с. 6].

На наше переконання, за часом виникнення типові слідчі ситуації необхідно виокремлювати як первинну, похідну та кінцеву. Первинна ситуація складається на момент встановлення факту та вивчення кримінальної події, а також оцінки отриманої інформації з точки зору можливості початку досудового розслідування, похідна – з точки зору можливості повідомлення про підозру в результаті проведення кількох слідчих дій (які не призвели до бажаного результату – тобто можливості пред'явлення обвинувачення), кінцева – на момент завершення роботи у зв'язку з кримінальною подією і прийняття рішення в конкретних умовах [137].

Тому дії слідчих можуть відрізнятися на початковому етапі досудового розслідування (як результат оцінки початкової ситуації), на проміжному (якщо, наприклад, у результаті першочергових слідчих дій не вдалося встановити осіб, які організували заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі та/або отримують злочинний прибуток) та на кінцевому.

Ми пропонуємо на початковому етапі розслідування виокремлювати типові первинну та похідну слідчу ситуацію.

Первинна слідча ситуація включає кілька етапів, проходження яких означає її вирішення. Для кожного з них характерними є свої завдання та способи їх розв'язання. Типовими є отримання інформації, її уточнення та прийняття рішення про зміст першочергових слідчих дій і складання плану їх реалізації, втілення прийнятого рішення шляхом провадження першочергових слідчих дій, в ряді випадків у поєднанні з оперативно-розшуковими заходами, розшук і затримання підозрюваного, його особистий обшук, обшук житла, за місцем роботи, аналіз усієї сукупності отриманих даних, побудова версій, складання плану подальшого розслідування в даній кримінальній справі.

До первинних типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування відносяться:

- надійшли матеріали перевірок контролюючих органів (37,1 %) (акти аудиторських перевірок), фінансових, службових розслідувань, акти інвентаризації, в яких відображені факти службових розкрадань. Ця ситуація характеризується тим, що зацікавленій службовій особі відомо про проведені перевірки і вона може вжити заходів для приховування слідів злочину. У даному випадку типовим набором слідчих дій є обшук за місцем проживання, у робочому кабінеті, бухгалтерії та інших відділах; огляд документів; допит свідків: службових та інших осіб; призначення судових експертиз;

- надійшли матеріали правоохоронних органів (29,4 %). У такому випадку потрібно невідкладно та одночасно провести слідчі дії, оскільки затримка може призвести до приховування слідів, знищення документів, змови

зацікавлених осіб. В умовах такої слідчої ситуації проводяться наступні слідчі дії та організаційні заходи: затримання злочинця на місці злочину; обшук за місцем його проживання, у його робочому кабінеті, бухгалтерії та інших відділах підприємства; огляд документів і виявлених у злочинця предметів; огляд та опечатування документів, енергоресурсів; допит підозрюваного, допити свідків, призначення судових експертиз;

– службову особу затримують на місці злочину при транспортуванні або реалізації майна чи енергоресурсів (32,2 %). В такому випадку потрібно вирішити, в якому місці і коли потрібно раптово, «на гарячому» затримати розкрадачів так, щоб вилучити і предмети злочину, і підроблені документи, і документи, пов'язані з транспортуванням майна або енергоресурсів, що можуть бути згодом речовими доказами у провадженні. Огляд місця затримання потрібен для перевірки, чи не були викинуті затриманим будь-які документи чи інші об'єкти, які його викривають (у транспортному засобі огляд проводиться для виявлення обладнаних схованок для документів або цінностей) (Додаток Д).

Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування характеризувалися певною невизначеністю інформації, яка була основою під час формування первинних слідчих ситуацій та їх вирішення [27, с. 84]. Але така визначеність повинна ґрунтуватися на певній сукупності фактів, які власне і є основою для висунення версій. Вивчення матеріалів кримінального провадження та аналіз результатів опитування сприяли визначенню фактів, наявність яких дозволяє сформулювати проміжні слідчі ситуації, а підтвердження яких дає можливість висунути версії, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:

– особа заволоділа (умисно протиправно та безоплатно обернула на свою користь чи на користь іншої особи) майном, коштами (в готівковій або у безготівковій формі) та/або енергетичними ресурсами конкретного

підприємства ПЕК (встановлено у 100 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 100 % респондентів);

– заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем вчинене саме з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби (встановлено у 100 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 97,6 % респондентів);

– особою вчинено саме корупційне кримінальне правопорушення з метою одержання неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, у формі діяння, передбаченого ч. 2–5 ст. 191 КК України (встановлено у 49,7 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 55,8 % респондентів);

– особа є службовою, оскільки вона здійснювала повноваження стосовно розпорядження, управління, використання або зберігання майном, яким заволоділа, і вона є суб'єктом привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України) (встановлено у 100 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 100 % респондентів);

– у діях особи вбачається наявність кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 3–5 ст. 191 КК України (вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб; вчинення цього злочину у великих розмірах; вчинення його в особливо великих розмірах або організованою групою [122]) (встановлено у 63,6 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 89,6 % респондентів);

– під час заволодіння майном учасники (дві і більше осіб), заздалегідь домовившись про його спільне вчинення, розподіливши функції, діяли узгоджено, зі спільним умислом, і кожен із них безпосередньо виконував певну роль у вчиненні діяння, що повністю чи частково утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення (встановлено у 63,7 % кримінальних

проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 92,8 % респондентів);

– всі учасники є осудними, досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, відсутні інші підстави, через які вони не можуть бути суб'єктами злочину (ст. 26 КК України) (встановлено у 100 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 100 % респондентів);

– вартість майна (розмір, який визначається лише вартістю цього майна), яким заволоділа винна особа в результаті вчинення кримінального правопорушення, виражається у грошовій оцінці, визначеній за роздрібними (закупівельними) цінами, наявними на момент вчинення кримінального правопорушення або шляхом проведення відповідної експертизи [214] (встановлено у 100 % кримінальних проваджень) (встановлення таких обставин вважають необхідним 68,9 % респондентів);

– юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду, визнано потерпілим на підставі ст. 55 КПК України (у 51 % кримінальних проваджень) (63,7 % респондентів);

– представник юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, має довіреність від представника засновника (у 40,6 % кримінальних проваджень) (вважають необхідним 34,7 % респондентів), оскільки довіреність у такому випадку не підписується керівником підприємства, який власне і вчинив злочинні дії;

– опрацьовано документи, які вилучені на енергопідприємстві та містять доказову інформацію про обставини злочину (у 60,1 % кримінальних проваджень) (73,7 % респондентів);

– визначено слідчого/детектива, який володіє спеціальними знаннями (в різних галузях енергетики, фінансовій та зовнішньоекономічній діяльності) та має змогу кваліфіковано проводити досудове розслідування (у 68,5 % кримінальних проваджень) (вважають необхідним 78,9 % респондентів);

– залучено відповідних фахівців, які володіють спеціальними знаннями (в різних галузях енергетики, фінансовій та зовнішньоекономічній діяльності) (у 35,7 % кримінальних проваджень) (вважають необхідним 83,3 % респондентів) (Додатки В, Д).

На нашу думку, момент підтвердження цих фактів, тобто вирішення проміжних завдань розслідування та підстави для формування похідної слідчої ситуації визначають межі етапів розслідування [135; 143].

На початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК ми виокремлюємо три похідні слідчі ситуації:

– мало місце заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, особу високопосадовця, який організував та вчинив кримінальне правопорушення, встановлено (13,3 %);

– мало місце заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, особу високопосадовця, який організував та вчинив кримінальне правопорушення, встановлено, але він ухиляється від слідства та оголошений у розшук (25,2 %);

– мало місце заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, вчинене організованою злочинною групою службових осіб підприємства ПЕК та іншими співучасниками, членів цієї групи не затримано (60,1 %) (Додаток Д).

За результатами аналізу похідних слідчих ситуацій слідчий висуває версії. Висунуті версії мають важливе значення, оскільки на їх підставі, по-перше, планується майбутня діяльність з викриття суб'єкта; по-друге, організовується взаємодія працівників правоохоронних органів; по-третє, залучається допомога громадськості; по-четверте, організовуються заходи щодо подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, а також застосовуються методи і засоби, спрямовані на запобігання злочинів, вчинених з використанням посадовою особою своїх службових повноважень [299, с. 387], наприклад, проводиться низка НСРД. Побудова слідчих версій у справі

необхідна для конкретизації цілей розслідування та слідчих дій. Вона має вирішальне значення для розкриття кримінального правопорушення. Розпочинати побудову версій можливо лише за наявності об'єктивних і суб'єктивних підстав – сукупності фактичних даних, що дозволяють висунути ймовірне пояснення розслідуваної події або її окремих обставин. Отже, висунення версій є невід'ємним етапом досудового розслідування. З огляду на значну кількість слідчих ситуацій, версій, що можуть висуватися, знано більша кількість. Тому ми основну увагу зосереджуємо на підставах для висунення версій, що підлягають перевірці (на думку респондентів, такі підстави для формування версій висувуються найчастіше):

- щодо конкретного виду кримінального правопорушення (31,1 %) (наприклад, вчинено не заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, а інший господарський злочин (наприклад, приховування надприбутків від оподаткування));

- щодо наявності факту вчинення кримінального правопорушення (16,3 %) (наприклад, вчинено не вказаний злочин, а наявна правомірна цивільно-правова угода);

- щодо способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем на підприємствах і в компаніях ПЕК (43,8 %) (наприклад, які наведено у розділі 1 роботи);

- щодо складу, структури та розподілу ролей злочинної групи (80,1 %) (наприклад, розкрадання вчинено службовцями одного підприємства ПЕК або за участю службовців контролюючих органів);

- стосовно шляхів реалізації та місць зберігання викраденого майна (15,5 %) (наприклад, викрадені кошти знаходяться на конкретному рахунку у банку, або створено «запас» електроенергії, продаж якої дозволить отримати кошти);

- щодо супутніх кримінальних правопорушень, які супроводжували підготовку та приховування розкрадання (24,3 %) (наприклад, викрадені кошти

легалізовано і вони повернуті в країну у вигляді іноземної інвестиції або знаходяться на рахунках у банках в зонах офшорної юрисдикції);

– щодо можливих методів протидії розслідуванню (2 %) (Додаток В).

Таким чином, слідчі версії та порядок їх подальшої перевірки визначаються з урахуванням специфіки тих обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування: специфічний предмет злочинного посягання; необхідність залучення до розслідування потерпілої сторони в особі представника енергопідприємства або його засновника (якому завдано майнову шкоду в результаті злочинних дій); наявність спеціальних знань у слідчого та можливість залучення відповідних фахівців.

2.3. Взаємодія під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Специфіка розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, особливо на початковому етапі, вимагає налагодження та ефективного здійснення взаємодії між суб'єктами протидії зазначеним кримінальним правопорушенням. Відсутність чіткої правової регламентації такої взаємодії викликає низку проблемних питань під час розслідування. Тому ми виділяємо це питання в окремий підрозділ з метою наукового обґрунтування форм зовнішньої та внутрішньої взаємодії, визначення проблемних питань, що впливають на ефективність розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, та внесення пропозицій щодо їх усунення.

Процес взаємодії в правоохоронній діяльності є закономірним, адже правоохоронна діяльність – складна система, що містить як складові елементи різні види діяльності всіх структурних підрозділів правоохоронних органів, які є самостійними системами більш низького рівня. Різні види діяльності, з філософської точки зору, можуть стикатися, перетинатися, взаємодіяти,

зливатися, переходити один в інший, утворюючи складні структури. Отже, цілком закономірно, що в реальному житті один вид діяльності завжди спирається на інший і, взятий у системі певних відносин, породжує новий вид діяльності [168, с. 36].

Термін «взаємодія» означає «взаємний зв'язок, взаємну підтримку» [174, с. 73]. За своїм змістом він є близьким за змістом до терміна «координація», але, враховуючи, що координація щодо протидії корупції покладена Законом [192] на НАЗК, то ототожнення цих понять за змістом є не зовсім вірним. Поняття «координація» та «взаємодія» розрізняються як види відносин між суб'єктами протидії злочинності. Так, при взаємодії обидві сторони (суб'єкти протидії злочинності) повинні самі організовувати співробітництво у сфері боротьби з окремими видами злочинів і роль організатора взаємодії може виконувати як один, так і інший суб'єкт. При здійсненні координації одна із сторін є тільки організатором таких відносин, а інші, хоча і виступають їх суб'єктами, але організовувати їх не повинні [5, с. 273–274]. У протидії кримінальним правопорушенням у ПЕК бере участь значна кількість суб'єктів, які не пов'язані між собою відомчою приналежністю. Наявність у них (маються на увазі загальні та спеціальні суб'єкти щодо протидії саме корупційним кримінальним правопорушенням) спільних завдань, з одного боку, та відомча роз'єднаність – з іншого, обумовлюють необхідність постійної взаємодії та координації між цими суб'єктами. Враховуючи, що досудове розслідування зазначених кримінальних правопорушень можуть вести як слідчі НП України, так і детективи НАБУ (залежно від кваліфікації злочинних дій, які можуть змінюватися в ході розслідування) і, відповідно, процесуальним керівником може виступати як прокурор територіальної прокуратури, так і прокурор САП, а окремі НСРД за дорученням детективів НАБУ можуть проводити підрозділи СБУ [212], то необхідно розглядати як внутрішню взаємодію, так і зовнішню.

Поняття «взаємодія» визначається як комплекс спільних або узгоджених за часом і місцем дій з вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю [4, с. 139–140] або як сумісну роботу двох і більше підрозділів (працівників), не

підпорядкованих по службі, для концентрації сил, засобів і здійснення таких спільних заходів, вибір таких тактичних прийомів або їх комбінації, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни, силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, із найменшими їх витратами при безумовному дотриманні чинного законодавства. Взаємодія – це самостійна система, для всебічного аналізу якої необхідно виокремити її структурні елементи й визначити властиві їй особливості в межах тієї діяльності, стосовно якої вона розглядається. Елементами структури досліджуваної системи є суб'єкти, які взаємодіють, відносини, що виникають у процесі їх спільної діяльності, об'єкти та цілі цієї діяльності [27, с. 108].

Загальні питання взаємодії слідчих, оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, принципи, форми, завдання, правова база, етапи й механізми такої взаємодії на різних стадіях судочинства, а також при проведенні окремих слідчих дій, досить повно досліджені в спеціальній літературі [48, с. 157–162; 5; 341; 126].

О.Ф. Долженков звертає увагу на те, що взаємодія правоохоронних органів при розслідуванні злочинів може здійснюватися на декількох рівнях: внутрішня і зовнішня взаємодія. Внутрішня взаємодія між: різними службами і підрозділами органів внутрішніх справ; органами внутрішніх справ і внутрішніми військами. Зовнішня взаємодія між: органами внутрішніх справ і внутрішніми військами, з одного боку, й іншими, так званими силовими структурами і спецслужбами; органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами, тобто органами прокуратури, судовими органами і т. ін.; органами внутрішніх справ і засобами масової інформації; органами внутрішніх справ і громадськими об'єднаннями; органами внутрішніх справ і населенням; відповідними (правоохоронними і силовими) органами інших зацікавлених держав, що беруть участь у вирішенні міжнародних конфліктів); місцевими органами державної влади та управління; громадськими об'єднаннями суспільно-політичної спрямованості; громадськими об'єднаннями

(формуваннями), спеціально утвореними для сприяння міліції в діяльності по зміцненню громадського порядку і суспільної безпеки [51, с. 234].

Комплексно будуючи класифікацію видів і форм взаємодії, Р.Л. Степанюк пропонує розглядати їх в такому вигляді: залежно від рівня існування – міжнародна (на рівні різних держав) взаємодія; міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та установ України); внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та служб одного відомства); залежно від стадії кримінально-процесуальної діяльності – взаємодія в ході здійснення досудового розслідування як загалом, так і в ході проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; взаємодія на стадії судового розгляду; залежно від нормативно-правової регламентації – процесуальні форми (передбачені КПК та іншими-нормативно-правовими актами; організаційно-тактичні (організаційно-службові) непроцесуальні форми [250, с. 195].

Ми приєднуємося до думки В.М. Малюги, який зазначає, що взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами у кримінальному провадженні – це передбачене в законі, відомчих нормативних актах або рекомендоване криміналістичною наукою сумісне функціонування зовнішньо (юридично, організаційно, професійно) не підпорядкованих суб'єктів взаємодії з притаманною їм комунікативно-діяльнісною чи/та специфічно-професійною компетенцією, спеціалізацією, що спрямовується та узгоджується слідчим (прокурором – процесуальним керівником) за часом, місцем, формами, а також засобами і методами реалізації для вирішення конкретних завдань, обумовлених характером слідчої ситуації, з метою розслідування і запобігання злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону [148, с. 9]. Запропоноване науковцем визначення дефініції «взаємодія» вирізняється від інших тим, що: воно термінологічно узгоджене з чинним КПК України; в ньому зазначено і підстави, і більшість її структурних елементів; вказані характерні риси структуроутворюючих елементів взаємодії;

наголошено на спрямовуючій ролі слідчого (прокурора – процесуального керівника).

Зазначимо, що проблемам взаємодії та координації боротьби з кримінальними правопорушеннями корупційної та економічної спрямованості присвячено праці вітчизняних учених В.Т. Білоуса, О.Г. Кальмана, В.В. Коваленка та інших [18; 78; 89]. Проте, незважаючи на певну теоретичну розробленість цього питання, деякі його аспекти дотепер ще повністю не розроблені, а інколи викликають суперечки серед учених і практиків. Це також стосується і проблеми вдосконалення взаємодії НАБУ з іншими суб'єктами протидії кримінальним корупційним правопорушенням в окремій стратегічній галузі ПЕК з урахуванням її специфіки. В працях зазначених вище науковців проблеми взаємодії та координації розглядаються лише у рамках всієї злочинності, а не в окремих галузях економіки, де є свої особливості.

Координація суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням загалом та у ПЕК зокрема, з урахуванням розташування об'єктів ПЕК, може бути як адміністративно-територіальною (завданням такої координації є узгодження зусиль всіх державних органів та організацій у сфері протидії злочинності на державному, регіональному та місцевих рівнях), так і міжвідомчою (прокурори областей, районів і міст організують координацію діяльності безпосередньо між правоохоронними органами) [133]. На відміну від адміністративно-територіальної, міжвідомча координація допомагає забезпечити діяльність тільки правоохоронних органів: НАБУ, ДБР, СБУ, НП України. Саме на цьому рівні координації його учасники вирішують тактичні задавання конкретного характеру. Науковці вважають, що в даному напрямі, крім загальних форм координації, було б корисним активізувати застосовування і такої форми, як організація проведення спільних наукових досліджень за участю науковців у галузі боротьби з економічними злочинами на стратегічних об'єктах промисловості України [80, с. 42–43]. Не оминаючи увагою координуючу роль органів прокуратури, ми погоджуємося з думкою науковців, які вважають, що у процесах координації боротьби з кримінальними правопорушеннями у ПЕК

відігравати вирішальну роль (згідно з чинним законодавством) повинні органи прокуратури на різних рівнях. Прокурорська координація в цьому напрямі повинна створювати належні умови щодо: ефективного використання ресурсів НАБУ, СБУ, ДБР, Державної фінансової інспекції України, НП України та органів прокуратури у протидії корупційним кримінальним правопорушенням у ПЕК; уникнення дублювання функцій цими суб'єктами; спрямування всіх зусиль суб'єктів протидії на досягнення єдиного результату; повного і глибокого аналізу криміногенної ситуації в цій галузі; обміну інформації; налагодження взаємодії між суб'єктами протидії та контролюючими органами ПЕК тощо [267, с. 105].

Варто зазначити, що проблеми саме прокурорської координації боротьби зі злочинністю висвітлені в роботах багатьох учених: Л.М. Давиденка, В.К. Звірбуля, П.М. Каркача та інших [49; 80]. Проте ми не будемо докладно зупинятися на цій тематиці, оскільки проблеми координації органами прокуратури виходять за межі нашого дослідження.

Завданням цього підрозділу є дослідження проблемних питань взаємодії між суб'єктами розслідування зазначених кримінальних правопорушень (зовнішня взаємодія) та взаємодії усередині зазначених суб'єктів (внутрішня взаємодія).

Враховуючи підслідність, визначену у ст. 112 КПК України, розслідувати зазначені кримінальні правопорушення можуть як підрозділи НП України, так і детективи НАБУ. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [192] злочин, передбачений ст. 191 КК України [122], вирішено вважати корупційним злочином у випадку його вчинення шляхом зловживання службовим становищем. Саме такий спосіб вчинення такого злочину прямо зазначений у примітці до ст. 45 КК України. Як визначено у п. 23 Постанови Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності», у ст. 191 КК України передбачено відповідальність

за три форми вчинення злочину – привласнення, розтрати або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Вони характеризуються умисним протиправним і безоплатним оберненням чужого майна на свою користь чи на користь іншої особи [214]. Предметом привласнення та розтрати є лише те чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її законному віданні, тобто таке майно, що знаходилося в неї на законних підставах і стосовно якого вона здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, доставки використання або зберігання тощо. При привласненні ці повноваження використовуються для обернення винною особою майна на свою користь, а при розтраті – на користь інших осіб, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання, як подарунок чи товар, в обмін на інше майно тощо. Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби [214]. Тобто, при заволодінні майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем предметом може виступати майно, що не перебувало у правомірному володінні службової особи [123, с. 218].

Отже, при вчиненні кримінального правопорушення (передбаченого ст. 191 КК України) в одній з його форм, досудове розслідування проводять детективи НАБУ, в двох інших – слідчі НП України. Враховуючи, що ці кримінальні правопорушення є латентними і під час виявлення не завжди є можливість чітко кваліфікувати дії злочинця, то це обумовлює необхідність тісної взаємодії між зазначеними вище суб'єктами.

Наразі у криміналістиці значна увага приділяється лише питанням взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами правоохоронних органів, прокуратури з НП України. У реальну ж систему взаємодії, що здійснюється в практичній діяльності під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, входять також і представники контролюючих органів – служб НКРЕКП, а також окремих

підрозділів СБУ (які виконують доручення детективів НАБУ у частині проведення певних НСРД), Державної служби фінансового моніторингу (далі – Держфінмоніторинг) тощо.

Враховуючи те, що підрозділи НП України основну роботу у протидії кримінальним правопорушенням у ПЕК здійснюють безпосередньо через свої оперативні підрозділи, запорука успіху такої роботи – удосконалення взаємодії НП України з іншими суб'єктами. Нерозв'язання проблеми удосконалення взаємодії призведе до зниження ефективності системи заходів протидії, що застосовується відповідними суб'єктами [268, с. 127–134].

Особливість взаємодії під час розслідування злочину зумовлена своєрідністю функцій тих чи інших органів виконавчої влади, правоохоронних органів, зокрема НАБУ, НП, СБУ, Міністерства фінансів України (Держфінмоніторингу), НЦБ Інтерполу та ін. Така взаємодія повинна ґрунтуватися на принципах дотримання законності, конституційних прав і свобод громадян, таємниці досудового слідства усіма суб'єктами взаємодії; комплексному використанні сил і засобів правоохоронних органів із розподілом компетенції і самостійністю у виборі засобів і методів в межах законодавства, а також на безперервності такої взаємодії з моменту отримання повідомлення про злочин і до прийняття кінцевого рішення. Тому важливо визначити канали взаємодії і періодичності взаємного обміну отриманою інформацією між правоохоронними органами за конкретним переліком.

Практично виникають декілька ланцюгів зовнішньої взаємодії.

До першого ланцюга взаємодії відноситься взаємодія між НАБУ та МВС України (НП України), як двох основних суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Взаємодія здійснюється між НАБУ та ГСУ НП України (а також слідчими територіальними підрозділами) у формі витребування матеріалів кримінального провадження (24,7%).

З оперативними підрозділами НП України взаємодія підрозділів НАБУ здійснюється у наступних формах:

– якщо матеріали оперативно-розшукової діяльності підрозділу кримінальної поліції були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування НАБУ, доручення на проведення слідчих розшукових дій може надаватися оперативному підрозділу НП України, який виявив кримінальне правопорушення (з урахуванням його повноважень) (65,3 %);

– надання доручення на проведення НСРД спеціалізованим оперативним підрозділам НП України (24,7 %);

– залучення до співпраці оперативних працівників під час проведення слідчих (розшукових) дій (32,3 %);

– оперативне супроводження кримінального провадження оперативними підрозділами НП, які виявили та задокументували корупційне кримінальне правопорушення у формі надання інформації, що продовжує надходити з негласних джерел (16,7 %) (Додаток В).

Також респонденти відмічають таку форму взаємодії, як використання криміналістичних обліків, які мають значення для доказування обставин кримінального провадження (40,6 %) – зокрема детективи НАБУ використовують низку обліків, які формує НП України. Як відмічають науковці, важливість використання цих обліків обумовлена тим, що інформація надходила протягом багатьох років, вони містять великий об'єм систематизованих даних, тому дають можливість зібрати повну інформацію про події, речі, осіб, пов'язаних з корупційним злочином [34, с. 136]. 18,7 % респондентів зазначають, що використовують можливості НЦБ Інтерполу для об'явлення високопосадовця у міжнародний розшук (Додаток В). З огляду на високий рівень і необхідність взаємодії між НАБУ та НПУ під час виявлення та розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК вважаємо за необхідне прийняття міжвідомчого підзаконного нормативного акта, який би регламентував взаємодію зазначених суб'єктів під час досудового розслідування (такої думки притримуються 54,2 % респондентів), оскільки в сучасних умовах взаємодія регулюється

Меморандумом про взаємодію та обмін інформацією між НАБУ та НП України (2017 р.), в якому визначені лише бажані загальні напрями взаємодії (без прав та обов'язків сторін).

До другого ланцюга відноситься взаємодія з іншими правоохоронними органами: Генеральна прокуратура (46,6 %) (під час передачі матеріалів досудового розслідування та як процесуальними керівниками слідчих НП України; САП (20,3 %) (як процесуальними керівниками); Державна митна служба України (26,3 %) (для отримання інформації про закордонні контракти енергопідприємств); суд (97,6 %) (отримання ухвал про дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД); НАЗК (80,1 %) (отримання інформації про декларантів); Державна прикордонна служба України (50,6 %) (отримання інформації про виїзд високопосадовців за межі країни); Антимонопольний комітет України (24,7 %) (для отримання інформації про порушення антимонопольного законодавства підприємствами ПЕК); СБУ (у формі надання доручень щодо виконання НСРД (19,9 %); Державна фіскальна служба України (14,3 %) (отримання інформації про фінансовий стан суб'єктів господарювання, що беруть участь у злочинних схемах) (Додаток В).

До третього ланцюга відноситься взаємодія з державними органами, які здійснюють загальний фінансовий контроль і виконують окремі завдання, а також тих, що є контролюючими саме для ПЕК (як для НАБУ, так і для НП України) під час проведення досудового розслідування: Рахункова палата України (12,4 %); Міністерство фінансів України (8,4 %); Державна аудиторська служба України (46,6 %); Державна казначейська служба України (32,3 %) (проведення перевірок та ревізій); Фонд державного майна України (8,4 %) (отримання інформації про приватизацію підприємств ПЕК); Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (24,3 %); НКРЕКП (90,8 %) (отримання інформації про підприємства ПЕК, які задіяні у корупційних схемах); Державна служба фінансового моніторингу України (64,1 %) (надання і розгляд одержаних узагальнених матеріалів; обмін

інформацією; подання та виконання запитів; створення спільних робочих груп) (Додаток В).

Важливим аспектом при організації детективом процесуальної форми взаємодії з контролюючими органами є і непроцесуальна, яка передбачає погодження з органом, в якому планується проведення позапланової ревізії чи перевірки, строків її проведення та дати початку [34, с. 151].

Проблемні питання взаємодії НАБУ з правоохоронними та контролюючими органами (зовнішня взаємодія) під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень на монографічному рівні розглянуті науковцями [34], і тому основну увагу ми зосереджуємо на дослідженні внутрішньої взаємодії НАБУ та НПУ.

Більш обґрунтованою та регламентованою нормативно є внутрішня взаємодія в НП України. Водночас взаємодія слідчого з оперативними підрозділами набула нового змісту, оскільки згідно з чинним КПК України практично проведення оперативно-розшукових заходів можливо лише на початковому етапі розслідування, а фактично з моменту реєстрації у ЄРДР (початку досудового розслідування) можливим є тільки здійснення НСРД і формою взаємодії слідчого з оперативним підрозділом є надання та, відповідно, виконання доручення. Підзаконні нормативні акти передбачають оперативне забезпечення досудового розслідування і тому основними завданнями непроцесуальних форм взаємодії під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК ми вважаємо забезпечення проведення процесуальних, зокрема слідчих (розшукових) дій та НСРД (50,2 %); розшук і затримання організаторів, активних учасників таких розкрадань (40,6 %); відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої державі або підприємству ПЕК (24,3 %); забезпечення безпеки учасників кримінального провадження (11,6 %) (Додаток В).

Також респонденти вважають завданням взаємодії оперативних і слідчих підрозділів (в ході якого можуть реалізуватися різні форми взаємодії) оперативне забезпечення кримінального провадження у ситуації активної

протидії досудовому розслідуванню з боку організаторів та активних учасників злочинних груп, що діють у ПЕК (12,4 %) (Додаток В). На випадок активної протидії розслідуванню Л.І. Аркушею запропоновано наступну класифікацію ситуацій протидії, які можуть виникати: у латентній стадії злочинної діяльності; в ході проведення оперативно-пошукових заходів, під час попередньої перевірки матеріалів; у період досудового розслідування кримінальної справи; на наступних стадіях кримінального судочинства. При цьому можливі два типові варіанти: рішення необхідно приймати негайно під час слідчих дій або оперативно-розшукових заходів; рішення необхідно негайно приймати до початку слідчих дій або оперативно-розшукових заходів [3, с. 16].

Безпосередньо у КПК України визначено основну форму взаємодії – виконання оперативними підрозділами доручень слідчих, всі інші форми взаємодії відносяться до не процесуальних і тому повинні більш детально врегульовуватись не самим процесуальним законом, а відомчими та міжвідомчими нормативно-правовими актами [236, с. 75].

Зокрема, питання взаємодії слідчого з оперативними підрозділами визначено у відомчих інструкціях НП України [203]. Так, в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні зазначається, що основним завданням взаємодії слідчих підрозділів органів НП України з іншими структурними підрозділами апарату центрального органу управління поліцією, міжрегіональними територіальними органами НП та їх територіальними (відокремленими) підрозділами, територіальними органами поліції та їх територіальними (відокремленими) підрозділами є запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб (п. 1) [197]. Про організацію взаємодії

органів досудового розслідування з органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також у межах компетенції з іншими правоохоронними органами, центральними органами виконавчої влади йдеться в Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, у п. 16 якої зазначено, що така взаємодія забезпечується шляхом: комплексного використання сил і засобів усіх підрозділів органів поліції під час досудового розслідування кримінальних правопорушень; створення для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження слідчо-оперативних груп із включенням до їх складу працівників оперативних та інших підрозділів органів Національної поліції, а в разі необхідності – міжвідомчих слідчо-оперативних груп, а для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав або якщо порушуються інтереси цих держав, – спільних слідчих груп; ефективного контролю за своєчасним та повним виконанням оперативними підрозділами доручень слідчих про проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД, а експертними установами – за своєчасним проведенням експертних досліджень та ін. [196]. До організаційно-тактичних (непроцесуальних) форм взаємодії ми відносимо: організацію і проведення тактичних операцій (40,6 %); залучення співробітників відповідних підрозділів до забезпечення організаційних умов проведення охорони, конвоювання, затримання тощо (16,3 %); погоджене планування слідчих (розшукових) та НСРД (25,1 %); взаємний обмін інформацією та спільне обговорення результатів проведення узгоджених заходів кримінального провадження (14,3 %); обмін інформацією, одержаною в межах кримінального провадження між взаємодіючими суб'єктами (75,3 %); залучення громадськості до участі у проведенні окремих заходів (10,4 %) (Додаток В).

Форми у зазначених Інструкціях не вказані, оскільки конкретна форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування має обиратися в кожному випадку індивідуально. Але найбільш результативним

вважається створення слідчо-оперативних груп (65,3 %) (Додаток В), що забезпечує постійний обмін інформацією між учасниками у процесі спільної розробки версій та їх перевірки не тільки слідчим, але й оперативним шляхом. Значна кількість респондентів визначає відсутність такої важливої форми взаємодії, як формування слідчо-оперативної групи (40,2 %) (Додаток В), що призводить до труднощів, з якими самотійно доводиться боротися слідчому. За відсутності методичних рекомендацій щодо розслідування певних категорій кримінальних правопорушень і досвіду слідчого він опиняється у складній (несприятливій) ситуації вже починаючи з початкового етапу [181, с. 115]. У разі формування СОГ, куди окрім слідчого включаються й інші співробітники, дана проблема стоятиме не так гостро. По-перше, шляхом обговорення ситуації, що склалася, можна сформулювати припущення про напрями подальших дій кожного працівника окремо, що забезпечує опрацювання більшого масиву питань за той самий проміжок часу, що сприятиме отриманню відповідної кількості інформації, передусім, виявлення слідів. По-друге, така група шляхом обговорення може намітити шляхи вирішення проблем чи розв'язання задачі, спрямованої на встановлення фактичних даних, що мають значення для досудового розслідування [181, с. 115–116].

Необхідність непроцесуальних форм взаємодії визначається під час оцінки слідчої ситуації, що формується на початковому етапі розслідування, залежно від необхідності, і тому перелічити та оцінити ефективність всіх можливих форм з огляду на обмежений об'єм дослідження не є можливим. Тому ми зазначаємо найбільш результативні та такі, реалізація яких супроводжується низкою проблем. Наприклад, під час взаємодії слідчого з іншими підрозділами і службами НП України, зокрема криміналістичними лабораторіями, у випадку розшуку осіб, які вчинили заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, можливо застосування технічних засобів, що ґрунтуються на системі ідентифікації та розпізнавання на відстані, дослідження інформації з мобільного телефону, SIM-картки, картки пам'яті проводиться з використанням відповідних програмно-апаратних засобів

(зокрема, програма «Мобільний криміналіст» отримує максимум інформації, яка зберігається або раніше була на мобільному пристрої з розповсюдженими платформами, – з її допомогою є можливість отримати відомості про адреси в мережі Інтернет, паролі з ідентифікаторів тощо [156]. Але більшість таких заходів реалізується у формі взаємодії з оперативними підрозділами шляхом проведення технічних заходів під час виконання доручення слідчого. Тому, у початковій слідчій ситуації, коли досудове розслідування розпочате на підставі рапорту оперативного працівника (тобто, у випадку виявлення факту кримінального правопорушення під час проведення оперативно-розшукових заходів), виникає дилема: вся необхідна інформація про особу зберігається в оперативного працівника, який проводив ці заходи, а для проведення НСРД слідчий звертається до спеціалізованого оперативного підрозділу, працівники якого взагалі не мають ніякої інформації про підозрюваного. Однією з основних умов ефективності будь-якої тактичної операції виступає єдине централізоване керівництво з боку слідчого. При цьому повинна бути налагоджена чітка взаємодія в процесуальній чи непроцесуальній формі між всіма учасниками тактичної операції, насамперед, між слідчим як її керівником, прокурором, що здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, оперативним працівником, якому слідчий дає доручення на проведення як гласних, так і НСРД. Кожний із них діє в межах своєї компетенції та власними методами [183, с. 182–183], але перед слідчим постає кілька варіантів вирішення цього питання: перший – створюється СОГ для розслідування цього кримінального правопорушення, і до неї включається оперативний працівник, який виявив це правопорушення, і тоді він разом зі слідчим забезпечує проведення НСРД; другий – слідчий надає доручення до оперативного підрозділу, а оперативний працівник шляхом надання відповідного завдання до спеціалізованого оперативного підрозділу проводить це НСРД. Обидва варіанти призводять до втрати часу, збільшення ланцюга осіб, які приймають рішення, та виникає питання – хто саме з осіб цього ланцюга повинен опрацьовувати інформацію (що може надходити у режимі онлайн) і хто повинен оперативно приймати необхідне рішення у

випадку виникнення необхідності – прокурор (як процесуальний керівник), слідчий, оперативний працівник підрозділу – ініціатора або спеціалізованого оперативного підрозділу. Варто зазначити, що в НАБУ це питання регламентоване і вирішене (на чому ми зупинимося нижче).

Також, взаємодія (у формі обміну інформацією (32,7 %) (Додаток В) здійснюється з інформаційно-аналітичними підрозділами Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення (Департамент кримінального аналізу) та Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, які є суб'єктами з накопичення, збереження та аналітичного оброблення інформаційних масивів у системі МВС України. В них зосереджені криміналістичні інформаційні системи на чотирьох рівнях – міждержавному (обліки Інтерполу, Європолу), міждержавний інформаційний банк держав СНД; центральному; регіональному, місцевому [189, с. 119–120], автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України», яка є найбільш комплексно розробленою системою державного рівня, призначеною для інформаційної підтримки оперативно-розшукової діяльності НП України і налічує 35 підсистем оперативно-розшукового, оперативно-довідкового, адміністративного та статистичного призначення, які з'єднані в єдиний інформаційний масив.

Така взаємодія слідчого з іншими підрозділами, органами та службами НП України дозволяє якісно перевіряти висунуті слідчі версії, сприяє виявленню джерел і шляхів отримання доказів, підвищує результативність слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, впливати на зміну слідчих ситуацій у потрібному напрямі.

Істотне збільшення чисельності корупційних кримінальних правопорушень, зокрема службових розкрадань коштів, майна, ресурсів в особливо великих розмірах, і зростаючий рівень їх організованості, стали причиною створення у 2015 р. в Україні спеціалізованого органу: Національного антикорупційного бюро, призначеного для боротьби з такими правопорушеннями. Ефективність розслідування корупційних кримінальних

правопорушень, зокрема й заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, залежить від якісної взаємодії детективів з іншими суб'єктами (органами, службами, підрозділами), завданням яких є виявлення та знешкодження кримінальних корупційних діянь у суспільстві.

Стаття 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» виголошує, що детектив НАБУ взаємодіє із державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності для виконання своїх обов'язків [202]. Разом з тим відносно недавня поява інституту детективів та власне і правоохоронного органу (НАБУ), в межах якого цей інститут запроваджено, не дала змоги науково обґрунтувати особливості налагодження взаємодії як зовнішньої так і внутрішньої з іншими суб'єктами досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності [204]. Наукових розробок з цього питання майже не здійснювалося, а ті, що проводилися, не мали на меті дослідити особливості взаємодії під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Не маючи на меті повністю розглянути процедуру налагодження взаємодії, ми розглядаємо виключно проблемні питання налагодження та забезпечення внутрішньої взаємодії (оскільки зовнішню ми розглянули вище) детективів у структурі НАБУ, саме у процесі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Науковці, які досліджували це питання, вважають, що взаємодія детектива НАБУ побудована на принципах: дотримання законності; забезпечення таємниці досудового розслідування; самостійності та відповідальності; координації, оптимального використання ресурсів і наукових розробок, методичних рекомендацій, тактики проведення слідчих (розшукових) дій [34, с. 175]. Формами взаємодії будь-якого слідчого з іншими службами та підрозділами є процесуальні та непроцесуальні. Залежно від рівня взаємодії виокремлюються: міжнародна взаємодія (на рівні різних держав); міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів і підрозділів); внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та органів одного відомства) [1, с. 26–27].

У межах внутрішньої взаємодії детективи вступають у співпрацю з іншими підрозділами НАБУ. Основною відмінністю, що відрізняє детектива від іншого суб'єкта досудового розслідування, є його подвійна сутність: він водночас є суб'єктом ОРД (тобто повинен здійснювати низку оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та подальшої фіксації кримінальних правопорушень) і досудового розслідування. Це вносить певний дисбаланс у правоохоронну систему (оскільки всі інші правоохоронні органи, в складі яких є підрозділи, що мають право здійснювати ОРД, мають у своїй структурі слідчі та оперативні підрозділи як окремі суб'єкти ОРД і досудового розслідування) та вимагає постійного корегування Законів і підзаконних нормативних актів з урахуванням такої відмінності. Без сумніву, інститут детективів є більш прогресивним і відповідає як сучасним вимогам системи кримінальної юстиції, так і закордонному досвіду, але його впровадження суттєво впливає як на процеси зовнішньої взаємодії, так і внутрішньої. З огляду на завдання дослідження ми не розглядаємо повністю систему взаємодії, а тільки ті питання, що виникають під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Як показує особистий досвід (та результати опитування), найбільш актуальною та ефективною для розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є внутрішня взаємодія детективів з аналітиками НАБУ. Управління аналітики та обробки інформації є структурним підрозділом НАБУ, але до процедури досудового розслідування конкретного правопорушення аналітик підключається з ініціативи детектива, який розслідує кримінальне правопорушення (12,7 % вважають це недоліком взаємодії, оскільки працівники зазначеного відділу можуть бути не обізнаними з конкретним фактом кримінальних правопорушень і, відповідно, ініціативно не надають необхідної інформації (Додаток В)).

Аналіз функцій аналітиків відділу детективів по виявленню кримінальних корупційних правопорушень Управління аналітики та обробки інформації НАБУ (далі – аналітик) дозволив виокремити ті, що можуть бути використані в

процесі взаємодії з детективом, який безпосередньо здійснює досудове розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:

- здійснення заходів зі збору інформації (даних), спрямованих на виявлення факту заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (19,1 %);

- забезпечення обробки та аналізу інформації (даних) на предмет виявлення ознак заволодіння майном шляхом формування інформаційних і довідкових аналітичних матеріалів, необхідних для проведення оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів, досудового розслідування по кримінальному провадженню (32,3 %);

- отримання доказів наявності події та складу кримінального правопорушення (28,3 %);

- встановлення місця знаходження високопосадовців, які вчинили кримінальне правопорушення (59,4 %);

- встановлення місця знаходження кримінальних активів, які отримані в результаті заволодіння майном (16,3 %);

- розроблення рекомендацій щодо планування оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів по ОРС, досудового розслідування по кримінальному провадженню, а також окремих слідчих чи (розшукових) дій (20,7 %);

- надання консультативної підтримки детективам, які безпосередньо здійснюють досудове розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (50,2 %);

- вивчення причин та особливостей вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, поточних тенденцій та недоліків у боротьбі з такими правопорушеннями, розробка пропозицій щодо удосконалення заходів попередження та протидії таким правопорушенням (8,4 %);

– розробка, впровадження та використання способів, методів, інструментів збору, обробки та аналізу інформації про заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (10,8 %) (Додаток В).

Таким чином, у процесі взаємодії з аналітиками відділу детективів по виявленню кримінальних корупційних правопорушень детектив, який веде розслідування службового розкрадання у ПЕК, може встановити: стан розрахунково-платіжної дисципліни підприємства ПЕК; достовірність відображення в обліку господарських операцій та виконання господарських договорів; правильність відображення дебіторської та кредиторської заборгованості по договорах; стан претензійно-позовної роботи по договорах; законність проведення процедури закупівлі товарів і послуг; наявність порушень вимог Законів, наказів, інструкцій та інших нормативних документів при укладанні та виконанні договорів та щодо перерахування коштів на банківські рахунки; законність використання коштів; встановити чи були завдані збитки державі внаслідок укладення та подальшого виконання договорів.

Прикладом такої взаємодії є покладений детективом у розвиток доказової бази при розслідуванні злочину, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України, складений аналітиками вказаного відділу аналіз тендерних закупівель, який показав, що державні підприємства «Мирноградвугілля», «Селидіввугілля» та «Шахтоуправління Південно-донбаське № 1» допустили низку порушень українського законодавства в частині додержання процедури закупівель та, відповідно, визначення переможця відкритих торгів (повний перелік порушень встановлено в інформаційно-аналітичному звіті № 062/2019/843/723 від 2 вересня 2019 р. по дослідженню тендерних процедур, підготовленому управлінням аналітики та обробки інформації НАБУ). Також, згідно з матеріалами досудового розслідування, ТОВ «Торентс» та ТОВ «Візарремпром», які почергово були другим учасником у процедурах публічних закупівель разом із ТОВ «Сані Україна», використовували у своїй діяльності одну і ту ж IP-адресу, що, на думку слідчого, може свідчити про

зв'язок між вказаними юридичними особами. В іншому провадженні подальшому розвитку розслідування сприяли аналітична довідка спеціаліста Управління аналітики та обробки інформації НАБ України щодо проведення розрахунку прогнозованої оптової ринкової ціни електричної енергії від 3 червня 2019 р. та аналітична довідка спеціаліста-детектива Управління аналітики та обробки інформації НАБУ щодо проведення розрахунку надмірно сплачених коштів за придбану електричну енергію від 22 липня 2019 р. [277].

Вказане управління забезпечує детективів аналітичними даними та долучається майже до всіх розслідувань – детективи залучають аналітиків для розгляду і аналізу банківських та інших фінансових документів, для дослідження корпорацій, окремих осіб або інших об'єктів, що є важливими для досудового розслідування. Основною проблемою під час взаємодії є відсутність спеціалізації у працівників аналітичного підрозділу (так вважають 19,1 % респондентів), тому, з урахуванням напрацювань практики, власного досвіду, вважаємо за необхідне: закріплення аналітиків за кожним з підрозділів детективів (16,7 %); регламентування прямого контакту детектива з аналітиком з метою індивідуалізації завдання для аналітиків, які прикріплені до конкретного підрозділу (12,7 %); участь аналітиків на початковому етапі розслідування, включно з їхньою участю в розробці планів слідчих дій (25,5 %) (Додаток В).

Відповідні форми взаємодії дозволяє реалізувати наявність у структурі НАБУ IT-лабораторії, яка функціонує у відділі детективів кримінальної лабораторії Управління аналітики та обробки інформації. Аналіз функцій працівників цього відділу дозволив виокремити ті, що можуть бути використані в процесі взаємодії з детективом, який безпосередньо здійснює досудове розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:

– здійснення заходів активного отримання цифрової інформації (даних), що може бути використана для виявлення фактів кримінальних правопорушень

та отримання доказової інформації, з електронних носіїв та мережі Інтернет (33,5 %);

- забезпечення цілісності інформації та носіїв інформації, отриманої під час проведення детективами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів (16,3 %);

- забезпечення відновлення інформації, що умисно пошкоджена підозрюваними, під час проведення детективами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів (13,5 %);

- надання консультативної підтримки детективам в рамках досудового розслідування по кримінальному провадженню в частині використання цифрової інформації як доказів (10,4 %);

- вивчення причин та особливостей вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, поточних тенденцій та недоліків у боротьбі з такими правопорушеннями, розробка пропозицій щодо удосконалення заходів попередження та протидії таким правопорушенням; тощо (3,6 %) (Додаток В).

Аналізуючи форми внутрішньої взаємодії детективів НАБУ та проблемні питання, що виникають під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, ми пропонуємо запровадити таку форму внутрішньої взаємодії, як створення слідчо-оперативних груп під час здійснення розслідування кримінальних правопорушень у сфері ПЕК, зокрема заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (така пропозиція підтримана 19,5 % респондентів (Додаток В)). До таких груп необхідно залучати детективів Головного підрозділу детективів, які безпосередньо здійснюють досудове розслідування, детективів Другого підрозділу детективів (агентів під прикриттям, які надаватимуть оперативну інформацію безпосередньо із внутрішнього середовища об'єкта), детективів Управління аналітики та обробки інформації, зокрема детективів кримінальної лабораторії (спеціалістів у галузі комп'ютерної техніки, які надаватимуть консультації щодо інформаційних систем і можливостей ефективної роботи з

ними (підбір паролів, вивантаження та аналіз інформації, унеможливлення несанкціонованого доступу)) та детективів по виявленню кримінальних корупційних правопорушень (які надаватимуть оперативну інформацію з баз даних і реєстрів щодо фізичних осіб та юридичних осіб, консультації щодо необхідних первинних документів для проведення перевірок, ревізійних дій, експертиз, аналізуватимуть рух коштів і трафіки осіб).

Таким чином, нами визначено особливості внутрішньої та зовнішньої взаємодії суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням, що пов'язані з заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, на початковому етапі розслідування.

Висновки до розділу 2

На початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК слідчим вирішуються тактичні завдання: спрямовані на встановлення та підтвердження факту вчинення як заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, так й інших «допоміжних» службових і господарських злочинів (35,7 %); встановлення характеристики об'єкта, де відбулося службове розкрадання (92,4 %); встановлення місця знаходження викрадених коштів або майна (енергетичних ресурсів), їх вилучення (48,3 %); встановлення всіх причетних до злочину службових осіб (організатора та виконавців) та їх пособників, обсягу їхніх ролей і пошук доказів, які б підтверджували їх причетність та були достатніми для повідомлення про підозру (пошук свідків вчинення службового розкрадання коштів або майна підприємств ПЕК і документальної криміналістично значущої інформації) (62,3 %); виявлення інших епізодів злочинних дій (41,3 %); розшук та затримання злочинців (20,3 %)

Виокремлення типових слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим

становищем у ПЕК, дозволило сформулювати пропозиції щодо їх вирішення: до всіх слідчих ситуацій визначено завдання слідчого та розроблено алгоритм дій щодо послідовності проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування, що дозволило окреслити обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування таких злочинів, та обрати необхідні для цього слідчі (розшукові) дії, їх послідовність проведення та виконавців.

Встановлення обставин кримінального правопорушення дозволило виокремити питання, які вирішуються під час проведення слідчих (розшукових) дій: чи вчинено заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (100 %); чи є взаємозв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями (80,4 %); який механізм злочинної дії щодо підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення (96,4 %); у чому полягали дії суб'єкта заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК (100 %); яким способом вчинено кримінальне правопорушення (94,8 %); хто є потерпілими від кримінального правопорушення (60,4 %); хто вчинив заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, чи має ця особа службові повноваження щодо викрадених коштів, майна та енергоресурсів (100 %); хто є учасниками корупційних схем, чи було здійснено розподіл ролей, у чому полягали дії кожного учасника злочинної групи (60,4 %); спеціальні ознаки злочинців, їхні соціально-психологічні особливості тощо (80,4 %).

У процесі розслідування у слідчого формуються слідчі ситуації, які за часом виникнення виокремлюються як первинна (складається на момент встановлення факту та вивчення кримінальної події, а також оцінки отриманої інформації з точки зору можливості початку досудового розслідування), похідна (з точки зору можливості повідомлення про підозру у результаті проведення кількох слідчих дій (які не призвели до бажаного результату – тобто можливості пред'явлення обвинувачення), кінцева (на момент завершення роботи у зв'язку з кримінальною подією і прийняття рішення в конкретних умовах).

Кожна з ситуацій обумовлює висунення слідчих версій, які ґрунтуються на певних підставах: щодо конкретного виду кримінального правопорушення (31,2 %); щодо наявності факту вчинення кримінального правопорушення (16,4 %); щодо способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем на підприємствах і в компаніях ПЕК (44 %); щодо складу, структури та розподілу ролей злочинної групи (80,4 %); стосовно шляхів реалізації та місць зберігання викраденого майна (15,6 %); щодо супутніх кримінальних правопорушень, які супроводжували підготовку та приховування розкрадання (24,4 %); щодо можливих методів протидії розслідуванню (2 %).

Вирішення слідчих версій на початковому етапі розслідування можливо за допомогою планування та правильної організації взаємодії з оперативними та іншими підрозділами правоохоронних органів і служб. Основними формами взаємодії слідчого з працівниками оперативних та аналітичних підрозділів на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК визначено: обмін інформацією; надання доступу до криміналістичних інформаційних систем на усіх рівнях – міждержавному, центральному, регіональному, місцевому, а найбільш результативною її формою на даному етапі розслідування визнано створену слідчо-оперативну групу.

Зроблено висновок, що використання детективами Головного підрозділу детективів НАБУ при розслідуванні заволодіння майном результатів аналітичного забезпечення відділів детективів по виявленню кримінальних корупційних правопорушень і детективів кримінальної лабораторії Управління аналітики та обробки інформації НАБУ дозволить досягати високого рівня відпрацювання складних слідчих ситуацій, шляхом запровадження такої форми внутрішньої взаємодії, як створення слідчо-оперативних груп під час здійснення розслідування кримінальних правопорушень у сфері ПЕК, зокрема заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, що сприятиме удосконаленню слідчої тактики використання спеціальних знань під час розслідування цих кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У ПАЛИВНО- ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ

3.1. Обшук та огляд при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Запорукою ефективного розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є застосування обґрунтованих тактичних рекомендацій щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, висвітлення яких і обумовлює завдання даного розділу. Слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування є головним засобом одержання доказової інформації про вчинене кримінального правопорушення та обставин, пов'язаних з його подією.

Аналіз наукової літератури, вивчення слідчої і судової практики показують, що в процесі розслідування кримінальних правопорушень наявні як проблеми кримінальної процесуальної регламентації проведення окремих слідчих дій, так і труднощі суто криміналістичного характеру.

Питання щодо поняття та класифікації слідчих дій, як засобів отримання доказів про вчинений злочин, а також юридичних і фактичних підстав для їх проведення є дискусійним у процесуальній та криміналістичній літературі. Вагомий внесок у розробку зазначених питань зробили Ю.П. Алєнін, Л.І. Аркуша, Т.М. Балицький, І.Є. Биховський, В.І. Галаган, О.В. Горбачов, М.А. Гутерман, О.В. Капліна, В.С. Кузьмічов, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.М. Міньковський, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, С.М. Стахівський, В.В. Тищенко, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Чорноус, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько та низка інших науковців. Аналіз

їхніх наукових розробок свідчить, що у теорії кримінального процесу та криміналістики склалися різні підходи до визначення поняття слідчих розшукових дій, які, своєю чергою, визначають і різні підходи до визначення юридичних і фактичних підстав їх проведення та їх переліку.

Одна група вчених ототожнює поняття слідчих та процесуальних дій. Характерною для цього підходу є точка зору О.М. Ларіна, який поняття слідчих дій визначає як спосіб реалізації норм кримінально-процесуального законодавства [127, с. 98–101]. З урахуванням кримінально-процесуальних завдань слідчі дії він класифікує на такі, що: визначають виникнення та направлення кримінальної справи (винесення постанов про порушення кримінальної справи, про передачу справи за підслідністю, про виділення, об'єднання чи припинення справи, про направлення справи до суду з обвинувальним висновком чи з метою припинення примусових заходів медичного характеру тощо); встановлюють процесуальне положення учасників розслідування (про притягнення особи як обвинуваченого, про визнання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, вирішення заяв і клопотань про відводи); спрямовані на збирання та перевірку доказів (допити, огляди, обшуки, виїмки тощо); є запобіжними заходами та іншими заходами процесуального примусу; становлять гарантії прав осіб, що беруть участь у процесі (роз'яснення суб'єктам процесу їх прав, обов'язків, заходи піклування про дітей та охорони майна ув'язненого, пред'явлення обвинувачення, ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи тощо); спрямовані на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину [128, с. 147–148].

Так само І. М. Лузгін визначає слідчі дії як будь-які процесуальні дії слідчого [145, с. 94–96].

Деякі науковці визначають слідчі (розшукові) дії у вузькому значенні – як комплексні дії слідчого пізнавального і засвідчувального характеру, спрямовані суто на всебічне та повне встановлення обставин справи. Так, С.А. Шейфер зазначає, що слідчі дії є засобом збирання доказів, регламентованим

кримінально-процесуальним законом, який полягає в здійсненні слідчим комплексу пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів і пристосованих для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься [306, с. 23–24].

На думку Є.Д. Лук'янчикова кожна слідча дія може розглядатися як специфічна сукупність пізнавальних прийомів виявлення та відображення доказової інформації певного виду [146, с. 2–3].

Л.Д. Удалова в докторській дисертації вказує на тактичне й доказове значення вербальної інформації та пропонує практичні рекомендації з її використання в ході проведення окремих слідчих дій [276].

Інша група науковців розрізняє ці два поняття і відносить до слідчих дій ту частину процесуальних дій, що спрямовані на збирання і дослідження доказів [182, с. 178; 10, с. 37; 249, с. 4]. Зокрема, М.А. Погорецький слідчі дії визначає як вид процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законом, що здійснюються у визначеному ним порядку уповноваженими на це особами, які наділені владними повноваженнями примусового характеру для отримання доказів (виявлення фактичних даних та їх джерел, їх перевірки й оцінки та надання їм статусу доказів), перевірки й оцінки самих доказів та їх використання у кримінальній справі [182, с. 179]. Дещо відмінне визначення поняття слідчих дій надає С.М. Стахівський, який під слідчими діями розуміє частину процесуальних дій, які спрямовані на збирання і перевірку доказів у кримінальній справі та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [249, с. 7].

М.А. Погорецький включає до системи слідчих дій такі: допит (підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта); очну ставку; освідування; огляд (місця події, місцевості, приміщення, предметів, документів, трупа, житла чи іншого володіння особи, кореспонденції); обшук (особистий, у приміщенні, на місцевості); виїмку (звичайну, документів, що містять державну таємницю, поштово-телеграфної кореспонденції); пред'явлення для впізнання

(осіб, предметів); відтворення обстановки та обставин події; накладення арешту на кореспонденцію; зняття інформації з каналів зв'язку; одержання зразків для експертного дослідження; експертизу. Всі інші дії слідчого у кримінальній справі, як зауважує вчений, не мають статусу слідчих дій, хоча вони є процесуальними, оскільки здійснюються уповноваженим суб'єктом процесу у визначеній КПК формі й спрямовані на досягнення мети та вирішення завдань кримінального судочинства [182, с. 179].

Ототожнення криміналістичного поняття слідчої дії з кримінально-процесуальним призводить до неоднозначного його розуміння, внаслідок чого тактична роль слідчої (розшукової) дії недооцінюється. Однак у кожній слідчій (розшуковій) дії є процесуальна і тактична сторона. Тому не можна змішувати процесуально-правові вимоги, що є для слідчого обов'язковими, і тактичні рекомендації, які мають альтернативний характер і застосовуються залежно від індивідуальних особливостей того або іншого кримінального провадження [21, с. 144–145].

Нерідко в саме поняття слідчої тактики криміналістами привноситься процесуальний зміст порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Актуальні ж питання слідчої тактики, що входять у предмет криміналістики, як і раніше залишаються недостатньо розробленими [31, с. 79]. Така тенденція простежується і у публікаціях сучасних криміналістів.

Водночас проведення слідчих (розшукових) дій завжди пов'язане із впливом на психологію осіб, матеріальні об'єкти, а також на відносини слідчого з учасниками такої дії. Тому вважаємо, що тактику слідчої (розшукової) дії доцільно визначати як систему прийомів, що забезпечують ефективні умови організації, пошуку, попереднього дослідження, вилучення й фіксації доказової інформації, а також прийомів психологічного впливу на учасників слідчої (розшукової) дії, з метою найбільш повного вирішення процесуальних і криміналістичних завдань у різних ситуаціях її проведення.

Р.С. Белкін стверджує, що фактичні дані, які необхідні для вирішення справи, слідчий отримує за допомогою проведення передбачених законом

слідчих дій, спрямованих на збирання доказів. Їх успішному проведенню сприяють тактичні прийоми як найбільш раціональні та ефективні способи дій осіб, які здійснюють розслідування. Визначення сукупності тактичних прийомів, найбільш корисних при проведенні тієї чи іншої слідчої дії зі збирання доказів, окреслює тактику цієї слідчої дії [117, с. 14]. Під тактикою слідчої дії розуміється система тактичних прийомів її підготовки, проведення, фіксації та оцінки її результатів [7, с. 24].

Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень як частина криміналістики має своєю основною і головною задачею озброїти слідчих необхідним комплексом знань і навичок розкриття, розслідування і попередження окремих видів кримінальних правопорушень у різних слідчих ситуаціях, що виникають у процесі зазначеного виду криміналістичної діяльності. Водночас саме в рамках специфічних методів розслідування різних видів кримінальних правопорушень практично реалізуються і всі рекомендації криміналістичної техніки й тактики. Вона органічно погоджує технічні засоби, способи їх використання і тактику слідства зі специфікою методів розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [308, с. 62].

Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК на початковому етапі передбачає використання пошукових дій з метою виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації, тому вирішального значення набуває тактичне забезпечення таких слідчих (розшукових) дій, як обшук адміністративних та виробничих приміщень та житла злочинців, огляд різнопланових документів, комп'ютерної техніки, електронних носіїв інформації та інших предметів, допит свідків, представника потерпілого і підозрюваних та призначення і проведення судових експертиз.

Аналіз результатів опитування свідчить, що під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК детективи найчастіше проводять такі слідчі дії: обшук в адміністративних приміщеннях за місцем розташування підприємства ПЕК, місці проживання, в інших місцях перебування особи та її співників з метою виявлення документів

та предметів, які викривають їх протиправну діяльність (100 %); огляд документів (100 %) та предметів (92 %); допити свідків (100 %); призначення експертиз (100 %) (Додаток В).

Розглянемо особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

Вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК полягає в тому, що дії злочинців із підготовки, вчинення і приховування кримінальних правопорушень безпосередньо пов'язані з процесом створення відповідних документів (паперових, електронних). Тому під час розслідування невідкладною слідчою (розшуковою) дією є обшук, спрямований на виявлення і вилучення різних документів, у яких знайшли відображення фінансово-господарські операції при виконанні укладених угод (договорів), процедури конкурсних торгів і прийняті рішення, носіїв такої інформації та інших предметів (грошей, цінностей тощо).

Обшук є одним із поширених засобів отримання доказової інформації та одночасно однією із найскладніших у процесуальному і тактичному розумінні слідчою дією.

Загальнотеоретичні, правові та організаційні аспекти обшуку були предметом уваги вчених-процесуалістів і криміналістів Ю.П. Алєніна, В.І. Галагана, В.Я. Горбачевського, Ю.М. Грошевого, А.В. Іщенка, О.В. Капліної, В.С. Кузьмічова, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.В. Назарова, Д.Й. Никифорчука, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та інших учених.

Так, В.М. Тертишник визначає обшук як слідчу дію, що полягає в примусовому обстеженні приміщень, споруд, ділянок місцевості та інших об'єктів, які перебувають у віданні певних осіб, з метою знайдення та вилучення предметів і документів, що можуть мати значення у справі, або

знайдення осіб, які розшукуються, проваджуваному за наявності ймовірних даних про те, що вони приховані в певному місці чи в певної особи (ст. ст. 234–236 КПК України) [265, с. 58]. Обшук спрямований передусім на виявлення й вилучення різних документів. Документи є основними доказами у кримінальних провадженнях, якщо відомості про факти, викладені в них, мають значення для справи і за їх допомогою можна встановити наявність або відсутність обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [266, с. 182].

У науковій літературі до цього часу не має сталої думки щодо поняття обшуку. Деякі з авторів з цього приводу зазначають лише дві сторони: мету та пошуковий характер цієї слідчої дії.

К.О. Чаплинський вважає, що обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб [294, с. 71].

Ю.П. Аленін дає більш повне визначення обшуку, визначаючи, що обшук – це слідча дія, спрямована на примусове обстеження особистості, приміщень, споруд, ділянок місцевості, транспортних засобів, що перебувають у віданні обшукуваної особи і членів її сім'ї або організації, для відшукування і вилучення приховуваних об'єктів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб або трупа. Обшук може бути проведений і для розшуку, виявлення та опису майна, цінностей, на які накладено арешт, з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна [2, с. 218].

Отже, одним з поширених засобів отримання не просто доказової, а й матеріалізованої інформації під час досудового розслідування про вчинене кримінальне правопорушення або обставин, пов'язані з розслідуваною подією, є обшук.

Обшук є важливою інформативно-пошуковою слідчою дією, складноорганізованою психологічно, що вимагає від його учасників суттєвої психолого-тактичної підготовленості. Тактика суто пошукових дій реалізується

на основі попередньої інформації про розташування і планування приміщень, їх ремонт, перебудову тощо; характеристики розшукуваних об'єктів та їх значущості. Для найбільшої ефективності обшуку потрібно дотримуватися деяких загальних правил: намагатися усунути всі відволікаючі чинники (нефункціональні переміщення, метушня, сторонні розмови); не поспішати і не розпочинати огляд нового об'єкта до повного обстеження попереднього; не допускати загострення конфлікту й занадто інтенсивного розвитку довірливих взаємин із обшукуваним та його оточенням [324, с. 227].

При проведенні обшуку важливим є визначення, з якими об'єктами повинен взаємодіяти слідчий. У криміналістичній літературі використовують два терміни, що характеризують об'єкти, які важливі під час обшуку, – об'єкти обшуку та об'єкти пошуку [101, с. 14]. У частинах 1, 3 ст. 234 КПК України з приводу об'єктів пошуку встановлено, що обшук провадить слідчий з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, майна, здобутого в результаті його вчинення, встановлення місцеперебування розшукуваних осіб, а також з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення. У клопотанні про проведення обшуку, яке розглядає слідчий суддя, мають бути зазначені речі, документи або особи, яких заплановано відшукати, а також необхідно обґрунтувати потребу їх пошуку в конкретному місці [124].

У криміналістичній літературі розглядається два головні види об'єктів: об'єкти пошуку – це те, що необхідно знайти, виявити при здійсненні обшуку (знаряддя вчинення злочину, речі та цінності, які були отримані злочинним шляхом, а також інші предмети та документи, які мають значення для встановлення істини по справі); в якості об'єкта пошуку можуть бути і злочинці які переховуються; об'єкти обшуку – це те, по відношенню до чого (чи кого) здійснюється обслідування (певне приміщення, місце чи якась особа) [225, с. 153].

Аналіз наукових розробок дозволяє виокремити види класифікації об'єктів пошуку: залежно від характеру попередньої інформації про об'єкт

пошуку (індивідуально визначені об'єкти; об'єкти, відомості про які можуть вказати лише на їх родову (групову) належність; випадково виявлені об'єкти); залежно від форми вказівки в законі (прямо передбачені та названі в КПК України як об'єкти; віднесені до «інших предметів і документів», що мають значення для встановлення істини у справі; які є вилученими із законного обороту; які вилучаються з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна; залежно від природи того, що шукають (предмети і документи, заборонені до обігу; предмети, що можуть слугувати речовими (або письмовими) доказами; предмети і документи, що можуть бути доказами в іншій кримінальній справі; речі та цінності, здобуті злочинним шляхом; цінності або майно обвинуваченого чи підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації; особи, які переховуються від слідства і суду; особи, яких переховують в тих чи інших місцях; трупи або частини розчленованого трупа (трупів); тварини) [50, с. 22].

У частинах 1, 2 ст. 233 КПК України вказано лише 2 види об'єктів обшуку: житло та інше володіння особи. При цьому під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [124].

Серед думок науковців – криміналістів ми підтримуємо думку В.Ю. Шепітька, який вказує, що об'єкти обшуку можуть бути розділені на наступні види, які є найбільш поширеними: певне приміщення; жилі приміщення; нежилі приміщення; приміщення дипломатичних представництв; певне місце; ділянки місцевості; транспортні засоби; яка-небудь особа; одяг, взуття та інші речі; тіло живої людини. Таким чином, об'єктом обшуку може

бути практично будь-яке місце, що знаходиться у кого-небудь в розпорядженні (володінні), або особа, якщо є достатні підстави вважати, що у цьому місці чи у даної особи можуть бути приховані об'єкти пошуку [309, с. 294].

Обшук і вилучення слідів необхідно проводити в тих випадках, коли є підстави вважати, що необхідні документи зацікавлені особи не будуть видавати добровільно, можуть навмисно їх зіпсувати, змінити або знищити, через що у слідчого мало часу для отримання документів за запитом.

У розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем важливу роль відіграє саме обшук, під час проведення якого можна фактично отримати безперечні докази злочинного діяння. Дослідження матеріалів кримінальних проваджень щодо заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК засвідчує, що обшук виконує провідну роль як спосіб вилучення документів різних категорій (у 90,2 % вивчених матеріалів кримінальних проваджень) (Додаток Д). Обшук проводиться в тих випадках, коли є підстави вважати, що необхідні документи, гроші, цінності, носії інформації зацікавлені особи не будуть видавати добровільно, можуть навмисно їх зіпсувати, змінити або знищити, через що у слідчого немає часу для отримання документів за запитом.

Науковці зазначають, що обшук, як правило, проводиться за місцем роботи й проживання обвинувачених, в інших приміщеннях, що їм належать, їх автомобілях [217, с. 214]. Як зазначає А.Ф. Волобуєв, можуть обшукуватися службові кабінети, приміщення цехів і складів, робочі місця у виробничих приміщеннях, приміщеннях бухгалтерії. Обшукується не лише квартира підозрюваного, а й дача, садові ділянки тощо [38, с. 268].

Типовими місцями проведення обшуку та вилучення при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є: службові приміщення за місцем роботи службових осіб, які запідозрені у вчиненні кримінального правопорушення (71,3 %) (адміністративні, складські, виробничі, господарські та інші приміщення (бухгалтерія, юридичний, фінансовий, економічний, проєктний відділи, відділ головного енергетика,

архів тощо) підприємств ПЕК; кабінет керівника, головного бухгалтера підприємства/компанії); за інші місця, де можуть перебувати знаряддя вчинення злочину (наприклад, комп'ютерна техніка), матеріальні цінності, одержані злочинним шляхом (34,3 %) (приміщення організацій-контрагентів; приміщення банків та інших кредитних установ; приміщення аудиторських організацій; приміщення державних органів, що видають ліцензії та дозволи); у житлових приміщеннях за місцем мешкання цих осіб (62,2 %), обшук особи (49,7 %) (Додаток Д).

Розкриваючи головну мету обшуку, А.П. Рижаків зазначає, що такою метою є збирання доказів, а саме: мета обшуку, як одного з передбачених законом слідчих дій, можливого лише після відкриття кримінального провадження – це збір і фіксація доказів, а також відшукування предметів і цінностей, які можуть бути конфісковані за вироком суду [227, с. 8]. А.Р. Ратінов, конкретизуючи цю мету, зазначає, що при проведенні обшуку вирішують такі завдання: відшукування і вилучення речових та письмових доказів; виявлення винного й матеріалів, що полегшують його розшук; виявлення майна, що забезпечує відшкодування збитків і можливу конфіскацію, а також відібрання предметів, вилучених з обігу [225, с. 17]. Для виконання першого з цих завдань при проведенні обшуків виявляють і вилучають: бланки документів як чистих, так і напівформлених, перероблених, змінених, зі штампами, печатками тощо; прибутково-видаткові документи; залишки знищених документів; щоденники, записні книжки, записки з адресами й телефонами, рахунками; технічні засоби підроблення документів (сканери, принтери, комп'ютери, печатки, штампи, речовини для травлення тексту тощо) [298, с. 141].

Обшуки в ході розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем мають своєю метою вилучення конкретних предметів (відповідно до типових слідів такого злочину): матеріальних цінностей, одержаних злочинним шляхом (18,9 %) (готівки в національній та іноземній валюті, коштовних предметів); носіїв інформації в електронній формі (84,6 %)

(засобів комп'ютерних технологій: ЕОМ, її пристроїв та комунікацій, окремих накопичувачів електронної інформації, банківських платіжних карток, принтерів та інших засобів друку, за допомогою яких роздруковувалися бланки договорів та інших документів, що використовувалися у корупційній схемі, мобільних телефонів); електронних документів (32,2 %) (електронних файлів про розрахунки, які передаються бухгалтерією до банку, що здійснює обслуговування рахунків підприємства/компанії енергетичного сектору; файли електронної системи закупівель); печаток і штампів, що використовувалися для виготовлення підроблених документів (14,7 %); документів (90,2 %) (які визначають економічну структуру та організаційно-правовий статус підприємства/компанії ПЕК, а також стан планування діяльності й фінансового аудиту, що підтверджують проведення господарських та кредитно-фінансових операцій, що підтверджують повноваження відповідальних осіб і визначають їх функціональні обов'язки за посадами; дозвільних на певні види діяльності в енергетичному секторі економіки; бухгалтерського обліку, фінансів і звітності; статистичного обліку та звітності; оперативного обліку та звітності; банківських, касових, щодо тендерних процедур та закупівель, які свідчать про неправомірні рішення; книги (журналу) реєстрації угод (договорів) підприємства/компанії; кошторисної документації; підроблені документи та їх макети; щоденники, записні книжки, доповідні записки, робочі зошити задіяних у схемі розкрадання службових осіб; технічні записи нарад, зборів тощо; фото-, відеодокументи, що відображають певні факти діяльності енергопідприємств); предмети, що можуть свідчити про зв'язки цих службових осіб (56,6 %): листування, зокрема в електронному вигляді, фотоальбоми, подарунки з надписами тощо; докази наявності злочинних зв'язків із представниками інших комерційних структур (наявності організованої злочинної групи) (42,7 %) (квитанції про сплату телефонних переговорів, чорнові записи, зміст яких має значення для кримінального провадження (робочі зошити, календарі, записники тощо)) (Додаток Д) [38, с. 267].

На першому етапі, під час підготовки до обшуку слідчий повинен здійснити наступні дії: встановити особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; отримати ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 235 КПК України), для чого він має, за погодженням з прокурором, звернутися з клопотанням до слідчого судді (до клопотання необхідно додати оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор/слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України)); визначити точне місце і час його проведення; уточнити прикмети предметів, назву, зміст і зовнішній вигляд документів, з'ясувати можливі місця їх виявлення, а також місця можливого зберігання цінностей, необхідних для забезпечення відшкодування матеріального збитку; визначити коло учасників обшуку (працівники поліції, поняті та фахівці); вирішити, які технічні засоби потрібно використовувати під час проведення відповідного обшуку, забезпечити їх наявність [69, с. 37–38]. Для проведення обшуку у провадженнях про службові розкрадання на підприємствах/компаніях ПЕК заздалегідь створюють слідчо-оперативну групу, суб'єктний склад якої залежить від характеру об'єкта обшуку, предметів, які потрібно шукати, та сили протидії проведенню обшуку. До слідчо-оперативної групи для проведення обшуку в таких випадках входять такі особи: слідчий як безпосередній керівник обшуку, який здійснює пошукові дії, спеціалісти (залежно від слідчої ситуації: бухгалтер, економіст, спеціаліст-аналітик комп'ютерних систем, спеціаліст з електрозв'язку, спеціаліст з банківських операцій, криміналісти експертних підрозділів та інші); працівники оперативно-розшукових підрозділів у ролі осіб, які здійснюють функцію забезпечення правопорядку та охорони об'єкта під час обшуку; поняті.

Збір інформації для проведення майбутнього обшуку проводиться у тому обсязі, у якому дозволяють обставини. Така інформація повинна стосуватися: адреси розташування та архітектури об'єктів обшуку; відомостей про осіб, які

працюють (мешкають) на об'єкті обшуку; можливих предметів пошуку (зокрема, знання про документообіг на підприємстві зазначеної галузі, програмне забезпечення, вид електроживлення, оператора електрозв'язку відносно комп'ютерної техніки, який потрібно вилучити під час обшуку), що також впливає на правильний вибір спеціалістів як учасників цього обшуку та підбір технічних засобів. За можливості, необхідно передбачити і заходи безпеки, яких вживає злочинець для знищення слідів злочину.

Інформація про особу обшукуваного та характер приміщення, у якому проводиться обшук, передбачає взаємозв'язок між рисами особи злочинця, його інтелектом, соціальним становищем, спрямованістю та тими об'єктами, які можуть бути обрані як можливі місця приховання [100, с. 83].

Підготовчий етап обшуку включає в себе також: збір та аналіз необхідної інформації, що характеризує обшукувану особу: визначення особливостей обійманої посади, профіль роботи підприємства, установи, організації; вивчення навичок, звичок, розпорядку дня службової особи (представника влади), обшук якої планується; дружні та професійні стосунки; корупційні «можливості» особи у зв'язку із обійманою посадою; місце проведення обшуку: адреса, план приміщення, розмір і стан; розташування меблів (письмові, канцелярські столи, сейфи); особливості розшукуваних документів або предметів: найменування, характер документів, кількість, форма, характерні риси, найбільш вірогідні місця їх знаходження, можливі прийоми маскування; розроблення тактичних планів: вибір часу проведення обшуку та способу проникнення до обшукуваного приміщення, визначення кола та підбір учасників обшуку, розподіл обов'язків та інструктаж; забезпечення охорони місця проведення обшуку та відшуканих документів і предметів, підготовка транспортних засобів; забезпечення групи науково-технічними засобами з урахуванням специфіки об'єкта обшуку, обшукуваних суб'єктів та інших обставин [19, с. 178].

На нашу думку, для унеможливлення приховання, знищення, фальсифікації документів, слідів і знарядь злочину обшук потрібно проводити

раптово [14, с. 175], одночасно в усіх співучасників кількома слідчо-оперативними групами [109]. Потрібно дотримуватися правил проведення обшуку відповідно до ч. 2 ст. 236 КПК України, тобто проводити обшук в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку. При виборі часу проведення варто дотримуватися вимог ч. 4 ст. 223 КПК України, згідно з якою проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22⁰⁰ год. до 6⁰⁰ год.) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного [124].

У зв'язку зі складним характером заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК на кожній стадії обшуку застосовуються специфічні тактичні прийоми, пов'язані з пошуком і фіксацією слідів злочину на електронних носіях комп'ютерної техніки.

На підготовчій стадії такими прийомами є: прибуття на об'єкт обшуку (підприємство/компанія тощо) в робочий час з одночасним відстороненням від роботи службових осіб з позбавленням їх можливості користуватися засобами зв'язку (54,2 %); забезпечення охорони комп'ютерних технологій від осіб, які перебувають на об'єкті: завчасне вимкнення електрики з метою завадити злочинцю приховати або знищити комп'ютерну інформацію (якщо немає вільного доступу до приміщення) (72,5 %); перед відновленням вимкненого електропостачання ізолюються від електромережі засоби комп'ютерної техніки (65,3 %); комп'ютер залишається увімкненим до моменту його обстеження спеціалістом (44,2 %) (Додаток В).

На оглядовій стадії обшуку використовуються прийоми: визначення порядку з'єднання між собою всіх пристроїв, типів зв'язку, серійних номерів та індивідуальних особливостей комп'ютерної техніки (41,4 %); вимкнення спеціальних засобів захисту інформації від несанкціонованого доступу, особливо тих, що автоматично знищують інформацію, якщо, наприклад,

розпочато дії для підбору паролю (48,2 %); встановлення наявності або відсутності телекомунікаційних електронних зв'язків між засобами комп'ютерної техніки, шкідливих програм, конструкторів вірусів, сканерів мережі (57,4 %); пріоритет дослідження центрального керівного комп'ютера (сервер мережі ЕОМ, вузол зв'язку), а у випадку перебування його поза межами об'єкта обшуку, відключення комп'ютера на програмному та апаратному рівні (57,4 %); здійснення експрес-аналізу комп'ютерної інформації, що міститься на жорсткому диску та в оперативній пам'яті, лише спеціалістом (44,6 %) (Додаток В).

Для вилучення електронної інформації на детальній стадії обшуку використовують такі тактичні прийоми: спеціаліст здійснює пошук потрібної електронної інформації і складає перелік програм, розміщених у комп'ютері та на оптичних дисках – носіях інформації (44,6 %); слідчий витребовує ліцензію чи інші документи, що підтверджують законність використання виявлених програм (57,8 %); інші носії інформації (оптичні носії інформації, флеш-накопичувачі, накопичувачі на жорстких магнітних носіях тощо) необхідно вилучати для подальшого дослідження їх змісту (57,4 %); необхідний для слідства обсяг інформації з комп'ютера потрібно скопіювати на машинні носії інформації, заздалегідь підготовлені спеціалістом для обшуку (74,1 %); промаркувати всю систему підключення до того як комунікації будуть від'єднанні, щоб під час експертного дослідження ЕОМ зібрати аналогічну конфігурацію (57,4 %); комп'ютерне технологічне обладнання, яке було вилучено, та носії, на які здійснено копіювання, необхідно належним чином упакувати та опечатати (48,6 %) (Додаток В).

При вилученні вказаних носіїв зі слідами злочину потрібно дотримуватися правил, передбачених ч. 2 ст. 168 КПК України, щодо здійснення тимчасового вилучення майна під час обшуку чи огляду, згідно з якими тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі,

якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду. Забороняється тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, крім випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

Результати обшуку фіксуються шляхом складання протоколу обшуку, планів і схем до нього. Усі дії обов'язково фіксуються відеозйомкою. Тактика вилучення вищенаведених документів (у результаті проведення обшуку) визначається слідчим з урахуванням слідчої ситуації, що склалася. При цьому бажано залучати спеціалістів (наприклад, у галузі бухгалтерського обліку та статистики).

Дослідження теми даного підрозділу та опитування респондентів дозволяє окреслити тактичні особливості проведення обшуку під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК: з метою одночасного проведення обшуків приміщень підприємств/компаній ПЕК та житла й іншого володіння відповідальних за службовим становищем осіб доцільно створювати декілька слідчо-оперативних груп із залученням спеціалістів комп'ютерних технологій (86,9 %), спеціалістів Державної фінансової інспекції України, Державної фіскальної служби України, судових експертів-економістів, бухгалтерів (44,2 %), спеціалістів із відкриття дверних замків, металевих шаф і сейфів (53,8 %) та оперативно-розшукові й оперативно-технічні підрозділи для нейтралізації протидії охоронних служб (38,6 %); на підготовчому етапі проведення обшуку необхідно вивчити розташування територій і будівель із визначенням об'єктів обшуку (44,2 %); під час обшуку вжити заходів щодо виведення з приміщень співробітників енергетичного підприємства/компанії та блокування основного входу в приміщення (98,8 %); обшук проводити з одночасним вилученням

документів і комп'ютерної техніки (або скопійованої інформації з комп'ютерів за відсутності дозволу слідчого судді вилучати таку техніку) із неперервною відеозйомкою технічними засобами (100 %); вилучені об'єкти упаковувати у заготовлені конверти, валізи, мішки з опечатуванням (95,2 %); транспортувати вилучені об'єкти до місця проведення досудового розслідування на спеціальних автомобілях за наявності охорони (46,2 %) (Додаток В).

Специфікою заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, і у більшості службових розкрадань є те, що сліди кримінального правопорушення знаходять відображення у документах фінансово-господарської діяльності, бюджетних взаємовідносин та кредитних історій підприємств ПЕК. Як правильно зауважує С.С. Чернявський, для повного та всебічного дослідження матеріальних слідів злочинів слідчому потрібно сконцентрувати основну увагу на роботі з документами, що складають основний обсяг доказів про злочини у сфері господарювання [296, с. 12–14].

Отже, під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК важливе значення має слідчий огляд документів. Огляд документів – це слідча дія, яка полягає в їх вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів, засвідчення викладених у них обставин і фактів, що мають значення для справи. [158, с. 36]. В.М. Тertiшник визначає огляд як слідчу дію, яка проводиться з метою одержання доказів шляхом ... дослідження слідів злочину та інших матеріальних джерел доказової інформації [263, с. 25].

Звісно, перелік документів, які необхідно оглянути, може бути практично необмеженим, що потребує певної класифікації.

Р.Л. Степанюк, на підставі інформаційної значимості певних документів для розслідування бюджетних злочинів виокремлює такі їх групи: нормативно-правові акти, які визначають правила формування, розподілу і використання бюджетних коштів; планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів; документи, що визначають посадове становище, компетенцію службової особи, яка є

суб'єктом злочину (наказ про призначення на посаду, положення про відповідний підрозділ або посаду, професійно-кваліфікаційні характеристики, посадові інструкції, функціональні обов'язки і т. ін.); документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, установи, організації, де було вчинено злочин; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що свідчать про укладання певних договорів та є підставами для їхньої оплати (договір купівлі-продажу, договір на виконання робіт чи надання послуг, рахунки, рахунки-фактури, акти виконаних робіт, накладні, товарно-транспортні накладні і т. ін.); казначейські (банківські) документи, а також документація, складена при розрахунках із застосуванням казначейських векселів; чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінальної справи (робочі зошити, записники тощо); нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затверджені її наказом; документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів [251, с. 125–133].

І.В. Калініна класифікує документи за іншою підставою, за їх внутрішнім змістом: документи як предмет злочинного посягання; документи як засіб вчинення злочину та як засіб приховування вчиненого злочину; документи, які характеризують діяльність підприємства; документи, які характеризують стан контролю, результати контрольної діяльності; документи, що характеризують особу злочинця; документи, які містять інформацію про інші обставини, що мають значення для розслідування [76, с. 217–218].

Отже, при дослідженні особливостей документообігу на підприємствах ПЕК в контексті тактичних рекомендації проведення огляду потрібно враховувати специфіку їх господарської діяльності та бухгалтерського обліку, складності технологічних процесів і класифікацію витрат. Робота з документами є одним із важливих напрямів, що охоплює і їх безпосередній огляд, і використання для проведення експертиз, пред'явлення в ході допиту.

Завданнями слідчого огляду документа є: з'ясування характеру і призначення документа; аналіз зовнішнього вигляду і стану документа; вивчення змісту документа: аналіз його реквізитів; вивчення матеріалів документа; виявлення ознак підробки документа.

Тактика огляду слідчим документа передбачає два основних етапи: встановлення та аналіз зовнішніх ознак і реквізитів; аналіз змісту – та здійснюється від загального змісту документа до важливої для справи частини.

На першому етапі, для з'ясування відповідності документа необхідній формі слідчий повинен:

- перевірити обов'язкові первинні реквізити облікової документації: найменування; дату складання документа; назву організації, від імені якої складено документ; стислий зміст господарської операції та її вимірювачів натуральному та грошовому еквіваленті; найменування посадових осіб, відповідальних за ведення господарської операції та правильність її оформлення; особові підписи зазначених осіб та їх розшифрування. Слідчий може самостійно з'ясувати питання стосовно візуально виявлених протиріч у формі традиційного документа (наприклад печатки та штампа – відповідність печатки найменуванню підприємства, яке вона засвідчує, тощо), але без спеціаліста він не може встановити особливості підроблення форми документа. Встановити ознаки матеріального підроблення також неможливо, якщо об'єктом дослідження є не оригінал, а будь-яка копія документа, виконана на копіювальному апараті або з використанням засобів комп'ютерної техніки;

- перевірити зміст документа відповідно до відомих слідчому обставин учинення злочину, достовірність яких встановлено, з метою виявлення протиріч у змісті або нових фактів: протиріч у змісті одного документа; протиріч декількох взаємопов'язаних документів; протиріч ідентичних документів.

На другому етапі слідчий повинен:

- зафіксувати елементи у протоколі огляду документа: основні реквізити документа (на чие ім'я його складено або виписано, де, коли і ким складено та

видано); особливості матеріалу (колір і спосіб виготовлення); детальне дослідження змісту тексту; встановлення наявності ідентифікаційних ознак (номер бланка, водяні знаки, порядковий номер, печатки, штампи); наявність виправлень, помарок, пошкоджень, підтирок; спосіб заповнення документа (рукописний чи машинописний); колір використаних барвників; наявність підписів [69, с. 29];

– частина документа, яка має доказове значення, за необхідності може бути викладена у протоколі дослівно.

У провадженнях щодо розкрадань у ПЕК об'єктом огляду також можуть бути різні предмети: персональні комп'ютери; цифрові носії електронної інформації (оптичні носії інформації, флеш-накопичувачі, накопичувачі на жорстких магнітних носіях); прилади, які злочинці використовували для виготовлення підроблених документів. Організація огляду носіїв електронної інформації аналогічна до організації їх огляду під час обшуку. Але при огляді потрібно приділити увагу особливостям їх опису із дотриманням таких загальних правил: дослідження відбувається від зовнішнього змісту (як технічного приладу) до внутрішнього (як інформації в електронній формі) та від індивідуальних ознак до тих, які свідчать про зв'язок зі злочинними діями; детальний їх огляд під час вилучення не виключає їх огляду як окремого предмета; до участі залучають експерта-криміналіста та висококваліфікованого спеціаліста з певного виду комп'ютерних технологій. Слідчий огляд документів та носіїв електронної інформації після їх вилучення у більшості випадків проводиться у приміщенні правоохоронного органу. Такими випадками, зокрема, є: у результаті обшуку вилучено великий масив документів, огляд і вивчення яких потребує часу, тоді як слідчий керує пошуковими діями (91,2 %); необхідною є участь спеціалістів (53 %) (Додаток В).

Таким чином, у підрозділі виокремлено тактичні особливості підготовки та проведення обшуку, огляду речей та документів з урахуванням отримання доказової бази у вигляді інформації в електронному вигляді, що міститься на магнітних носіях.

3.2. Допит свідків, потерпілих і підозрюваних при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Суб'єкти вчинення заволодіння коштами або енергоресурсами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК при виконанні покладених на них службових обов'язків проводять низку господарських та фінансових операцій, унормовують їх і реєструють, здійснюють розрахункові операції, маскуючи свої злочинні діяння під різноманітні цивільно-правові угоди, здійснюють непрозорі закупівлі та конкурсні торги із залученням підставних осіб, маніпулюють преференціями (пільгами, кредитами, дотаціями), для чого складають різного роду документи, які є найпоширенішими джерелами доказів, розкрадають гроші та енергоресурси, а потім вживають заходів для приховування своїх злочинних діянь [208].

У цьому контексті становить інтерес думка С.С. Чернявського про те, що для повного та всебічного дослідження матеріальних слідів злочинів слідчому потрібно сконцентрувати основну увагу на роботі з документами, що складають основний обсяг доказів про злочини у сфері господарювання [296, с. 12–14]. Отже, досліджуване кримінальне правопорушення найбільш повно відображається у різноманітних паперових та електронних документах. З цієї причини свідчення осіб у провадженнях вказаної категорії, на нашу думку, виконують другорядну функцію, оскільки майже завжди мають підтверджуватися документальними джерелами. Саме ці документи використовуються у слідчій діяльності для відтворення в пам'яті учасників події (фінансово-господарських операцій, публічних закупівель) злочинних фактів розкрадання грошей, майна, енергоресурсів [108]. Разом з тим під час розслідування службового розкрадання слідчий в процесі допиту свідків, представника потерпілого, підозрюваних має можливість встановити окремі обставини вчинення кримінального правопорушення, інформація про які відсутня в інших джерелах доказування.

Як засвідчує слідча практика, допиту належить особливе місце серед слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказової інформації з особистісних джерел. З усього часу, відведеного слідчим на проведення слідчих (розшукових) дій, на допит припадає понад 80 % [29, с. 3]. Для ефективного проведення допиту слідчий повинен здійснити низку організаційно-підготовчих заходів, а безпосередньо під час допиту особи застосовувати найбільш доцільні тактичні прийоми [139].

Вагомий внесок у розробку наукових положень стосовно процесуального порядку, тактичних, психологічних, етичних особливостей підготовки, проведення допиту осіб та оцінки його результатів зроблено такими вченими, Ю. П. Аленін, як А. Г. Алексєєв, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. В. Лисенко, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та інші.

Існують кілька наукових підходів до визначення поняття допиту. Одні науковці визначають допит як процес отримання інформації від допитуваної особи [29, с. 6; 264, с. 249], інші – наголошують на процесуальній регламентації допиту як слідчої дії [180, с. 9].

Л. Д. Удалова зазначає, що допит у процесуальному доказуванні є зв'язуючою ланкою між засобами збирання доказів, які спрямовані на отримання показань, та їх перевіркою, яка здійснюється шляхом проведення слідчих дій. На її думку, це обумовлено тим, що гносеологічна природа допиту, яка заснована на методі пізнання, стосується й інших слідчих дій, що обумовлює їх тісний взаємозв'язок [275, с. 125–126].

Ми вважаємо більш вдалим наукові позиції, в яких наголошується на наявності кількох складових у цьому понятті.

Так, формулюючи поняття допиту у науці кримінального процесу, М. І. Порубов визначає допит як процесуальний засіб отримання та перевірки інформації, який містить у собі процесуальний, криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти [187, с. 129]. Науковець

розглядає допит з точки зору кримінального процесу та криміналістики як засіб доказування і процес отримання показань, а з позиції судової психології – як процес специфічного спілкування допитувача і допитуваного [188, с. 129].

М.О. Янковий визначає допит як регламентований кримінально-процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (дізнавач, прокурор, суддя), використовуючи законні тактичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину [326, с. 10].

В.Ю. Шепітько об'єднав у визначенні всі складові допиту – процесуальну регламентацію, інформаційний процес та психологічну складову, розуміючи під допитом слідчу дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [310, с. 252]. На думку вченого, виходячи з наведених визначень допиту як слідчої (розшукової) дії, визначається і його головна мета – отримання від допитуваного повних та об'єктивних свідчень з метою встановлення обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні. Показання допитуваного є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них містяться, – доказами [311, с. 265].

Узагальнюючи види допиту, К.О. Чаплинський у своїй монографії визначив п'ятнадцять критеріїв класифікації, основними з яких є: за процесуальним становищем на досудовому слідстві розрізняють допит: свідка, потерпілого, підозрюваного, експерта; за суб'єктом, який проводить допит: слідчий, працівник оперативного підрозділу, прокурор, суддя; за послідовністю та обсягом проведення: первинний, додатковий, повторний; за кількістю осіб: одноособовий, одночасний допит двох і більше осіб, за участю третіх осіб (захисника, педагога, перекладача, прокурора, спеціаліста тощо); за ситуацією, що склалася: у безконфліктній ситуації, у конфліктній ситуації; за місцем

проведення: кабінет слідчого (оперуповноваженого, прокурора), на місці події, за місцем проживання та місцем перебування (у лікарні, навчальному закладі, на роботі тощо), за місцем тримання підозрюваного (слідчий ізолятор, ізолятор тимчасового тримання) [295, с. 200–201].

Тобто, загальні питання класифікації видів допиту, його тактики та інших значимих питань вже досліджувалися. Залишилися без наукового обґрунтування низка питань, пов'язаних з особливостями проведення допитів учасників кримінального провадження під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК. Дослідження особливостей проведення зазначеної слідчої розшукової дії ми здійснюємо з урахуванням попередніх наукових розробок.

Допит здійснюється у три етапи (підготовчий, робочий і заключний), кожний з яких має свій комплекс тактичних прийомів.

Що стосується підготовчого етапу, то, на думку А.Ф. Волобуєва, підготовчими заходами до проведення допиту є: вивчення матеріалів кримінального провадження; визначення черговості допиту; одержання інформації про допитувану особу; ознайомлення з деякими спеціальними питаннями; запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою; планування допиту; визначення часу та місця допиту; підготовка робочого місця для проведення допиту [38, с. 296–297].

Як вважає В.Ю. Шепітько, підготовка до допиту може бути поділена на три рівні: пізнавальний; прогностичний; синтезуючий.

Пізнавальний рівень полягає у вивченні матеріалів кримінального провадження, ознайомленні з оперативно-розшуковою інформацією, збиранні інформації про особу злочинця. На прогностичному рівні визначається можлива ситуація допиту, виникнення у допитуваного реакції на використання того чи іншого тактичного прийому або небажаного психічного стану, обираються найдоцільніші способи встановлення психологічного контакту. Підготовка до допиту завершується на синтезуючому рівні та охоплює складання плану допиту, а також вирішення питань, пов'язаних з визначенням

доцільного місця, часу й режиму його здійснення, способу виклику на допит, запрошення спеціалістів або інших осіб [311, с. 272].

На думку С.С. Чернявського, з якою ми погоджуємося, підготовка до допиту повинна складатися з таких основних елементів: ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження; вивчення особи допитуваного; підготовка спеціальних запитань; складання плану проведення допиту [297, с. 532].

В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин і А.В. Старушкевич визначають три рівні планування та підготовки до проведення допиту: організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли й де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого – сьогодні, завтра, вранці, які використати науково-технічні засоби тощо); змістовний – визначення повноти та взаємозв'язку обставин, які підлягають встановленню; тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту [176, с. 61].

У підручнику за редакцією П.Д. Біленчука поміж організаційно-підготовчих заходів до проведення допиту зазначено наступні: з'ясування обставин стосовно предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; встановлення послідовності (черговості) допиту; вивчення особи допитуваного; встановлення способу виклику на допит; підготовка місця проведення допиту; визначення осіб, які братимуть участь у проведенні допиту; підготовка науково-технічних засобів проведення допиту; складання плану проведення слідчої дії [120, с. 321–322].

До підготовчих дій, які впливають на інформативність допиту, С.К. Пітерцев відносить: визначення предмета допиту; вивчення особи допитуваного; складання орієнтовного письмового плану майбутнього допиту; визначення кола та вжиття заходів щодо забезпечення участі у слідчій (розшуковій) дії інших учасників відповідно до закону; визначення тактично оптимальних місця та часу проведення слідчої (розшукових) дії; підготовка для тактичного використання матеріалів кримінального провадження та речових

доказів; визначення тактичної необхідності та забезпечення використання звуко- та відеозаписуючої техніки для фіксації перебігу допиту [180, с. 6–7].

К.О. Чаплинський ретельно розглянув організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту, зокрема: повне, всебічне і ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження; визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації; визначення кола осіб, які підлягають допиту; встановлення послідовності проведення допитів; вивчення особи допитуваного; збирання оперативної інформації про допитувану особу (склад злочинної групи) та вчинених нею злочинів; визначення часу проведення допиту (тривалість допиту); визначення способу виклику на допит; встановлення місця проведення допиту; підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному; визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка; визначення учасників проведення допиту; забезпечення сприятливих умов проведення допиту; ознайомлення зі спеціальною літературою або використання допомоги осіб, які володіють спеціальними знаннями; визначення низки тактичних прийомів, що будуть застосовані під час допиту; складання плану проведення допиту [295, с. 222–223].

У контексті нашого дослідження вважаємо, що важливою підготовчою дією буде і ознайомлення слідчого з організаційно-розпорядчими та нормативно-правовими актами, що регулюють сферу господарської діяльності підприємств ПЕК.

Щодо предмета допиту, то, як слушно зазначає В.О. Коновалова, він охоплює обставини, які необхідно встановити під час розслідування, на його формування в кожному випадку впливають два фактори: перелік обставин, які підлягають з'ясуванню у справі, та дані, які повинні бути відомі або можуть бути відомі особам, що мають відношення до події злочину [102, с. 6].

Отже, предметом допиту осіб під час розслідування вчиненого заволодіння майном (коштами, енергетичними ресурсами) шляхом зловживання службовим становищем високопосадовцями ПЕК є такі обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі цього

розслідування. Тому в осіб (представника потерпілого, свідків і підозрюваного) з'ясовуються питання про подію службового розкрадання в формі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем за кожним епізодом злочинної діяльності; час, місце та інші обставини події, сліди, які залишилися у документах підприємств ПЕК, інших організацій, у приватних осіб); про діяльність підприємства (компанії) паливно-енергетичного комплексу: в сферах документообігу, виробничих циклів, організації контролю за збереженням бюджетних коштів та майна; особливості зовнішніх зв'язків, проведення закупівель, тендерів, наявність преференцій (пільг, кредитів, дотацій), порядок розпорядження бюджетними коштами, майном, фінансами і енергоресурсами, характер використання приміщень, програмного забезпечення; про розподіл обов'язків та відповідальності; які кошти надходили на банківські рахунки підприємства, їхні джерела; напрями перерахування, які документи оформляли для перерахування грошових коштів, з ким з працівників підприємства спілкувалися банківські службовці, хто в банку супроводжував операції з грошовими коштами, які операції проводили за рахунками, їх обґрунтування, які документи оформляли, де вони знаходяться, чи допускалися порушення встановленого порядку банківських операцій тощо; про використання юридичних послуг чи послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг інших фізичних чи юридичних осіб; оформлення документів на одержання певних пільг, відшкодування, і звітних документів; оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій; витрачання грошових коштів чи іншого майна на користь фондів; здійснення угод з акціями; здійснення операцій та угод з цінними паперами, місцезнаходження оформлених документів; здійснення контролю за діяльністю енергетичного підприємства з боку керівництва державних органів і регулятора; про недоліки виробничого процесу, фінансового обліку та контролю на підприємстві енергетичного сектору тощо.

Робочий етап допиту полягає у безпосередньому отриманні з боку слідчого інформації від допитуваного з використанням необхідних тактичних прийомів.

На думку К.О. Чаплинського, під тактикою допиту потрібно розуміти сукупність заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають найбільш доцільні прийоми і способи встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, що мають значення для розкриття та розслідування злочину [295, с. 224].

Тактичні прийоми проведення допиту залежать від ситуації, що складається під час розслідування кримінального правопорушення та характеру початкової інформації. З огляду на це, під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі ефективним буде використання таких тактичних прийомів: максимальна деталізація показань допитуваного (80,5 %); пред'явлення нормативних, правовстановлюючих, договірних, бухгалтерських, розрахункових та інших документів під час проведення допиту (80,1 %); проведення повторних та одночасних допитів двох або більше осіб (56,2 %) (Додаток В).

Після ознайомлення з обставинами кримінального правопорушення та опрацювання наявних документів, що відображають необхідну інформацію, слідчий розробляє тактику допиту особи, яка має певні особливості.

Зважаючи на необхідність концентрації уваги слідчого на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК на виявленні та дослідженні документів, які є першочерговими джерелами доказів, вважаємо, що допит представника потерпілого (юридичної особи) у провадженнях вказаної категорії у необхідних для цього випадках дозволяє більш повно встановити обставини вчинення кримінального правопорушення, спираючись на документальні джерела, які

використовуються для відтворення в пам'яті допитуваної особи події фінансово-господарської операції або історії публічної закупівлі, внаслідок яких службові особи підприємства ПЕК заволоділи коштами або енергетичними ресурсами, що також сприяє вирішенню завдання щодо встановлення характеру і розміру заподіяної шкоди. Під час допиту представників потерпілих – юридичних осіб, постраждалих у результаті службових розкрадань у ПЕК, також необхідно з'ясувати такі обставини: місце роботи, посада допитуваного, тривалість роботи в цій посаді за зазначеною спеціальністю; службові повноваження допитуваного, якими відомчими службовими документами регламентовано службові повноваження допитуваного; чи знайомий допитуваний з підозрюваним, як давно, за яких обставин познайомився; коли і за яких обставин було укладено цивільно-правову угоду, здійснено фінансово-господарську операцію або публічну закупівлю; хто представляв інтереси підприємства ПЕК та здійснював контроль; коли, хто і в якій формі склав бухгалтерську документацію, що відображає укладену угоду, здійснену операцію, а також здійснив бухгалтерську проводку на рахунках бухгалтерського обліку і звітності; хто підписав платіжне доручення та інші фінансові документи; коли і яким чином було здійснено розрахунок; який збиток заподіяний підприємству в результаті неправомірних дій винних службових осіб.

Головним носієм інформації, що має важливе значення для розслідування службових розкрадань у ПЕК, є підозрюваний. Готуючись до допиту останнього, слідчий повинен визначити предмет допиту; докази та матеріали, які можна використати для його викриття; послідовність проведення допитів у разі наявності декількох підозрюваних осіб.

Як вказує Р. Л. Степанюк, підготовка до допиту підозрюваних обов'язково має передбачати вивчення слідчим особливостей господарської діяльності підприємства, установи чи організації, службових повноважень допитуваного та наявних даних про його особистість. Також необхідно заздалегідь підібрати документи, що будуть пред'являтися допитуваному,

зробити закладки у матеріалах кримінального провадження та скласти письмовий план допиту. Тактичні прийоми допиту або їх комбінації обираються залежно від ситуації цієї слідчої дії. Так, у безконфліктній ситуації (коли допитуваний бажає давати правдиві та повні показання) головним завданням допиту є одержання максимально повних показань. Труднощі можуть бути зумовлені природним забуванням певних обставин, їх неправильним сприйняттям з об'єктивних або суб'єктивних причин. Тактичні прийоми, що застосовуються у цій ситуації, мають бути спрямовані на встановлення психологічного контакту, актуалізацію у пам'яті забутого тощо. Це можуть бути такі прийоми: відновлення у пам'яті певних обставин (звернення до суміжних фактів, пропонування намалювати схему події), деталізація свідчень, стимулювання позитивних якостей особи тощо. Треба з'ясувати такі обставини: ставлення допитуваного до виявлених порушень, розміру заподіяної шкоди, яким чином здійснювалась підготовка до кримінального правопорушення, якими були детальні обставини щодо прийомів та дій з учинення та приховування кримінального правопорушення, куди збувалось привласнене майно, спрямовувались кошти тощо; хто, крім допитуваного, і яким чином (ролі співучасників) брав участь у підготовці, вчиненні та приховуванні кримінального правопорушення; хто сприяв кримінальному правопорушенню і з яких причин, як розподілялись «прибутки» між співучасниками, які недоліки у діяльності підприємства, установи, організації, окремих осіб або в нормативно-правовому регулюванні діяльності сприяли вчиненню злочину, яким є сімейне і матеріальне становище допитуваного, у яких відносинах він перебуває зі свідками, якими документами й ким можуть бути підтверджені надані свідчення. У конфліктній ситуації, коли особа не бажає говорити правду, головне завдання слідчого полягає у викритті неправдивості показань і спонуканні до каяття та добровільного відшкодування заподіяних збитків (звичайно, за наявності доказів вини особи). Відповідно, тактичними прийомами допиту можуть бути такі: пред'явлення доказів (74,1 %); деталізація показань (80,5 %); використання суперечностей у

показаннях (45,4 %); залучення спеціаліста (бухгалтера, технолога, інженера) до участі в допиті (24,3 %); акцентуація позитивних якостей особи (9,2 %) (Додаток В). Науковці вважають, що для матеріально відповідальних і службових осіб суттєве значення мають доводи, підкріплені даними, зафіксованими в документах, тому найбільш дієвими є тактичні прийоми та комбінації, пов'язані з пред'явленням під час допиту документів-доказів [121, с. 177–178].

Найбільш типовими тактичними прийомами, за даними дослідження В.Ю. Шепітька, є: роз'яснення значення щирого каяття; бесіда на сторонню тему або тему, що цікавить; демонстрація перспектив ситуації, що склалася; використання позитивної оцінки окремих якостей особи допитуваного; уточнення анкетно-біографічних даних; демонстрація слідчим поінформованості про обставини життя допитуваного тощо [311, с. 293–294].

З огляду на предмет допиту у розслідуванні службових розкрадань у ПЕК, крім зазначених вище, у підозрюваного на допиті підлягають з'ясуванню питання про підготовку до розкрадання майна, його способи та способи його маскування; про його службові обов'язки, повноваження, компетенцію, підпорядкованість, звітність, особливості контролю, документообігу, порядку ведення справ, умови діяльності, навички, інтереси, схильності, зв'язки з іншими суб'єктами господарської діяльності, регуляторами та високопосадовцями, про співучасників: їхні біографічні дані; роль у вчиненні злочину; конкретні дії кожного співучасника, розподіл функцій, обов'язків і ролей, попередню змову чи зорганізованість, мету діяльності, наявність плану тощо; мотив злочину; про ініціаторів укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) з іншими суб'єктами господарської діяльності, у який спосіб та кому реалізовувалися викрадені енергетичні ресурси; з якою метою та яким чином повинні були витратитися грошові кошти у конкретній сумі; розподіл коштів, отриманих злочинним шляхом тощо. Вважаємо за доцільне під час допиту підозрюваного відобразити його відношення до результатів всіх

перевірок, аудитів і ревізій, які проводились відомчими та іншими органами, з матеріалами яких його необхідно попередньо ознайомити.

В більшості випадків під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК допит підозрюваного відбувається у конфліктній ситуації. Аналіз протоколів допиту з матеріалів кримінальних проваджень щодо цієї категорії кримінальних правопорушень свідчить, що у 88,8 % (Додаток Д) допити підозрюваних проходять в умовах конфлікту зі слідчим різного ступеня, коли підозрюваний не бажає повністю або частково надавати правдиву інформацію щодо події кримінального правопорушення та його учасників. У таких випадках застосовується комплекс тактичних прийомів подолання протидії розслідуванню з боку підозрюваного.

За матеріалами кримінальних проваджень щодо досліджуваної категорії кримінальних правопорушень встановлено, що основними формами протидії розслідуванню з боку підозрюваного є дача неправдивих показань (37,8 %), утаювання показань щодо окремих епізодів діяльності та співучасників (24,5 %), відмова від дачі показань (37,1 %) (Додаток Д). Для вирішення конфліктної ситуації, у випадку відмови підозрюваного від дачі показань на допиті, тактичний прийом – пред'явлення вагомих доказів на початку допиту та пред'явлення доказів з наростаючою силою (81,3 %), у таких випадках проводяться два і більше допити, коли під час наступних допитів уточнюються чи спростовуються обставини, на які вказував підозрюваний в первинному допиті (78,9 %) (Додаток В).

Для викриття допитуваного підозрюваного (обвинуваченого) у брехні, розкритті даних, які він намагається приховати, проясненні перекручених відомостей можна використовувати розроблені криміналістикою наступні тактичні прийоми: пред'явлення викриваючих доказів, демонстрація можливостей і результатів судової експертизи, переконання в необхідності змінити власну позицію з даванням правдивих показань, допущення легенди, створення ілюзії повної обізнаності та інші. Зазначені тактичні прийоми можуть застосовуватися як окремо, так і в комбінаціях [121, с. 118–119].

Ефективним прийомом викриття неправдивих свідчень є використання доказів. У кожному окремому випадку докази пред'являються по-різному залежно від ситуації. За послідовністю більшість науковців пропонують пред'явлення доказів за «зростанням сили» або за «зменшенням сили» [220, с. 118–119].

В.С. Комарков зазначає, що при оцінці значення того чи іншого доказу варто мати на увазі його тактичне значення для допитуваного, тобто передбачити можливість впливу на підозрюваного. У даному випадку не настільки важливо, яку юридичну роль у доказовій базі відіграє пропонований на допиті доказ, важливо те, яке значення йому придає допитуваний [99, с. 42].

Допит підозрюваного має бути спрямований на ретельну фіксацію пояснень службової особи або особи, якій було ввірене чи у віданні якої перебувало майно, з приводу кожного факту вчинення злочину, а також про всі обставини з посиланнями на документи та інші джерела доказів. Необхідно перевірити посилання підозрюваного на його неосвіченість, необережність, невідворотність шкідливих наслідків, неналежні з об'єктивних причин умови збереження матеріальних цінностей, про що раніше його повідомляли тощо [14, с. 33].

У будь-якому випадку, незалежно від позиції підозрюваного щодо визнання своєї вини (повністю, частково або невизнання), потрібно намагатися одержати максимально докладні відомості про подію кримінального правопорушення. Деталізація показань важлива в усіх випадках: і коли підозрювана особа зізнається в учиненні розкрадання, і коли заявляє про свою непричетність.

Суттєве значення для розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії має допит свідків.

А.Ф. Волобуєв відзначає, що при розслідуванні злочинів повнота та правдивість показань свідків залежать від вирішення слідчим таких тактичних завдань: правильного визначення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування; визначення можливої зацікавленості свідків у тих

чи інших результатах розслідування чи залежності їх від осіб, які зацікавлені в цьому; нейтралізації факторів, які негативно впливають на поведінку допитуваного під час допиту (відмова, ухилення від дачі показань, неправдиві показання); урахування соціальних і психологічних особливостей допитуваного; вжиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від даних правдивих показань [37, с. 158–159].

Особливо треба відзначити першочергове завдання слідчого під час допиту свідка – встановлення психологічного контакту. В.О. Коновалова вважає, що ключем до встановлення психологічного контакту є визначення мотиву свідчень. Це дозволяє у багатьох випадках розуміти психологічний настрій допитуваного і спрямувати його у необхідне русло шляхом роз'яснення важливості одержуваної від нього інформації, етичних вимог до допитуваного у зв'язку з його роллю у здійсненні правосуддя, розкриття і попередження злочинів [103, с. 98].

При розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень нерідко відбувається ситуація у вигляді добросовісної помилки свідка (48,2 %) (Додаток В), яка зумовлена великою кількістю корисної для слідства нематеріалізованої інформації, яку свідку необхідно викласти в систематизованому порядку та яка стосується різних аспектів виробничої діяльності керівника та колег, працівників інших суб'єктів реального сектору економіки, банківських установ, контролюючих органів та інших. За вказаних обставин, слідчому доцільно використовувати таку систему тактичних прийомів: надання можливості свідку користуватися власними нотатками та записами, що стосуються обчислювальних процесів і вміщують значний об'єм даних щодо окремих епізодів господарських операцій, бухгалтерського обліку, фінансової звітності, оподаткування, пільгового кредитування, фінансової допомоги, преференцій тощо (72,1 %); зіставлення та постановка нагадуючих запитань (48,2 %); постановка запитань у хронологічному порядку відповідно до обставин, які встановлюються (32,3 %); постановка запитань в систематичному порядку відповідно до розслідуваних епізодів (32,3 %);

надання можливості ознайомлення з документами (45,4 %); створення сприятливого психологічного клімату для актуалізації забутих деталей злочинної діяльності (31,1 %) (Додаток В).

Під час розслідування вчиненого службовими особами підприємства ПЕК заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, слідчим в якості свідків можуть бути допитані наступні категорії осіб: працівники державних установ (закладів, організацій) сфери управління органу державної виконавчої влади та державного регулятора (Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг), працівники місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які приймають регуляторні акти; керівники підприємств/компаній ПЕК; їх секретарі та помічники; головні бухгалтери та інші працівники фінвідділів цих підприємств; працівники банківських установ; працівники науково-дослідних установ; працівники інших суб'єктів господарської діяльності; інші особи (родичі або друзі підозрюваного).

Як показує слідча практика, у процесі допиту свідків у даній категорії кримінальних проваджень слідчі застосовують тактичні прийоми залежно від ситуації, що склалася. У випадку конфліктної ситуації тактичні прийоми допиту свідка відрізняються. Мотивами повідомлення неправдивих відомостей та замовчування відомих фактів з боку свідків з метою пом'якшення (повного спростування) вини підозрюваного можуть виступати: побоювання ускладнень на роботі внаслідок службової залежності від винної у привласненні, розтраті чи заволодіння майном особи; побоювання за особисту безпеку себе і своїх близьких за наявності відповідних погроз; солідарність з винною особою через особисті дружні стосунки або родинні зв'язки; добросовісна омана в особистості підозрюваного; намагання приховати власні службові (професійні) промахи, якщо вони полегшили вчинення злочину або перешкоджали його виявленню; власна корисна або кар'єристська зацікавленість у випадках, коли свідок-підлеглий очікує службового росту, інших привілеїв по службі,

матеріальної винагороди від винної службової особи в якості «подяки» за неправдиві показання. Мотивами неправдивих показань свідків у бік повної чи часткової обмови підозрюваного можуть виступати: негативне ставлення до службової особи (помста за службові конфлікти, особиста неприязнь і т. ін.); особиста кар'єристська зацікавленість, якщо свідок розраховує на усунення «конкурента» по службі й власне підвищення; намагання приховати власні промахи по службі, якщо особа намагається «звалити» власну вину на підозрюваного (обвинуваченого), приховати неправильність висновків проведеної нею ревізії (перевірки) тощо. У зв'язку з цим слідчому рекомендується ретельно вивчати особистість свідка та з'ясовувати його ставлення до підозрюваного як під час підготовки, так і безпосередньо при проведенні допиту, встановлювати мотиви неправдивих показань та вживати заходи щодо їх спростування [251, с. 167–168].

Основною причиною неправдивих показань з боку свідків під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень є службова залежність від підозрюваного (84,5 %) (Додаток В). Тому при допиті свідків цієї категорії слідчому потрібно з'ясовувати, чи не знаходяться вони під впливом своїх керівників та чи не виконують їхніх вказівок стосовно показань, які потрібно давати. У разі виявлення слідчим ознак впливу підозрюваного на свідків, які є його підлеглими, доцільно вжити заходів щодо нейтралізації такої форми протидії розслідуванню. Подоланню цієї ситуації сприяє вирішення питання про можливість відсторонення підозрюваного від посади на час досудового розслідування. У такому випадку при допиті свідків виникає необхідність встановити: відомості про обставини підготовки та виконання різного роду операцій, пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень, якщо такі дані стали відомі працівникам у силу виконання ними своїх функціональних обов'язків (наприклад, працівники бухгалтерії можуть надати відомості про оформлення фінансових і господарських операцій; працівники канцелярії та юридичної служби – про обставини підготовки, прийняття, узгодження, реєстрації, доведення до виконавців нормативно-правових або

розпорядчих актів, незаконно виданих службовою особою, тощо); відомості, що характеризують особу підозрюваного; інші відомості, що мають значення для розслідування.

Відомості, отримані під час опитування респондентів, свідчать про те, що під час допиту свідків у конфліктних ситуаціях найчастіше застосовуються такі тактичні прийоми: використання протиріч між показаннями свідка та іншими доказами у провадженні (51,4 %); встановлення причин неправдивих показань та вжиття заходів щодо їх усунення (23,1 %); використання внутрішніх протиріч у показаннях (25,5 %); використання позитивних якостей особи (4,4 %) (Додаток В).

Таким чином, допит різних категорій учасників досудового розслідування може відбуватися як у конфліктній, так і безконфліктній ситуації, для кожної категорії (підозрюваний, потерпілий, свідок) визначаються тактичні прийоми проведення допиту в кожній окремій ситуації.

3.3. Проведення судових експертиз при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

Розкрадання коштів та енергетичних ресурсів з використанням службового становища на підприємствах і компаніях паливно-енергетичного комплексу України набувають поширеного характеру, способи їх вчинення та маскування змінюються, ускладнюються можливості їх виявлення, значно зростають розміри збитків від цих кримінальних правопорушень. Вказані обставини вимагають більш вмілого виявлення ознак службових розкрадань у ПЕК, підвищення ефективності проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема судових експертиз.

Розслідування таких кримінальних правопорушень на сучасному етапі неможливе без системного використання теоретичних знань і практичних

навичок у сфері економічних, технічних та інших наук і комп'ютерної техніки, отриманих експертами внаслідок спеціальної підготовки та професійного досвіду. Експертиза – це розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу [237, с. 462]. Отже, експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини. З юридичної точки зору експертиза судово – це дослідження спеціалістом-експертом матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться у провадженні слідства або суду. Основна відмінність судової експертизи від експертиз, проведення яких практикується за межами судочинства, полягає у тому, що факти, існування яких стверджується або заперечується судовим експертом, є засобом доказування [325]. У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що судово експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [213].

Судова експертиза є не тільки самостійною юридичною наукою, а й широкою сферою практичної діяльності фахівців різних галузей знань. Вагомий внесок у дослідження питань призначення та проведення судових експертиз зробили відомі українські криміналісти та зарубіжні вчені: Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Іщенко, І.Ф. Крилов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.М. Малишев, А.І. Миронов, І.В. Сабуров, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, А.В. Старушкевич, С.С. Чернявський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько та інші. Водночас нами встановлено, що питання призначення судових експертиз і використання їх висновків як доказів вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК в науковій літературі детально не розглядалися, проте щодо злочинів у сфері економіки та службових злочинів такі питання висвітлені досить докладно, що дозволяє їх використовувати як основу для нашого дослідження на сучасному етапі з урахуванням слідчої практики.

Більшість науковців вважають, що основним завданням експертної діяльності є призначення та проведення експертизи, отже, і визначають судово-експертну діяльність як систему дій, спрямованих на призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних за конкретною кримінальною справою [117, с. 421]. М.Я. Сегай вважає, що судово-експертна діяльність може бути визначена як заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою [235, с. 746].

Судова експертиза розширює пізнавальні можливості розслідування, дозволяє використовувати сучасні науково-технічні засоби та методи дослідження слідів кримінальних правопорушень. Для кожного виду експертиз характерні свій предмет, об'єкт і методи експертного дослідження. Предмет експертизи визначає межі компетенції експерта та коло питань, які він вирішує. У змісті питання, яке формулює слідчий при призначенні експертизи, потрібно максимально точно вказати об'єкт дослідження.

Певним орієнтиром для слідчого при призначенні конкретного виду експертизи є науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5) [160].

Експертні установи можуть проводити також й інші їх види та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, оскільки призначення конкретного виду судової експертизи залежить від ситуації розслідування, способу вчинення кримінального правопорушення й завдань, що підлягатимуть розв'язанню шляхом експертного дослідження [14, с. 53].

Розглянемо детальніше особливості призначення вказаних видів судових експертиз під час розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. Найважливішою під час розслідування заволодіння майном

шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є судово-економічна експертиза, яка охоплює експертизу документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності, експертизу документів про економічну діяльність підприємств ПЕК, експертизу документів фінансово-кредитних операцій тощо. Вона допомагає встановити більшість значущих обставин для правильного розслідування цих злочинів і зумовлена потребою у спеціальних знаннях у галузі економіки: бухгалтерського обліку, оподаткування, контролю, аналізу господарської діяльності [87; 185; 230]. Саме тому важливим складником професійної компетенції слідчого у площині успішного вирішення питань вивчення зловживань, пов'язаних з розкраданнями коштів і майна, є знання основ бухгалтерського обліку та економічного аналізу, вміння правильно і вчасно призначати судово-економічні експертизи, аналізувати результати ревізій, експертиз та ефективно використовувати економічну інформацію. Предметом судово-економічної експертизи є фінансово-господарські операції, котрі відображають стан і результати діяльності суб'єктів економічних взаємовідносин. Об'єктами є документи бухгалтерського, податкового обліку та звітності, які містять інформацію про фінансово-господарську діяльність, регістри бухгалтерського обліку, форми бухгалтерської, податкової та фінансової звітності. З урахуванням специфіки слідів службових розкрадань у паливно-енергетичному комплексі вважаємо за доцільне проводити дослідження всіх наявних облікових і звітних документів, оскільки докази вчинення кримінальних правопорушень можна отримати лише з інформації, яка міститься у таких документах.

Зазначимо, що місце судово-економічної експертизи в класифікації судових експертиз було визначено не відразу. Г.А. Матусовський, на основі предмета експертизи, її змісту, особливостей галузей економіки та видів економічної діяльності у сфері, в якій здійснено правопорушення, створив класифікаційну систему судово-економічних експертиз [150, с. 68], що дозволило конкретизувати завдання і визначити межі компетенції кожного роду цих експертиз.

У сучасній експертології судово-економічна експертиза належить до класу судової документалістики і ґрунтується на дослідженні слідів відображення і закономірностей появи в документах інформації щодо господарської та фінансово-економічної діяльності підприємств і організацій усіх форм власності. Складність розслідування господарських (економічних) правопорушень зумовлена тим, що вони примушують слідчого заглиблюватися в механізм господарювання, у процеси економічної діяльності суб'єктів господарювання. Насамперед це стосується складних, замаскованих операцій зловживань і ухилення від сплати податків, відображення таких операцій у даних бухгалтерського обліку зі значною «раціоналізацією» технічних і технологічних процесів, зі створенням неврахованих запасів сировини і матеріалів, неправильним фінансуванням різних господарських операцій. Отже, без використання спеціальних знань розслідування економічних правопорушень неможливе [85, с. 57].

В.В. Луцик вказує, що судово-економічна експертиза призначається для вирішення завдань, пов'язаних із дослідженням документів бухгалтерського обліку та звітності, зокрема для: – встановлення правильності та повноти застосованих ревізією методів і прийомів дослідження даних бухгалтерського обліку під час виконання поставлених перед нею завдань; – визначення документальної обґрунтованості операцій з одержання, зберігання та витрачання матеріальних цінностей і грошей, наявності їх нестачі або надлишків, періоду, місця їх утворення та розміру; – установлення правильності ведення в установі (на підприємстві) бухгалтерського обліку та звітності, його відповідності вимогам чинних нормативних актів; – з'ясування кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку та контролю; – визначення недоліків в організації бухгалтерського обліку та контролю, що сприяли вчиненню порушень, заходів бухгалтерського порядку, які необхідно здійснити для усунення цих недоліків, та ін. [113, с. 39].

Наразі судово-економічну експертизу за напрямками дослідження

поділяють на дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій. Перелік питань, що їх може вирішувати судово-економічна експертиза, фактично необмежений і залежить від конкретних обставин злочину, які стали предметом розслідування і потребують застосування спеціальних знань у сфері економіки. Але при цьому питання не повинні виходити за межі компетенції експерта-економіста.

Об'єктами дослідження економічної експертизи є: первинні бухгалтерські документи; реєстри бухгалтерського обліку; документи фінансової звітності; статистична звітність за відповідні періоди; акти ревізій, аудиту і контрольних перевірок; роздруковані та завірені електронні документи; організаційно-розпорядчі та планово-регулювальні документи, складені на підставі законодавчих та нормативних актів [160].

Основними завданнями економічної експертизи відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, є:

- при дослідженні документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності: документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення; документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг; документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів; документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат; відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток; відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку

на додану вартість;

– при експертизі документів про економічну діяльність підприємств й організацій: проведення аналізу (показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації; структури майна та джерел його придбання; визначення (документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами; документальної обґрунтованості аналізу складу витрат; документальної обґрунтованості розрахунків у разі приватизації й оренди майна, що приватизується; документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників; документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках); документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів; документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди [160].

Економічна експертиза не вирішує завдань: відновлення обліку, проведення виїзних зустрічних перевірок, інвентаризації, контрольних обмірів обсягів виконаних робіт, ревізій суб'єктів підприємницької діяльності; проведення рахункових робіт, де непотрібні спеціальні знання експерта-економіста, а саме: в постановці та веденню обліку, складанні фінансової й податкової звітності, оцінці фінансового стану суб'єкта підприємницької діяльності тощо; установлення обґрунтованості, правильності складання і реальності виконання бізнес-планів суб'єктів підприємницької діяльності; визначення ринкової вартості рухомого і нерухомого майна; установлення за первинними бухгалтерськими документами окремих фактів, обставин, які для їх виявлення та визначення не вимагають спеціальних знань; систематизація та впорядкування бухгалтерських і фінансових документів, вилучених в ході слідчих дій; з'ясування інших обставин і фактів, що не входять в компетенцію експерта.

Питання, що ставляться на вирішення експертизи, повинні бути викладені в логічній послідовності, ясно і чітко, що виключало б їх неоднозначне

тлумачення, відноситися до компетенції експерта і бути істотними для кримінального провадження.

У більшості вивчених матеріалів кримінальних проваджень за конкретними фактами заволодіння майном у паливно-енергетичному комплексі службовими особами шляхом зловживання ними своїм становищем призначалася та проводилася судово-економічна експертиза (95,1 %) (Додаток Д). При цьому аналіз судово-слідчої практики показує, що для призначення цієї експертизи майже в усіх випадках використовувався орієнтовний перелік вирішуваних нею питань, рекомендований Міністерством юстиції України.

Зокрема, згідно з вказаним переліком експертам найчастіше ставилися такі питання, як: Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей (основних засобів), встановлена за актом інвентаризації на підприємстві у розмірі (із зазначенням кількісних і вартісних показників) на дату...?; Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від ... нестача (надлишки) грошових коштів у касі підприємства на суму ... на дату ...?; Чи підтверджується документально розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі підприємства заробітної плати за період ... з урахуванням висновків почеркознавчої експертизи №... від...?; Чи підтверджуються документально витрати підприємства за період ..., що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?; Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами? Якщо так, то у чому саме та у яких сумах?; Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки (конкретного контролюючого органу) фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами підприємства за період ... у розмірі ... грн.?; Як основні економічні показники (платоспроможності, прибутковості, фінансової стійкості, ліквідності тощо) фінансово-господарської діяльності підприємства на дату укладання або закінчення терміну дії договору (угоди) №... від ... характеризують господарсько-фінансову діяльність

підприємства?; Чи підтверджуються документально висновки, зазначені в акті перевірки контролюючого органу (аудитора, ревізора) про завищення обсягів державної закупівлі (товарів, робіт, послуг) на суму ... порівняно з умовами договору №... від..., укладеного за результатами конкурсних торгів? [160].

Судово-економічна експертиза досліджує конфліктні ситуації у фінансово-господарській діяльності підприємств різної форми власності, що допустили збитки, втрати, крадіжки цінностей та інші негативні явища, які стали об'єктами розслідування правоохоронних органів з метою запобігання їм у майбутньому [228, с. 25]. Тому в ході розслідування фактів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК виникає потреба у вирішенні судово-економічною експертизою й інших питань, зокрема щодо документального підтвердження розміру матеріального збитку, сплати за постачання енергоносіїв.

Наприклад, в ході розслідування детективами НАБУ злочину, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України, щодо службового розкрадання коштів підприємства ПЕК судово-економічною експертизою вирішувалися такі питання:

– Чи підтверджуються документально висновки головного державного фінансового інспектора ... Державної аудиторської служби України від ... у частині, що стосується недотримання умов та вимог чинного законодавства України, Статуту, Положень «...» (підприємства ПЕК) щодо укладання договору між «...» (підприємства ПЕК) в особі ... з ТОВ «...» в особі ... № ... від ... про надання безпроцентної поворотної позики у розмірі ... млн. гривень та виконання його умов? У якій спосіб та якими відповідальними службовими особами «...» (підприємства ПЕК) ці порушення допущено?

– Якими документами підтверджується факт надходження коштів у розмірі ... млн грн з рахунку «...» (підприємства ПЕК) на рахунок ТОВ «...» згідно з вказаним договором № ... від ... про надання безпроцентної поворотної позики?

– Якими були основні економічні показники (ліквідності,

платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності «...» (підприємства ПЕК) на дату укладання та закінчення терміну дії вказаного договору про надання безпроцентної поворотної позики у розмірі ... гривень?

– Чи підтверджується документально розмір матеріального збитку, заподіяного «...» (підприємства ПЕК) в результаті необґрунтованого витрачання коштів на надання ТОВ «...» безпроцентної поворотної позики за вказаним договором та її неповернення і в якій сумі?

Інший приклад. Ухвалою слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 26 березня 2019 р. задоволено клопотання старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України про проведення судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 366 КК України, згідно з фабулою якого посадові особи суб'єктів підприємницької діяльності вносять до офіційних документів завідомо неправдиві відомості щодо дати введення енергогенеруючого об'єкта, в експлуатацію також вносять недостовірні відомості про походження товару. Використовуючи підроблені документи, отримують в НКРЕКП документальні матеріали на встановлення «зеленого» тарифу на дату введення в експлуатацію станцій, який на 10 % більший, ніж на дату фактичного введення в експлуатацію, також отримують надбавки до «зеленого» тарифу в розмірі 5 % за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва. В результаті чого посадові особи СПД заволодівають грошовими коштами ДП «Енергоринок» в особливо великих розмірах (сума збитків становить понад 10 млн грн).

Для з'ясування обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, на вирішення судово-економічної експертизи поставлені питання:

– Чи підтверджується документально постачання виробленої електроенергії енергогенеруючим об'єктом (електростанцією) ТОВ «ЛНК», що виробляє електроенергію з біогазу та розташовується на полігоні твердих побутових відходів на території Веснянської сільської ради, Миколаївського району, Миколаївської області в с. Весняне, вул. Нова, 17, по «зеленому

тарифу» за договором № 8662/04 від 13 червня 2012 р. та додатковими угодами до вказаного договору за період часу з 1 січня 2015 р. по 31 грудня 2018 р. помісячно та за весь вказаний період часу?

– Чи підтверджується документально сплата за поставлену електроенергію енергогенеруючим об'єктом (електростанцією) ТОВ «ЛНК», що виробляє електроенергію з біогазу та розташовується на полігоні твердих побутових відходів на території Веснянської сільської ради, Миколаївського району, Миколаївської області в с. Весняне, вул. Нова, 17, по «зеленому тарифу» за договором № 8662/04 від 13 червня 2012 р. та додатковими угодами до вказаного договору за період часу з 1 січня 2015 р. по 31 грудня 2018 р. помісячно та за весь вказаний період часу? [65].

Очевидно, що такі детальні питання дозволяють слідчому об'єктивно встановити точну суму майнової шкоди, заподіяної цим кримінальним правопорушенням, а потерпілому згодом заявити цивільний позов.

Під час розслідування заволодіння майном у ПЕК, у разі виявлення слідчим, що предметом злочинного посягання були енергетичні ресурси та матеріальні цінності, зокрема сировина та обладнання, необхідним є призначення товарознавчої експертизи. Зазначене обумовлюється судовою практикою, яка вимагає встановлення вартості такого майна, що виражається у грошовій оцінці. Вартість викраденого майна визначається за роздрібними (закупівельними) цінами, що існували на момент вчинення злочину [214].

Основними завданнями товарознавчої експертизи є: визначення вартості товарної продукції; визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері; визначення характеристик об'єктів дослідження відповідно до вимог Українського класифікатора товарів зовнішньої економічної діяльності; визначення змін показників якості товарної продукції; установлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника; визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил [160].

Ефективність розслідування досліджуваного кримінального правопорушення у випадках, коли його предметом є енергетичний ресурс природного походження (газ, нафта тощо) або обладнання підприємства ПЕК, залежить і від того, наскільки повно використовуються можливості спеціальних товарознавчих знань.

Наочним прикладом є розслідування детективами НАБУ так званої «газової справи» за фактом розкрадання державних коштів під час видобутку та продажу природного газу в рамках договорів про спільну діяльність з публічним акціонерним товариством «Укргазвидобування», організатором якої є колишній народний депутат VII–VIII скликання. В ході реалізації цієї корупційної схеми членами організованої злочинної організації від імені ТОВ «Надра Геоцентр» як оператора за договором про спільну діяльність № 265-12 реалізовано природного газу 426 112,084 тис куб. м на суму 1 917 398 166 грн. Проте, враховуючи ринкову вартість природного газу, яка склалася на момент продажу природного газу, відповідно до висновку комісійної судово-товарознавчої експертизи № 7919/7920/16-53 від 27 травня 2016 р. загальна вартість проданого природного газу, видобутого в рамках вказаного спільного договору умисно занижена на суму 1 166 301 847 грн. Крім того, членами організованої злочинної організації від імені ТОВ «Фірма ХАС» як оператора за договором про спільну діяльність № 60 реалізовано природного газу 112 280,336 тис. куб. м на суму 502 402 743 грн. Проте, враховуючи ринкову вартість природного газу, що склалася на момент продажу природного газу відповідно до висновку комісійної судово-товарознавчої експертизи № 7919/7920/16-53 від 27 травня 2016 р. загальна вартість проданого природного газу, видобутого в рамках вказаного спільного договору, умисно занижена на суму 364 611 793 грн. Також членами організованої злочинної організації від імені ТОВ «Карпатнадраінвест» як оператора за договором про спільну діяльність № 1747 реалізовано природного газу 33 031,359 тис. куб. м на суму 159 805 127 грн. Проте, враховуючи ринкову вартість природного газу, що склалася на момент продажу природного газу відповідно до висновку

комісійної судово-товарознавчої експертизи № 7919/7920/16-53 від 27 травня 2016 р., загальна вартість проданого природного газу, видобутого в рамках вказаного спільного договору, умисно занижена на суму 82 310 610 грн. Загалом, як було встановлено завдяки висновкам експертів-товарознавців, загальна вартість проданого природного газу умисно занижена операторами спільної діяльності, підконтрольними злочинній організації на суму 1 613 224 251 грн [66].

Коли під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень потрібно ідентифікувати виконавця підпису, рукопису призначається почеркознавча експертиза, якою вирішується питання, чи виконано: рукописний текст у документі певною особою; рукописні тексти у документі однією особою; підпис від імені особи у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою; рукописний текст у документі навмисно зміненим почерком тощо [257]. Предмет почеркознавчої експертизи становлять факти та обставини, які експерти встановлюють на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства, що структурно входять до криміналістичної техніки [239, с. 4]. Об'єктами судово-почеркознавчої експертизи є: тексти – вид рукопису, змістова сторона якого зафіксована за допомогою буквених та (або) цифрових позначень, підписи – вид рукопису, який відображає прізвище (ім'я, по-батькові) особи у вигляді букв та (або) умовних писемних знаків і має призначення засвідчити особу, короткі записи – вид рукопису, змістова сторона якого зафіксована за допомогою одного-трьох слів чи однієї-семи цифрових позначок [239, с. 4]. Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів і підпису.

Проведення технічної експертизи документів викликане необхідністю встановлення факту виготовлення документа з використанням комп'ютерної техніки чи отримання копії за допомогою копіювально-розмножувальної техніки; вирішення ідентифікаційних завдань за документами, виготовленими за допомогою цифрових, лазерних принтерів і копіювально-розмножувальної техніки; ідентифікації матричних принтерів за виготовленими за їх допомогою

документами тощо. Таким чином, встановлюються: спосіб виготовлення документа; вид і модель технічного засобу, за допомогою якого виготовлено документ; факт виготовлення декількох документів за допомогою одного і того самого конкретного технічного засобу. Залежно від об'єктів дослідження вона поділяється на три основних види: дослідження реквізитів документів, матеріалів документів, друкарських форм та їх відбитків [57, с. 75].

Задачею експертизи реквізитів і матеріалів документів є встановлення на основі використання спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів фактичних даних, пов'язаних з виготовленням документів, а також з ототожненням використаних для їх виготовлення матеріалів і засобів. Об'єктами такої експертизи є документи, матеріали і технічні засоби, за допомогою яких вони виготовляються. Основні завдання техніко-криміналістичної експертизи реквізитів і матеріалів документів полягають: у визначенні способів зміни рукописних реквізитів документів, встановленні первинного змісту текстів документів, визначенні послідовності виконання реквізитів документів, встановленні групової належності матеріалів і технічних засобів, за допомогою яких документи виготовлені [160].

Цією експертизою визначається і час виготовлення документів шляхом вирішення таких питань: Чи одночасно виконані фрагменти конкретного документа (текст на обох аркушах договору)?; Що було виконано раніше: підпис чи текст, відтиск печатки (штампа) чи підпис, текст чи відтиск печатки (штампа)?; Із застосуванням одного чи декількох прийомів, пов'язаних з використанням копіювального паперу, були виконані досліджувані екземпляри рукописного документа?; Чи не замінялися аркуші в наданому на дослідження документі? [57, с. 75].

При дослідженнях ознак матеріалів і технічних засобів, за допомогою яких були виготовлені досліджувані документи, слідчий перед експертом ставить такі питання: Однаковим чи різним є папір, на якому виготовлені досліджувані документи (бланки, записи)?; Однаковим чи різним чорнилом (пастою) виконані порівнювані записи?; Який тип принтера (копіювального

апарата, багатофункціонального пристрою), на якому виготовлений наданий документ?; Чи виготовлено наданий документ за допомогою принтера (копіювального апарата, багатофункціонального пристрою), зразки друку якого надані для порівняльного дослідження?; Чи виготовлені надані документи на одному або різних принтерах (копіювальних апаратах, багатофункціональних пристроях)? тощо [160].

У таких випадках слідчий до експертної установи надсилає порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки – відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів. Вільні зразки надаються по змозі, експериментальні – в обов'язковому порядку. Кожний вид зразків потрібно надавати не менше ніж у трьох примірниках. Вільними зразками є такі, що створюються до відкриття провадження у справі та не пов'язані з нею. Для ідентифікації засобів копіювально-розмножувальної техніки повинні надаватися виготовлені за їх допомогою експериментальні відбитки не менше ніж у п'яти примірниках і вільні, у порівнянні за часом виготовлення із наданими для дослідження документами [160].

Експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів проводять за виявленими документами в електронній формі, які зберігаються на машинних носіях. Її висновки важливі у доказуванні обставин вчинення службових розкрадань у ПЕК, оскільки злочинці нерідко знищують або приховують паперові документи до початку розслідування, а копії цих документів наявні в пам'яті комп'ютера, на флешнакопичувачах, дисках тощо.

Експертизи машинних носіїв інформації залежно від завдань розподіляють на такі види:

- технічна експертиза комп'ютерів, їхніх вузлів і пристроїв (установлення призначення та характеристика комп'ютерної техніки, їх технічного стану, можливостей використання для досягнення певної мети тощо);

- експертиза даних і програмного забезпечення (виявлення інформації, що наявна на комп'ютерних носіях, визначення її цільового призначення; відновлення видаленої інформації; розшифрування закодованих файлів;

установлення характеру змін, внесених у програми, тощо). Головними завданнями судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є встановлення технічного стану комп'ютерної техніки; виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, і визначення цільового призначення; встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам; встановлення авторства програмного продукту; визначення вартості програмного продукту; визначення вартості комп'ютерної техніки.

Об'єктами судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів є комп'ютерна техніка, периферія (сканери, принтери, плотери та ін.), різноманітні носії інформації (магнітні, оптичні, лазерні та інші, які є місцем зберігання відомостей, що мають значення для кримінального провадження), програмне забезпечення, інша інформація, що знаходиться на носіях і у запам'ятовуючих пристроях (постійних та оперативних), мобільних телефонах та інших пристроях, що виготовлені та працюють на основі технологій побудови персональних комп'ютерів.

Під час розслідування досліджуваних злочинів судова експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів може вирішувати такі задачі: установлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; установлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку. Орієнтовний перелік питань, які вирішує експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів, наступний: Комп'ютер якої моделі надано на дослідження, і якими є технічні характеристики його системного блока та периферійних пристроїв?; Які технічні несправності має даний комп'ютер або його окремі блоки та пристрої і як ці несправності впливають на роботу комп'ютера (блока, пристрою)?; Чи міститься на даному носії якась інформація, і якщо так, то яке цільове призначення цієї інформації (зокрема, чи містяться текстові файли)?; Чи міститься на даному носії інформація, яка має ключові

слова «...»?; Чи міститься на даному носії інформація, в якій є дані про такі підприємства (фірми, організації), як «...»?; Коли, ким створені досліджувані файли?; У який період часу створені файли, та яка дата останнього редагування?; Чи наявні та виготовлялися на наданому на дослідження комп'ютері версії-оригінали певних рішень і протоколів, яка історія створення та час існування вказаних документів (ім'я файлів, папки зберігання, дати створення, який був першочерговий текст документа, скільки разів відкривалися та яких зазнавали текстових змін, які були останні зміни і коли, протягом якого часу створювалися, час друку та кількість примірників, копіювання на носії інформації, час і спосіб знищення)?; Чи наявні та чи виготовлялися на наданому на експертизу комп'ютері чорнові версії вказаних рішень і протоколів, робочі версії цих документів, яка історія їх створення та час існування, чи переписувались вони з комп'ютера на комп'ютер та яким чином (диски чи комп'ютерна мережа)?; У якій послідовності створювались зазначені документи та чорнові версії і чи збігаються за змістом та форматуванням тексти оригіналів цих документів та їх чорнові версії?; Які документи створювалися на наданому на експертизу комп'ютері протягом певного періоду часу, яка історія їх створення та час існування?; Чи є ознаки виготовлення версій-оригіналів певних рішень і протоколів та їх чорнових версій внаслідок компонування окремих фрагментів їх тексту, який був сканований чи скопійований шляхом внесення в буфер обміну з попередніх версій і в подальшому був внесений до відповідних файлів на наданому на експертизу комп'ютері?; Чи містилися на носії файли, що були згодом знищені? (якщо так, то які саме файли та який їх зміст?); Чи відповідає стиль програмування досліджуваного програмного продукту стилю програмування певної особи?; Чи вносились до програми даного системного продукту які-небудь корективи, що змінювали виконання певних операцій?; З якого з наданих комп'ютерів здійснювався вихід у мережу Інтернет, за якими адресами, в який період часу? [160].

Так, в ході розслідування кримінального провадження № ... за фактом заволодіння службовими особами ПАТ «Укрнафта» коштами ПАТ «Укрнафта» в особливо великих розмірах шляхом укладення з низкою юридичних осіб договорів купівлі-продажу нафтопродуктів, на виконання яких з рахунку ПАТ «Укрнафта» на рахунки цих юридичних осіб, в якості попередньої оплати, перераховані кошти на загальну суму 6 560 522 000 грн, які, своєю чергою, перераховані на рахунки інших юридичних осіб, а в подальшому, після декількох перерахувань вказані кошти були виведені на рахунки, зареєстровані в офшорних юрисдикціях низки компаній. Поставки нафтопродуктів не виконано, кошти ПАТ «Укрнафта» не повернуто. В ході обшуку вилучені комп'ютерна техніка (ноутбуки, моноблоки) та мобільні телефони. По цій справі слідчим суддею за клопотанням детектива НАБУ ухвалою від 12 липня 2018 р. було призначено судову комп'ютерно-технічну експертизу, на вирішення якою поставлено наступні питання:

Чи міститься на наданих для дослідження носіях інформації інформація щодо діяльності юридичних осіб: ПАТ «Укрнафта», ТОВ «Галнафта», ... (далі наведено перелік кілька десятків найменувань ТОВ), а також фізичних осіб, якщо так, то у якому вигляді?

Чи містяться на наданих для дослідження носіях інформації дані електронного листування, обміну миттєвими повідомленнями, інші дані Інтернет-месенджерів щодо спілкування абонентів Інтернет-зв'язку? Якщо так, то чи містяться в даному електронному листуванні дані про обговорення, створення документів про діяльність юридичних осіб юридичних осіб: ПАТ «Укрнафта», ТОВ «Галнафта», ... (далі наведено перелік кілька десятків найменувань ТОВ), а також фізичних осіб, якщо так, то у якому вигляді?

Чи містять надані на дослідження носії інформації дані про діяльність інших юридичних осіб, що є аналогічною за формою виготовлення та змістом юридичним і фізичним особам, вказаним у питанні 3.1?

Чи піддавалися носії інформації певним процедурам, спрямованим на знищення інформації?

Чи могла інформація бути створена на вказаних комп'ютерах (мобільних терміналах), чи вона була перенесена з інших носіїв?

Яка технологія та хронологія створення зазначених певних документів?

Які атрибути (час створення, зміни, друку, видалення) містять зазначені файли? [63].

Таким чином, під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК слідчі на початку кримінального провадження найчастіше призначають такі види судових експертиз: судово-економічна експертиза (38,2 %); експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів (27,1 %); товарознавча експертиза (28,7 %); технічна експертиза документів (28,7 %); судово-почеркознавча експертиза (24,5 %) (Додаток В).

Висновки до розділу 3

Під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК з урахуванням його специфіки найбільш інформативними слідчими (розшуковими) діями є: обшук, огляд документів і предметів, допит, проведення судових експертиз.

У розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем важливу роль відіграє саме обшук, під час проведення якого можна фактично отримати безперечні докази службового розкрадання. Під час проведення обшуків та оглядів при розслідуванні вказаної категорії злочинів потрібно враховувати специфічну слідову картину, яка переважно складається з фінансово-господарських документів на паперових та комп'ютерних (електронних) носіях. У зв'язку зі складним характером заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК на кожній стадії обшуку застосовуються специфічні тактичні прийоми, пов'язані з пошуком та фіксацією слідів злочину на електронних носіях комп'ютерної техніки.

Під час допиту свідків, представників потерпілих, підозрюваних в ході розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є можливість встановити окремі обставини вчинення злочину, інформація про які відсутня в інших джерелах доказування. Ефективне проведення допиту у процесі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є дієвим засобом отримання доказової інформації. Водночас специфіка діяльності підприємств/компаній ПЕК вимагає від слідчого детальної підготовки до допиту, ознайомлення з нормативно-правовими актами, організаційною структурою та специфікою виробничих процесів на підприємствах ПЕК, порядком управління режимами енергосистем, використання енергетичних і фінансових ресурсів, що суттєво збільшує ефективність провадження цієї слідчої (розшукової) дії. Тактичні прийоми проведення допиту залежать від ситуації, що складається під час розслідування кримінального правопорушення та характеру початкової інформації.

Найчастіше при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК виникає необхідність проведення комплексу таких експертиз: економічної, комп'ютерно-технічної, товарознавчої, почеркознавчої, криміналістичної експертизи документів. Серед них судово-економічна експертиза є найефективнішою формою використання спеціальних знань під час розслідування цього виду корупційного кримінального правопорушення.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання – визначення особливостей розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі. Під час дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Аналізуючи рівень теоретичної розробленості проблем розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, встановлено, що більшу частину наукових досліджень присвячено проблемним питанням забезпечення енергетичної безпеки держави, управління ПЕК, низка досліджень здійснювалися у сфері інтересів кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності, інша частина присвячена аналізу елементів складу окремих кримінальних правопорушень, які вчиняються в ПЕК (зокрема, з позицій кримінального права). Дослідження також передбачали проблемні питання розслідування кримінальних правопорушень, що притаманні окремим галузям ПЕК. Організація і тактика протидії злочинній діяльності високопосадовців у ПЕК комплексно не досліджувалися і тому залишився без наукового обґрунтування значний «пласт» теоретичних питань, що стосуються розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК.

2. Криміналістична характеристика заволодіння майном високопосадовцями шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК – це система узагальнених слідчою та судовою практикою криміналістично значущих відомостей про елементи, що характеризують предмет злочинного посягання, способи заволодіння майном та грошовими коштами держави і підприємств ПЕК, кримінальні ролі високопосадовців, їх корупційні зв'язки та особистісні якості, специфіка обстановки вчинення кримінального правопорушення, типові сліди злочинної діяльності, що мають значення для виявлення ознак заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК та його розслідування.

Констатовано, що характеристика особи злочинця, який заволодіває майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, включає його посадовий стан, рольові функції в механізмі заволодіння коштами чи майном, характер відносин з іншими співучасниками, вікові, психологічні та ділові якості.

3. Акцентовано, що специфіка заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК відображається у способах його вчинення: заниження державними підприємствами – суб'єктами ПЕК вартості енергоресурсів при їх постачанні компаніям-посередникам з подальшою реалізацією енергоносіїв за ринковою ціною з метою отримання надприбутків (11,9 %); завідомо недійсна переуступка права вимоги боргу за поставлені енергоресурси (18,2 %); закупівля за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання) за завищеною ціною (33,6 %); укладання завідомо неправомірних угод по придбанню енергоресурсів за цінами, встановленими для соціальних потреб, з подальшою її реалізацією за ринковими цінами (20,3 %); включення посадовими особами контролюючих органів до тарифу (ціни) на теплоенергію та електроенергію видатків, які насправді не здійснювалися (9,1 %); завищення ціни на теплоенергію та електроенергію виробниками, що контролюють генеруючі потужності, за рахунок штучного завищення ціни на сировину (7 %).

4. До обставин, що підлягають встановленню та які досліджуються під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, віднесено такі, що характеризують: подію службового розкрадання в формі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (100 %); кількість епізодів злочинної діяльності (78,3 %); процес підготовки до викрадення (93,7 %); способи вчинення та способи маскування (78,3 %); обставини події (час, місце та інше), сліди та ознаки злочинних дій повинні або могли залишитися у документах підприємств (організацій) ПЕК, у приватних осіб тощо (93,7 %); особливості діяльності підприємств і компаній у ПЕК (100 %); розподіл коштів, отриманих злочинним шляхом (71,3 %);

специфіка та суб'єкти корупційних схем (93,7 %); суб'єкт кримінального правопорушення – службова особа (високопосадовець) ПЕК (100 %); наявність співучасників (93,7 %); мотив злочину (100 %); наявний прямий умисел щодо розкрадання (71,3 %); триваючий характер злочинної діяльності (93,7 %); характер і розмір заподіяної шкоди (яке майно (гроші, енергоресурси) стало предметом злочинного посягання (100 %); відкриття юридичною особою банківських рахунків і рух за цими рахунками (78,3 %); укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) з іншими суб'єктами господарської діяльності (78,3 %); надання грошей у позику (25,9 %); здійснення фінансових операцій банківськими та іншими фінансовими установами (78,3 %); використання юридичних послуг чи послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг інших фізичних чи юридичних осіб (71,3 %); оформлення документів на одержання певних пільг, відшкодування і звітних документів (32,9 %); оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій (70,6 %); витрачання грошових коштів чи іншого майна на користь фондів (14,7 %); здійснення операцій і угод з акціями та іншими цінними паперами, місцезнаходження оформлених документів (18,2 %); здійснення контролю за діяльністю енергетичного підприємства з боку керівництва державних органів і регулятора (78,3 %); спосіб реалізації викрадених енергетичних ресурсів (71,3 %); мета та спосіб витрати грошових коштів у конкретній сумі (32,9 %); обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності винної службової особи (78,3 %); причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення (32,9 %).

5. До первинних типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування віднесено: – надходження матеріалів перевірок контролюючих органів (37,1 %) (акти аудиторських перевірок), фінансових, службових розслідувань, акти інвентаризації, в яких відображені факти службових розкрадань. Ця ситуація характеризується тим, що зацікавленій службовій особі відомо про проведені перевірки і вона може вжити заходів щодо приховування слідів злочину. У даному випадку типовим набором слідчих дій є обшук за

місцем проживання, у робочому кабінеті, бухгалтерії та інших відділах; огляд документів; допит свідків: службових та інших осіб; призначення судових експертиз; – надходження матеріалів правоохоронних органів (29,4 %). У такому випадку потрібно невідкладно та одночасно провести слідчі дії, оскільки затримка може призвести до приховування слідів, знищення документів, змови зацікавлених осіб. В умовах такої слідчої ситуації проводяться наступні слідчі дії та організаційні заходи: затримання злочинця на місці злочину; обшук за місцем його проживання, у його робочому кабінеті, бухгалтерії та інших відділах підприємства; огляд документів і виявлених у злочинця предметів; огляд та опечатування документів, енергоресурсів; допит підозрюваного, допити свідків, призначення судових експертиз; – службова особа затримана на місці злочину при транспортуванні або реалізації майна чи енергоресурсів (32,2 %). В такому випадку потрібно вирішити, в якому місці і коли потрібно раптово, «на гарячому», затримати розкрадачів так, щоб вилучити і предмети злочину, і підроблені документи, і документи, пов'язані з транспортуванням майна або енергоресурсів, що можуть бути згодом речовими доказами у провадженні.

6. Констатовано, що зовнішня взаємодія під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК забезпечується у наступних напрямках: взаємодія між НАБУ та МВС України (НП України), як двох основних суб'єктів протидії корупційним кримінальним правопорушенням; взаємодія з іншими правоохоронними органами; взаємодія з державними органами, які здійснюють загальний фінансовий контроль та виконують окремі завдання, а також тих, що є контролюючими саме для ПЕК.

Встановлено, що внутрішня взаємодія в НП України під час розслідування кримінальних корупційних правопорушень полягає у реалізації таких форм: виконання доручень слідчого; забезпечення проведення процесуальних, зокрема слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (50,2 %); розшук і затримання організаторів, активних учасників таких розкрадань (40,6 %); обмін інформацією (75,3 %); забезпечення

безпеки учасників кримінального провадження (11,6 %); оперативне забезпечення кримінального провадження у ситуації активної протидії досудовому розслідуванню з боку організаторів та активних учасників злочинних груп, що діють у ПЕК (12,4 %); створення слідчо-оперативних груп (65,3 %).

Акцентовано, що ефективність внутрішньої для НАБУ взаємодії вбачається у можливості опрацьовувати увесь масив інформації, який здобуто в результаті слідчих дій та операцій, з мінімальними витратами часу та ресурсів, тому внутрішня взаємодія у НАБУ має проявлятися у формах: закріплення аналітиків за кожним з підрозділів детективів (16,7 %); регламентування прямого контакту детектива з аналітиком з метою індивідуалізації завдання для аналітиків, які прикріплені до конкретного підрозділу (12,7 %); участь аналітиків на початковому етапі розслідування, включно з їхньою участю в розробці планів слідчих дій (25,5 %). Запропоновано запровадити таку форму внутрішньої взаємодії, як створення слідчо-оперативних груп під час здійснення розслідування кримінальних правопорушень у сфері ПЕК, зокрема заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем.

7. З'ясовано, що для кожного з етапів обшуку ефективними є певні тактичні прийоми. На підготовчій стадії такими прийомами є: прибуття на об'єкт обшуку (підприємство/компанія тощо) в робочий час з одночасним відстороненням від роботи службових осіб з позбавленням їх можливості користуватися засобами зв'язку (54,2 %); забезпечення охорони комп'ютерних технологій від осіб, які перебувають на об'єкті: завчасне вимкнення електрики з метою завадити злочинцю приховати або знищити комп'ютерну інформацію (якщо немає вільного доступу до приміщення) (72,5 %); перед відновленням вимкненого електропостачання ізолюються від електромережі засоби комп'ютерної техніки (65,3 %); комп'ютер залишається увімкненим до моменту його обстеження спеціалістом (44,2 %).

Наголошено, що на оглядовій стадії обшуку використовуються прийоми: визначення порядку з'єднання між собою всіх пристроїв, типів зв'язку,

серійних номерів та індивідуальних особливостей комп'ютерної техніки (41,4 %); вимкнення спеціальних засобів захисту інформації від несанкціонованого доступу, особливо ті, що автоматично знищують інформацію, якщо, наприклад, розпочато дії для підбору пароллю (48,2 %); встановлення наявності або відсутності телекомунікаційних електронних зв'язків між засобами комп'ютерної техніки, шкідливих програм, конструкторів вірусів, сканерів мережі (57,4 %); пріоритет дослідження центрального керівного комп'ютера (сервер мережі ЕОМ, вузол зв'язку), а у випадку перебування його поза межами об'єкта обшуку, відключення комп'ютера на програмному та апаратному рівні (57,4 %); здійснення експрес-аналізу комп'ютерної інформації, що міститься на жорсткому диску та в оперативній пам'яті, лише спеціалістом (44,6 %).

Встановлено, що для вилучення електронної інформації на детальній стадії обшуку використовують такі тактичні прийоми: спеціаліст здійснює пошук потрібної електронної інформації та складає перелік програм, розміщених у комп'ютері та на оптичних дисках – носіях інформації (44,6 %); слідчий витребовує ліцензію чи інші документи, що підтверджують законність використання виявлених програм (57,8 %); вилучення інших носіїв інформації (оптичні носії інформації, флеш-накопичувачі, накопичувачі на жорстких магнітних носіях тощо) для подальшого дослідження їх змісту (57,4 %); необхідний для слідства обсяг інформації з комп'ютера потрібно скопіювати на машинні носії інформації, заздалегідь підготовлені спеціалістом для обшуку (74,1 %); маркування системи підключення до того як комунікації буде від'єднано, з метою збору аналогічної конфігурації під час експертного дослідження ЕОМ (57,4 %); упаковування та опечатування комп'ютерного технологічного обладнання, яке було вилучено, та носіїв, на які здійснено копіювання (48,6 %).

8. Констатовано, що в процесі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК під час допиту підозрюваного ефективним є використання тактичних прийомів: максимальна деталізація

показань допитуваного (80,5 %); пред'явлення нормативних, правовстановлюючих, договірних, бухгалтерських, розрахункових та інших документів під час проведення допиту (80,1 %); проведення повторних та одночасних допитів двох або більше осіб (56,2 %).

З'ясовано, що під час допиту свідка доцільним є використання тактичних прийомів: надання можливості свідку користуватися власними нотатками та записами, що стосуються обчислювальних процесів і вміщують значний об'єм даних щодо окремих епізодів господарських операцій, бухгалтерського обліку, фінансової звітності, оподаткування, пільгового кредитування, фінансової допомоги, преференцій тощо (72,1 %); зіставлення та постановка нагадуючих запитань (48,2 %); постановка запитань у хронологічному порядку відповідно до обставин, які встановлюються (32,3 %); постановка запитань в систематичному порядку відповідно до розслідуваних епізодів (32,3 %); надання можливості ознайомлення з документами (45,4 %); створення сприятливого психологічного клімату для актуалізації забутих деталей злочинної діяльності (31,1 %).

9. Зроблено висновок, що на початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях даної категорії ефективним є призначення: судово-економічної експертизи (38,2 %), яка проводиться для встановлення фактів порушення високопосадовцями енергопідприємств положень законодавства, які регламентують фінансово-господарську діяльність об'єктів ПЕК; судово-почеркознавчої експертизи (17,9 %), що спрямована на встановлення особи, яка засвідчила чи власноручно внесла заздалегідь неправдиві відомості до змісту документів фінансово-господарської діяльності закладів, установ, організацій ПЕК; експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (27,1 %), що дозволяє виявити інформацію, яка міститься на комп'ютерних носіях, визначити її цільове призначення; відновити видалену інформацію; розшифрувати закодовані файли; встановити характер змін, внесених у програми; технічна експертиза документів (19,1 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. С., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навч. посіб. / за заг. ред. О.О. Юхна. Х.: 2017. 152 с.
2. Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий. К-д: *Центрально-Украинское издательство*, 2002. 264 с.
3. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. 42 с.
4. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Ч. 1. Х.: *Вид-во НУВС*, 2002. 338 с.
5. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія. Х.: *Гос. Спец. Изд-во «Основа»*, 2003. 368 с.
6. Басай В. Д., Томин С. В. Дослідження віртуальних слідів – перспективний напрямок криміналістичного слідознавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 220–223.
7. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. К.: *НАВДУ*, 1999. 34 с.
8. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.): монографія. К., 2002. 268 с.
9. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. М.: *Городец*, 2004. 272 с.
10. Белкин Р. С. Собираение, исследование и оценка доказательств. М.:1966. 295 с.
11. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. (от теории – к практике). М.: *Юрид. лит.*, 1988. 304 с.

12. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации: в 3 т. Т. 3. Москва: *Юристъ*, 1997. 480 с.
13. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособ. для вузов. 3-е изд., доп. М.: *Юнити-Дана; Закон и право*, 2001. 837 с.
14. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. 200 с.
15. Биркович Т. І. Теоретичні засади діяльності держави по регулюванню енергетики. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2011. Вип. 4. С. 67–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2011_4_10
16. Биркович Т. І. Особливості регулювання енергетики України в контексті гарантування енергетичної безпеки в світі. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 3. С. 52–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_3_9
17. Бірюков Г. М. Злочинні технології ухилення від сплати податків: навч. посіб. / Нац. ун-т держ. податк. Служби України. Ірпінь, 2008. 146 с.
18. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю / Державна податкова адміністрація України, Академія держ. податк. служби України. К.: 2002. 449 с.
19. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 237 с.
20. Бурак М. В. Способи вчинення злочинів службовими особами в паливно-енергетичному комплексі України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 266–278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2018_3_24
21. Васильев А. Н. О тактике следствия. Советская криминалистика на службе следствия. Вып. 7. М.: *Госюриздат*, 1956. С. 144–145.

22. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.
23. Вельможний С. А. Взаємодія відповідних суб'єктів в розслідуванні викрадень електроенергії шляхом її самовільного використання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Луганськ, 2008. Спецвип. у 2-х ч. Ч. 2. С. 68–72.
24. Вельможний С. А. Криміналістична характеристика викрадення електричної енергії шляхом її самовільного використання: поняття й структура. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 4. С. 130–132.
25. Вельможний С. А. Використання спеціальних пізнань у процесі запобігання викраденням електричної енергії шляхом її самовільного використання. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 5. С. 151–152.
26. Вельможний С. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики викрадень електричної енергії шляхом її самовільного використання. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.) К., 2009. С. 523–527.
27. Вельможний С. А. Основи методики розслідування викрадень електричної енергії шляхом її самовільного використання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2009. 225 с.
28. Вертіль, О. Кувейт по-охтирськи. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 84. 18 трав.
29. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. К.: НВТ «Правник»; НАВСУ, 1999. 126 с.
30. Викрито схему розкрадання газу на 1,4 млрд грн. *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/vykryto-shemurozkradannya-gazu-na-14-mlrd-grn>.
31. Винберг А. И. О научных основах криминалистической тактики. *Правоведение*. 1965. № 3. С. 79–85.

32. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із викраденням нафтогазопродуктів, нафти та газового конденсату через урізування: зб. метод. рек. К.: *ВПЦ МВС України*, 2006. С. 89–120. (Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками ОВС).

33. Виявлення та припинення злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів в умовах нового Кримінально-процесуального кодексу України: метод. рек. / Чернєй В. В., Василичук В. І. та ін. К.: *НАВС, ДДСБЕЗ. ПП «Заграй»*, 2013. 40 с.

34. Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин: монографія. К.: *НАВС*, 2019. 280 с.

35. Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности. СПб.: *Юрид. центр Пресс*, 2002. 641 с.

36. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Х.: *Унів.внутр.справ*, 1996. 36 с.

37. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Бандурки. Х.: *Рубікон*, 2000. 272 с.

38. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2001. 426 с.

39. Волобуєв А. Ф., Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинних порушень бюджетного законодавства: монографія. Х.: *Вид-во Нац. ун-ту внутр.справ*. 2004. 176 с.

40. «Газова справа». *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/gazova-sprava>.

41. Гарбуз Г. С. Методика по расследованию присвоения или растраты, совершаемых в бюджетной сфере: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Красноярск, 2007. 235 с.

42. Гірничий закон України від 6 жовт. 1999 р. № 1127-XIV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-14> (дата звернення: 23.09.2020).

43. Головкін Б. М. Відвернення і припинення злочинів економічної спрямованості у паливно-енергетичній сфері України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 318–326. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_4_47

44. Головкін Б. М. Напрями удосконалення діяльності правоохоронних, контролюючих та інших державних органів щодо протидії злочинності у паливно-енергетичній сфері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4(1). С. 103–112.

45. Головкін Б. М. Поняття злочинності економічної спрямованості у паливно-енергетичному комплексі. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 193–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpyu_2012_1_21

46. Головкін Б. М. Удосконалення діяльності правоохоронних, контролюючих та інших органів щодо протидії злочинності у паливно-енергетичній сфері України. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 152–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_1_21

47. Гончаренко В. И., Кушнир Г. А., Подпалый В. А. Понятие криминалистической характеристики пре ступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 3–8.

48. Горбачев А. В. Раскрытие преступлений и доказывание. *Проблемы законности*: республ. межвед. сб. 1996. Вып. 31. С. 157–165.

49. Давиденко Л.М. Организующая роль районного (городского) прокурора в координации деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступлениями и иными правонарушениями: учеб. пособ. М., 1988. 109 с.

50. Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю. Обшук в системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): наук.-практ. посіб. Х.: Консум, 1999. 160 с.

51. Долженков О.Ф. Організаційні форми взаємодії органів внутрішніх справ. *Вісник ЛАВСУ*. 2002. № 4. С. 232–239.
52. Дондик Г. П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2011. 256 с.
53. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. Свердловск: 1978. С. 14–20.
54. ДСТУ 2732: 2004. Діловодство й архівна справа. *Терміни та визначення понять*. К.: Держспоживстандарт України, 2005.
55. Дудник Л. М., Бірюков Г. М., Шкарупа В. К. Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції: (особлива частина у схемах) *Держ. податк. адмін. України, Нац. акад. держ. податк. Служби України*. Ірпінь, 2007. 162 с.
56. Дудник Л. М. Протидія фіктивному підприємництву підрозділами податкової міліції в сфері паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) України. (адміністративно-правовий аналіз): монографія / *Держ. податк. адмін. України. Нац. ун-т держ. податк. Служби України*. К.: Політехніка, 2007. 114 с.
57. Експертизи у судовій практиці / Арсенюк Т.М., Беляк Ю.М., Бояров В.І. та ін. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. К.: Юрінком Інтер, 2004. 388 с.
58. Експосадовцю ДП «СхідГЗК» повідомили про підозру у розтраті 25,4 млн грн. *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/eksposadovcyu-dp-shidgzk-povidomyly-pro-pidozru-u-roztrati-254-mln-grn>
59. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений: монография. Минск: *Амалфея*, 2001. 304 с.
60. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 1-кс/760/4112/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7305418>
61. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 991/2364/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88346877>

62. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 910/227/19. URL: [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/86729676](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86729676)
63. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 760/17428/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73616576>.
64. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 760/1625/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71838673>.
65. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 757/15192/19-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80912740>.
66. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 760/5337/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59720473>.
67. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20.
68. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: 3 кн. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
69. Запотоцький А. П., Вознюк А. А., Кучменко С. В. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва: метод. рек. К.: *Нац. акад. внутр. справ*, 2017. 78 с.
70. Запотоцький А.П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва: монографія. Київ: *Нац. акад. внутр. справ*, 2018. 320 с.
71. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації): монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2010. 160 с.
72. Збірник методичних рекомендацій з викриття злочинів у сфері економіки / Скалозуб Л.П., Василичук В.І., Сапсай В.Д., Дученко Т.В. К., 2009. (Бібліотека оперативного працівника – відкритий фонд). 190 с.

73. Златопольский А.Н., Прузнер С.Л. Экономика, организация и планирование теплового хозяйства промышленных предприятий. М.: Энергия, 1979. 376 с.

74. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / Б. М. Головкін, Г.Ю. Дарнопих, І. О. Христич та ін.; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2013. 248 с.

75. Исходные следственные ситуации и криминалистические методы их разрешения: сб. науч. тр. / отв. ред. В. П. Лавров. М.: ВЮЗШ, 1991. 152 с.

76. Калініна І. В. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов'язані з підробленням документів. *Митна справа*. 2011. № 4(76). Ч. 2. С. 215–221.

77. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 430 с.

78. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Х.: Гімназія, 2003. 352 с.

79. Камишанський О. Ю. Класифікація способів вчинення розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості (за матеріалами Луганської та Донецької областей). *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Луганськ. 2011. № 4. С.157–164.

80. Каркач П.М., Кривобок В.В., Сенчук В.Л. Координаційна діяльність правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. Х., 2002. 240 с.

81. Кимлик Н. В., Волкова М. О. Початковий етап розслідування корупційних злочинів. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та напрями розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30 трав. 2012 р.): у 2-х ч. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. Ч. 2. С. 100–102.

82. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. *Міжнародний юридичний вісник*: зб. наук. праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України. 2014. Вип. 1 (1). С. 102–107.

83. Кириченко Ю.В. Кримінальна відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

84. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2014. 252 с.

85. Клименко Н.І., Федчишина В.В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1. С. 56–61.

86. Клименко Н. І. Наука судова експертологія та її проблеми. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: матеріали засідання круглого столу, присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листоп. 2008 р.). Харків, 2008. С. 47–53.

87. Климович Л. Судебно-экономическая экспертиза. *Законность*. 2003. № 11. С. 40–42.

88. Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: навч. посіб. / за ред. Л. Г. Чернюк. К.: Центр навч. літ-ри, 2006. 728 с.

89. Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 420 с.

90. Ковалко Н.М. Правове регулювання здійснення розрахунків на ринку природного газу України. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 16. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С. 190–194.

91. Ковалко Н. Фінансово-правові питання державного управління електроенергетикою. *Право України*. 2007. № 7. С. 49–53.
92. Ковалко Н.М. Актуальні проблеми правового регулювання розрахункових відносин в електроенергетиці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Ужгород, 2007. Вип. 8. С. 251–254.
93. Ковалко Н. М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин (на прикладі паливно-енергетичного комплексу України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 20 с.
94. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. К.: *Атіка*, 2009. 888 с.
95. Кодекс України про надра: Закон від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР. База даних «Законодавство України» Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80/page3>.
96. Колесніков В. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 27. С. 48–52.
97. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Х.: *Юрид. ин-т*, 1985. 92 с.
98. Коломойцев В.Е. Базові галузі промислового комплексу України: поступ та сучасні тенденції. Луганськ: *Вид-во Східноукраїнського державного університету*, 1997. 38 с.
99. Комарков В. С. Тактика допроса: учеб. пособ. Х.: *Юрид. ин-т*, 1975. С. 27–45.
100. Коновалова В. Е. Обыск [расследование хищений государственного или общественного имущества (проблемы тактики и методики)]. Х.: *Вища шк.*, 1987. 231 с.
101. Коновалова В.Е., Шепітько В.Ю. Обшук: тактика і психологія: навч. посіб. Харків: *Гриф*, 1997. 80 с.
102. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Х.: *Консум*, 1999. 156 с.

103. Коновалова В.О. Правова психологія: навч. посіб. Х.: *Основа*, 1996. 184 с.
104. Коновалюк В.И, Булеев И.П. Ценообразование в топливно-энергетическом комплексе: проблемы, пути решения. *Старопромислові регіони Західної і Східної Європи в умовах інтеграції*. Донецьк: ДонНУ, 2003. С. 241–247.
105. Коновалюк В.І. Формування ринкових відносин у паливно-енергетичному комплексі. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Сер.: Економічна. Донецьк: ДонНТУ. 2003. Вип. 65. С. 204–208.
106. Коновалюк В. И. Обоснование методов ценообразования в энергетике. *Экономические инновации*. Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2003. Вып. 17. С. 87–96.
107. Коновалюк В. И. Формирование механизма конкурентных отношений в топливно-энергетическом комплексе. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Луганськ: СУНУ. 2004. № 1. Ч. 1. С. 72–80.
108. Коновалюк В.І. Об'єднані паливно-енергетичні виробництва в паливно-енергетичному комплексі України. *Наукові записки: зб. наук. пр.* Тернопіль: Економічна думка. 2004. Вип. 13. Ч. 2. С. 127–132.
109. Корж В. П. Криминалистическая характеристика криминальных функций членов организованных преступных образований в сфере экономики. *Уголовное право*. 2009. № 5. С. 121–126.
110. Корж В. П. Расследование организованной преступной деятельности в сфере экономики: руководство для следователей: учеб.-метод. пособ. Харьков: *Кроссрод*, 2011. 304 с.
111. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: *Изд-во Нац. ун-та внутр. дел*, 2002. 412 с.

112. Корнякова Т. В., Фінчук В. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України: монографія / Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро: *Ліра*, 2018. 199 с.

113. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К.: Москаленко О. М., 2019. 464 с.

114. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. СПб.: Изд-во Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 495 с.

115. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. М.: Высшая школа МВД СССР, 1978. 640 с.

116. Криминалистика: учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Высш. шк., 2000. 672 с.

117. Криминалистика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. М.: *Изд-во НОРМА*, 2000. 990 с.

118. Криминалистика: учебник / под ред. Р.С. Белкина и Г.Г. Зуйкова. М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. Т. 1. 376 с.

119. Криміналістика: навч. посіб. / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К.: *Атіка*, 2012. 496 с.

120. Криміналістика: підруч. / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.; за ред. П. Д. Біленчука. 2-е вид., випр. і доп. К.: *Атіка*, 2001. 544 с.

121. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

122. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №№ 25, 26. Ст. 131.

123. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгін. 5-те вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
124. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90–91. 19 трав.
125. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми й засоби протидії злочинній діяльності: монографія / С. В. Євдокіменко, Я. В. Кузьмічов, В.В. Семенов, С. В. Хільченко. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2006. 352 с.
126. Кругликов А. П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного следствия и дознания: учеб. пособ. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. 60 с.
127. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. М.: Юрид. лит., 1966. 156 с.
128. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. М., 1970. 223 с.
129. Левченко Ю. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К.: 2008. 293 с.
130. Левченко Ю. О. Криміногенна ситуація у нафтогазовому комплексі України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 11. С. 116–122.
131. Левченко Ю. О. Механізм вчинення крадіжок нафтогазопродуктів: кримінологічні аспекти. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України*. 2006. № 2. С. 193–200.
132. Левченко Ю. О. Роль правоохоронних органів у запобіганні злочинів в нафтогазовому комплексі України. *Проблеми Національної та Міжнародної безпеки*: зб. ст. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 квіт. 2007 р.). К.: Київ. нац. ун-т внут. справ 2007. С. 24–29.

133. Литвинов О. М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2002. 20 с.

134. Ліпін Ю. Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 С. 77–81.

135. Ліпін Ю. О. Значення та завдання початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню науки України (м. Київ, 19–20 трав. 2017 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 36–39.

136. Ліпін Ю. О. Криміналістична характеристика предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 331–335.

137. Ліпін Ю. О. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 145–150.

138. Ліпін Ю. О. Обстановка вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 490–492.

139. Ліпін Ю. О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 139–144.

140. Ліпін Ю. О. Проблемні питання визначення розміру матеріальних збитків, спричинених заволодінням майном шляхом зловживання службовим

становищем: *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). С. 386–389.

141. Ліпін Ю. О. Сучасні способи заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 39. С. 145–149.

142. Ліпін Ю. О. Теоретичні та практичні аспекти проведення обшуку при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 119–125.

143. Ліпін Ю. О. Типовий комплекс судових експертиз при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Вип. 50. Т. 4. С. 184–189.

144. Ліпін Ю. О. Характеристика особи злочинця, яка вчиняє заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки*: матеріали круглого столу, присвяченого «Тижню права» (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 150–152.

145. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. М.: Юрид. лит., 1969. 176 с.

146. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б. Є. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Право. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_1_13.

147. Лунгу В. И. Первоначальный этап расследования преступлений: (процессуальный и организационные аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 1991. 25 с.

148. Малюга В.М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 17 с.

149. Малярова В.О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86–91.

150. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.

151. Матусовський Г. А. Криміналістична характеристика злочинів. *Криміналістика: підручник* / за ред. В. Ю. Шепітька. Х., 1998. С. 144–151.

152. Мацієвська І. Б. Недосконалість протидії злочинності у сфері паливно-енергетичного комплексу України з боку органів кримінальної юстиції. *Молодий вчений*. 2018. № 11(2). С. 889–892. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11\(2\)__89](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11(2)__89)

153. Методичні рекомендації Генеральної прокуратури України «Організація правозахисної діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу». К., 2012. 46 с.

154. Методичні рекомендації щодо виявлення та попередження злочинів на ринку енергоносіїв. К.: ДСБЕЗ МВС України, 2007. 27 с.

155. Мица Н. В. Важелі державного регулювання на ринку енергоресурсів. *Всеукраїнський науково-практичний журнал Інноваційна економіка*. 2012. № 2. С. 306–311.

156. Модуль извлеченных данных. *Мобильный криминалист*. URL: <http://www.oxygen-forensic.com/ru/order/oxygen-forensic-extractor>.

157. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 376–379.

158. НАБУ виграло позов про визнання недійсним договору із поставки вугілля за заниженою на 24 млн грн ціною. *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-vygralopozov-pro-vyznannya-nediysnym-dogovoru-iz-postavky-vugillya-zazanyzhenoyu-na-24>.

159. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: *Ін Юре*, 2007. 728 с.

160. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 груд. 2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n17>.

161. Нафта, газ, конденсат. Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року: Закон України № 4731-VI від 17 трав. 2012 р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17\\$#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17$#Text)

162. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. Т. 2 / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. 2-ге вид. К.: *АКОНІТ*, 2001.: К.П., 2001. 926 с.

163. Новицький А.М. Гриценко В.В. Правове регулювання в галузі атомної енергетики для забезпечення енергетичної безпеки держави. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту*. 2004. № 1. Спецвипуск. С. 94–102.

164. Новицький А.М. Забезпечення енергетичної безпеки держави – неодмінна умова економічної безпеки України. *Митна політика України в контексті Європейського вибору: проблеми та шляхи їх вирішення*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. Дніпропетровськ, 2003. С. 72–74.

165. Новицький А.М. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 19 с.

166. Новицький А.М. Щодо покращення підготовки фахівців податкової міліції для виявлення злочинів у ПЕК. *Актуальні проблеми підготовки кадрів і роботи з персоналом оперативних служб міліції*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. II. К.: НАВСУ, 2003. С. 222–223.

167. Нові підозрювані у справі завдання 51 млн грн збитків вугледобувним державним підприємствам. *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/novi-pidozryuvani-u-spravi-zavdannya-51-mln-grn-zbytkiv-vugledobuvnym-derzhavnym>

168. Образцов В. А. Взаимодействие в структуре деятельности следователя. *Вопросы взаимодействия следователя и других участников расследования преступлений*: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1984. С. 33–39.

169. Образцов В. А. Общие положения криминалистической методики расследования. *Криминалистика*: учебник; под ред. В. А. Образцова. М., 1995. С. 481–490.

170. Огерук І. С. Класифікація розкрадань видобутої сировини на підприємствах нафтогазовидобувної галузі. *Держава і закон: теорія, практика, методика*: зб. наук. праць. Івано-Франківськ: ВОНР та РВД ПЮІ ЛьвДУВС. 2007. Вип. 2. С. 274–284.

171. Огерук І. С. Класифікація розкрадань видобутої сировини нафтогазовидобувних підприємств. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. С. 248–254.

172. Огерук І. С. Протидія розкраданням нафти на підприємствах нафтогазовидобувної галузі. *Науковий вісник НАВС України*. К.: НАВС України, 2004. № 2. С. 13–21.

173. Огерук І. С. Роль служби ДІМ у розкритті розкрадань нафти із підприємств нафтогазовидобувної галузі. *Збірник наукових праць ПЮІ ЛьвДУВС*. Івано-Франківськ: ВОНР та РВД ПЮІ ЛьвДУВС. 2006. № 1. С. 76–84.

174. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. М.: *Русский язык*, 1984. 797 с.

175. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. *Нафтогазовий ринок : паливно-мастильні матеріали*: навч. посіб. / за ред. М. В. Джиги, Я. Ю. Кондратьєва. К.: НАВСУ, 2000. 64 с.

176. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: посібник / Весельський В. К., Кузьмічов В. С., Мацишин В. С., Старушкевич А. В. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 148 с.
177. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: посібник. К.: Знання, 1998. 406 с.
178. Пантелеев И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистика: учебник* / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М., 1984. 490 с.
179. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2015. 200 с.
180. Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактические приемы допроса: учеб. пособ. СПб., 1994. 56 с.
181. Плетенець В. М. Особливості ефективного розслідування кримінальних правопорушень. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14 квіт. 2016 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 115–116.
182. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: *Arcis LTD*, 2007. 576 с.
183. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергеева Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія. Київ: *Алерта*, 2014. 300 с.
184. Політична економія: підручник / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський, О.Ф. Іткін. Київ: *Алерта*, 2008. 488 с.
185. Понікаров В.Д Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Х.: *ВД «ІНЖЕК»*, 2005. 232 с.

186. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти): монографія. *Острог*: [Б. в.], 2001. 196 с.

187. Порубов Н. И. Допрос на предварительном следствии. *Публичное и частное право*. 2010. Вып. II (VI). С. 127–133.

188. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: учеб. пособ. М.: Изд-во БЕК, 1998. 208 с.

189. Приходько В.О. Про актуальність використання можливостей інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14 квіт. 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 119–120.

190. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листоп. 1993 р. № 3659-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>

191. Про визнання протиправною постанови Кабінету Міністрів України № 315 від 27 квіт. 2016 р.: Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 4 берез. 2019 р. у справі № 826/9665/16. *Офіційний вісник України*. 2019. № 56. Ст. 138.

192. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лют. 2015 р. № 198-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19.9>.

193. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2015 р. № 758: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2016 р. № 315. *Офіційний вісник України*. 2016. № 35. Ст. 1365.

194. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. *Відомості ВР України*. 2003. № 36. Ст. 275.

195. Про енергозбереження: Закон України від 1 лип. 1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text>

196. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575 / Відомчий документ.

197. Про затвердження Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: Наказ МВС України від 06 лип. 2017 р. № 570 / Відомчий документ.

198. Про затвердження Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу (відносини у перехідний період): Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовт. 2015 р. № 758. *Офіційний вісник України*. 2015. № 79. Ст. 2651.

199. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2711-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2711-15>

200. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII в редакції Закону № 2938-VI від 13 січ. 2011 р. з наступними змінами. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

201. Про нафту і газ: Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2665-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2665-14>.

202. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VI. *Відомості Верховної Ради України* № 47. Ст. 2051.

203. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

204. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

205. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 1993 р. № 964-I. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

206. Про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України: Постанова Правління Національного банку України від 27 трав. 2008 р. № 148. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0520-08>.

207. Про природні монополії: Закон України від 20 квіт. 2000 р. № 1682-III *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 30. Ст. 238.

208. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

209. Про ринок електричної енергії: Закон від 13 квіт. 2017 р. № 2019-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (дата звернення: 24.12.2020).

210. Про ринок природного газу: Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 329-VIII. *Офіційний вісник України.* 2015. № 37. Ст. 1117.

211. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 груд. 2005 р. «Про стан енергетичної безпеки України та основні засади державної політики у сфері її забезпечення»: Указ Президента України від 27 груд. 2005 р. № 1863/2005. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua.html>.

212. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

213. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-12. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.*

URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12>.

214. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 жовт. 2009 р. № 10. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

215. Про товарну біржу: Закон України від 10 груд. 1991 р. № 1956-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 139.

216. Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період: Закон України від 2 листоп. 2006 р. № 307-V. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/307-16>.

217. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

218. Протидія злочинам у бюджетній сфері: метод. рек. / О. Є. Користін, С. С. Чернявський, В. І. Василичук та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Нац. акад. внутр. справ. 2012. 92 с.

219. Протидія підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України злочинам у паливно-енергетичному комплексі: метод. рек. / В.І. Василичук, І.М. Купранець, Ю.О. Ліпін та ін. К. Нац. акад. внутр. справ, 2018. 90 с.

220. Пряхін Є. В. Тактика допиту за новим КПК України під час розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Митна справа*. 2012. № 6(84). Ч. 2. Кн. 1. С. 114–119.

221. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань: наук.-практ. посіб. / за ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б. В. Романюка. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 436 с.

222. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец.12.00.09. Х., 2010. 19 с.

223. Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 48–52.

224. Пчолкін В.Д., Іванцова О.В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3 (74). С. 151–159.

225. Ратінов А.Р. Обшук і виїмка. М.: *Госюриздат*, 1961. 220 с.

226. Результати кількісного дослідження громадської думки в рамках проекту USAID «Ініціатива з протидії корупції та підвищення фіскальної прозорості в енергетичному секторі в Україні (Прозора енергетика)» з 9 червня по 5 липня 2018 року. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2018-12-26/1405858_dixi_v_ukr_1.4-converted-1.pdf

227. Рыжаков А. П. Обыск: основания и порядок производства: монография. М. 2004. 244 с.

228. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2006. 624 с.

229. «Роттердам+»: 6 особам повідомлено про підозру. *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/rotterdam-6-osobam-povidomleno-pro-pidozru>

230. Рудницький В.С., Бруханський Р.Ф., Хомин П.Я. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень: навч. посіб. К.: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

231. Салтевский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. *Специализированный курс криминалистики: учебник*. К., 1987. С. 307–316.

232. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. К. : *Кондор*, 2005. 588 с.

233. Самсонов В.С., Вяткин М.А. Экономика предприятий энергетического комплекса: учеб. для вузов. М.: Высш. шк., 2001. 416 с.

234. Сахаров О.Б. Особливості боротьби з проявами організованої злочинності у нафтогазовій галузі України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2006. № 14. С. 40–51.

235. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2–3. С. 740–762.

236. Сліпченко В.І. Особливості взаємодії оперативних і слідчих підрозділів за новим КПК України. *Актуальні проблеми застосування нового Кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків: ХНУВС, 2012. С.74-79.

237. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: *Наукова думка*, 1970.1980. Т. 2. 550 с.

238. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2005. 243 с.

239. Современные возможности судебных экспертиз: метод пособ. / Беяева Л.Д., Бутырин А.Ю., Воронков Ю.М. и др. М.: РФЦСЗ. 2000. 261 с.

240. «Справа Мартиненка». *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-martynenka>.

241. Справа розкрадання коштів «Южно-Української АЕС». *Матеріали НАБУ для ЗМІ*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/sprava-rozkradannya-koshtiv-yuzhno-ukrayinskoji-aes-novyuu-pidozryuvanyu>.

242. Ставінський В. Деякі питання запобігання злочинам у паливно-енергетичному комплексі України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 2. С. 109–113.

243. Ставінський В.А. Криміногенні фактори у нафтогазовому комплексі України. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 3-х ч. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2010. Ч. 3. С. 93–94.

244. Ставінський В.А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у паливно-енергетичному комплексі України. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Сьомі осінні юридичні читання»*: у 4-х ч. Ч. 4. Хмельницький: вид-во Хмельницького університету управління та права, 2008. С. 132–133.

245. Ставінський В.А. Кримінологічна характеристика способів вчинення злочинів у нафтогазовому комплексі України. *Держава і право*. 2010. № 49. С. 502–509.

246. Ставінський В.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у нафтогазовому комплексі України. дис. канд. наук. К., 2012. 227 с.

247. Ставінський В.А. Латентність злочинів у нафтогазовому комплексі України. *Часопис академії адвокатури України*. 2012. №14 (1). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12svanku.pdf>

248. Ставінський В.А. Форми й засоби прокурорського реагування щодо організованої злочинності у нафтогазовому комплексі України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 307–314.

249. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: наук.-практ. посіб. К.: Атіка, 2009. 64 с.

250. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг.ред. А.Ф.Волобуєва. Х.: Ніка-Нова, 2012. 382 с.

251. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2004. 261 с.

252. Степанюк Р. Л. Напрями формування методик розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживаннями з бюджетними коштами в агропромисловому комплексі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 129–133

253. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.

254. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Х. 2012. 491 с.

255. Стоян О. Ю. Законодавче підґрунтя державного регулювання відновлювальної енергетики України. *Вісник Академії митної служби України*. Сер. : Державне управління. 2014. № 1. С. 64–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2014_1_12

256. Стоян О. Ю. Публічне управління у сфері відновлювальної енергетики України: ключові тенденції та шляхи подальшого розвитку. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 153–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_22

257. Судебно-почерковедческая экспертиза / Ароцкер Л.Е., Богапсина, Г.Р., Доброславская Е.Е. и др. М.: *Юрид. лит.*, 1971. 304 с.

258. Сухин Е.И. Организация интегрированных компаний как фактор экономической устойчивости хозяйственных субъектов энергетики. *Вісник Сумського державного університету*. Сер. «Економіка». 2005. № 2(74). С. 64–71.

259. Сухін Є.І. Економічна стабільність суб'єктів господарювання як передумова забезпечення економічної безпеки території. *Наукові вісті НТУУ «КПІ»*. 2005. № 1. С. 5–13.

260. Сухін Є.І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави: автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 21.04.01 / РНБОУ; Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки. К., 2005. 38 с.

261. Сухін Є.І., Недін І.В. Інноваційний ефект технологій нетрадиційної енергетики як фактор економічної безпеки держави. *Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі*. 2005. Вип. 1. С. 67–72.

262. Схема заволодіння коштами за участі службових осіб ВАТ «Запоріжжяобленерго». Матеріали НАБУ для ЗМІ. URL: <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/schemes/shema-zavolodinnyakoshtamy-za-uchasti-sluzhbovyh-osib-vat>.

263. Теорія доказів: для слухачів магістратури юридичних вузів / К. В. Антонов, К. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров; за заг. ред. д.ю.н. професора В.М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с.

264. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС України; Арт-Прес, 2002. 432 с.

265. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014. 420 с.

266. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те, доповн., і перероб. К.: *Правова єдність*, 2017. 824 с.

267. Титаренко О.О. Кримінологічна характеристика та попередження економічних злочинів органами внутрішніх справ у вугільній промисловості (за матеріалами Дніпропетровської області): навч.-практ. посіб. Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ. 2004. 156 с.

268. Титаренко О.О. Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2008. 196 с.

269. Титаренко О.О. Поняття та загальна характеристика економічних злочинів, які скоюються у вугільній промисловості: кримінологічний аспект (за даними Дніпропетровської області). *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Спецвипуск. 2001. С. 61–65.

270. Титаренко О.О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості (кримінологічний аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2006. 20 с.

271. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юрид. лит., 2002. 360 с.
272. Тищенко В. В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности. *Проблемы государства и права Украины*: тематич. сб. науч. трудов. К., 1992. С. 103–109.
273. Тищенко В. В., Стрельцов Е. Л. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о корыстно-насильственных преступлениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К.: Вища школа, 1995. Вып. 47. С. 67–72.
274. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
275. Удалова Л.Д. Допит як засіб процесуального доказування на досудовому слідстві. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. Донецьк, 2002. № 4. С. 123–126.
276. Удалова Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 . К., 2006. 29 с.
277. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 8 жовт. 2019 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 991/519/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84814167>.
278. Филиппов А. Г. Общие положения методики расследования отдельных видов и групп преступлений. *Криминалистика: учебник* / под ред. А. Г. Филиппова и А. Ф. Волынского. М., 1998. С. 270–283.
279. Фінчук В.В. Географія злочинності у сфері ПЕК України (окремі аспекти нафтогазової галузі). *Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 24 квіт. 2015 р.): у 3-х ч. Одеса: Міжнар. гуманітар. ун-т. 2015. Ч. 1. С. 154–157.
280. Фінчук В.В. Географія злочинності у сфері ПЕК України (окремі аспекти сфери електроенергетики). *Сучасний вимір держави і права*:

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22-23 травня 2015 р.): у 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2015. Ч. 2. С. 89–91.

281. Фінчук В.В. Запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України. *Міжнародний форум студентів, аспірантів і молодих учених*: тези доп. III Міжнар. форуму студентів, аспірантів і молодих учених (м. Дніпропетровськ, 23–24 квіт. 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2015. С. 136–138.

282. Фінчук В.В. Кримінологічна характеристика осіб, винних у вчиненні злочинів у паливно-енергетичному комплексі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 3. С. 363–370.

283. Фінчук В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2012. Спецвипуск. С. 345–349.

284. Фінчук В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України: дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2017. 225 с.

285. Фінчук В.В. Організована злочинна діяльність у паливно-енергетичному комплексі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 20. С. 140–142.

286. Фінчук В.В. Правове забезпечення запобіжної діяльності органів прокуратури у сфері паливно-енергетичного комплексу України // *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2015. Випуск 2(I).С. 208–213.

287. Фінчук В.В. Рівень та структура злочинності у сфері паливно-енергетичного комплексу України. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2014. Спецвипуск. С. 346–352.

288. Фінчук В.В. Соціальне підґрунтя злочинності у сфері ПЕК України. *Юридична наука та практика у третьому тисячолітті*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Словацька республіка, Кошице, 27–28 лют. 2015 р.). Кошице. Університет Павла Йозефа Шафаріка в Кошице. 2015. С. 164–167.

289. Фінчук В.В. Соціальний захист працівників паливно-енергетичного комплексу України та його вплив на мотивацію вчинення злочинів. *Scientific Journal, Virtus*. 2015. С. 178–181.

290. Фінчук В.В. Чинники криміногенності у паливно-енергетичному комплексі України та їх запобігання. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8–9 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 452–455.

291. Франчук І. А. Особливості механізму державного регулювання енергетики як природної монополії. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1. С. 273–279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_43.

292. Франчук І. А. Особливості механізму державного регулювання енергетики як природної монополії. *Економіка та держава*. 2009. № 2. С. 79–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_2_26

293. Хоменко А. Н. Связь личности преступника, как элемента криминалистической характеристики преступлений с другими ее элементами. *Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества*. Томск: Томский ун-т, 1989. С. 220–225.

294. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: РВВ ДДУВС. 2006. 308 с.

295. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
296. Чернявський С.С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2002. 20 с.
297. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. К.: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
298. Чичиркіна С. П. Організація і тактика розслідування службових підроблень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 . К., 2012. 222 с.
299. Чичиркіна С.П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування при виявленні приховування злочинів у сфері службової діяльності. *Право та управління*. 2011. №2. С. 387–396.
300. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. В: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
301. Чураков Я.А. Державне регулювання фінансової діяльності та ціно- утворення природних монополій в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.03. К., 2004. 18 с.
302. Чураков Я.А. Оптимізація фінансового стану природних монополістів в Україні. *Напрями стабілізації економічного розвитку України*: зб. наук. пр. Ін-ту економіки НАН України. К.: Ін-т економіки НАН України, 2002. С. 122–127.
303. Чураков Я.А. Соціальні аспекти регулювання природних монополій. *Механізми регулювання соціальної сфери*: зб. наук. пр. Ін-ту економіки НАН України. К.: Ін-т економіки НАН України, 2002. С. 43–47.
304. Чураков Я.А. Стабілізація фінансів природних монополій. *Вісник Економіка. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінанси, грошовий обіг та кредит в забезпеченні суспільного добробуту»*. 2002. № 60–61. С. 70–71.

305. Шевченко Л. О. Психологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері паливно-енергетичного комплексу України. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 255–258; URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_59
306. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Самарский ун-т, 2004. 225 с.
307. Шейфер С.А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. М., 1972. 130 с.
308. Шепітько В. Ю. Криміналістика: енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) ; за ред. В. Я. Тація. Х. : Право, 2001. 552 с.
309. Шепітько В. Ю. Криміналістика: курс лекцій. 2-ге вид. Х.: *Одісей*, 2004. 352 с.
310. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. К.: Ін Юре, 2010. 496 с.
311. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. 432 с.
312. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: підручник. 3-те вид., стер. Київ: Знання, 2015. 535 с.
313. Шрамко С. С. Структура злочинних проявів на об'єктах паливно-енергетичного комплексу України: досвід узагальнення матеріалів судової практики. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 197–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_45
314. Шурашкевич В. М. Допит свідків під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 164–168.
315. Шурашкевич В. М. Значення документальних джерел інформації для встановлення причинного зв'язку під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 серп.2016р.).Одеса, 2016. С. 115–118;

316. Шурашкевич В. М. Особи, які можуть виступати свідками під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 16–17 лют. 2018 р.).* Харків, 2018. С. 111-115.

317. Шурашкевич В. М. Розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09., К., 2019. 246 с.

318. Шурашкевич В. М. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: матеріали міжнар.наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 26–27 січ. 2018 р.).* Запоріжжя, 2018. С. 100–103.

319. Шурашкевич В. М. Типова особа злочинця та особливості обстановки вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* Одеса, 2017. № 29. С. 131–134.

320. Шурашкевич В. М. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Порівняльно-аналітичне право (Електронне наукове фахове видання).* Ужгород, 2017. № 6. С. 379–382.

321. Шурашкевич В. М. Характеристика способів вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Приватне та публічне право.* Суми, 2017. Вип. 4. С. 152–155.

322. Шурашкевич В. М., Грига М. А. Організаційно-тактичні особливості обшуку під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* Херсон, 2018. Вип. 3. С. 151–155.

323. Щербаковський А. М. Ознаки економічних злочинів: криміналістичний аспект. *Форум права.* 2013. № 2. С. 623–627. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/index.htm_2013_2_97.pdf.

324. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Мойсєєва. К.: КНТ, 2007. 360 с.

325. Юридична енциклопедія: в 6 т. 2 том: Д–Й. Довідкове видання / ред. Ю.С. Шемшученко та ін. К.: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1999. 744 с. Онлайн-версія. URL: http://leksika.com.ua/14860110/legal/ekspertiza_sudova.

326. Янковий М. О. Тактичні засади допиту та розвідувального опитування: порівняльне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2007. 18 с.

327. Nordhaus W. D. The Allocation of Energy Resources. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1973. № 3. P. 529–576.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ліпін Ю. О. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 298–302.
2. Ліпін Ю. О. Теоретичні та практичні аспекти проведення обшуку при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 119–125.
3. Ліпін Ю. О. Типовий комплекс судових експертиз при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Вип. 50. Т. 4. С. 297–301.
4. Ліпін Ю. О. Сучасні способи заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: *Юриспруденція*. 2019. № 39. С. 145–149.
5. Ліпін Ю. О. Криміналістична характеристика предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 331–335.
6. Lipin Yu. O. Trace picture of taking property by abuse of office situation in the sphere of energy. Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Vol. 1. P. 77–81.

7. Ліпін Ю. О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 141–148.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Ліпін Ю. О. Значення та завдання початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню науки України (Київ, 19–20 трав. 2017 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 42–45.

9. Ліпін Ю. О. Проблемні питання визначення розміру матеріальних збитків, спричинених заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем: *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.). С. 386–389.

10. Ліпін Ю. О. Значення огляду документів на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню науки України (Київ, 18–19 трав. 2018 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 41–45.

11. Ліпін Ю. О. Характеристика особи злочинця, яка вчиняє заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки*: матеріали круглого столу, присвяченого «Тижню права» (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 150–152.

12. Ліпін Ю. О. Обстановка вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики: *Актуальні проблеми*

кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький. 2019. С. 490–492.

13. Ліпін Ю. О. Взаємодія підрозділів Національного антикорупційного бюро України при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Правова освіта: науковий погляд молодих вчених: матеріали наук.-практ. конф. до Міжнародного дня освіти (Київ, 24 січ. 2020 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 92–96.*

які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Васи́линчук В. І., Купра́нець І.М., Ліпін Ю. О. та ін. Протидія підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України злочинам у паливно-енергетичному комплексі: метод. рек. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 90 с.

Додаток Б

Таблиця Б.1. Обсяги реалізації промислової продукції в паливно-енергетичному комплексі України в період 2016–2020 рр. за основними видами економічної діяльності у млн грн (без ПДВ та акцизу)*

Види економічної діяльності	Обсяг за 2016/з нього за межі країни	Обсяг за 2017/з нього за межі країни	Обсяг за 2018/з нього за межі країни	Обсяг за 2019/з нього за межі країни	Обсяг за 2020/з нього за межі країни
Добування кам'яного та бурого вугілля (05)	41 495,5 /31,9	54 076,5 /к ¹	72 337,9 /к	81 851,8 /-	57 065,2 /-
Добування сировини нафти та природного газу (06)	82 968,2/-	107 755,7 /-	132 434/-	120 625,9 /-	84 598,6 /-
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки (19)	58 670,3 /2746,6	82 178,6 /4532,9	97 400,3 /6012,9	71 592,9 /5855,7	59 634,9 /3738,6
Постачання електроенергії, газу, пару та кондиціонованого повітря (D)	380 241,8 /к	416 616,6 /к	465 276,5 /к	458 204,1 /к	485 435,5 /к

¹к – дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

* створено автором на основі офіційних джерел:

(Ukrstat.org – публікація документів Державної служби статистики України.
URL:

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/mp/dopovidx/arh_dop2018.html;

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/orp/orp_u/arh_orp_u.html).

Таблиця Б.2. Динаміка обсягів добування та виробництва промислової продукції в паливно-енергетичному комплексі України в період 2016–2020 р. р. за окремими видами економічної діяльності*

Види економічної діяльності	2016	2017	2018	2019	За 11 місяців 2020 р.
Добування кам'яного вугілля, млн т	29,5	24,8	26,1	25,5	20,3
Добування сирої нафти, млн т	1,6	1,5	1,6	1,7	1,5
Добування природного газу, млрд м ³	19,6	20,1	20,4	20,3	18,2
Постачання електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря, млрд кВт·год	163,7	157,1	158,9	151,3	127,2

* створено автором на основі офіційних джерел:

(Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби статистики України.

URL:

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/mp/dopovidx/arh_dop2018.html,

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2016/arh_2016_u.htm,

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm,

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/dop/12/dop_112020.pdf).

Таблиця Б.3. Динаміка вчинення кримінальних правопорушень у паливно-енергетичному комплексі України в період 2016–2020 рр.*

Рік	Обліковано (зареєстровано)	Направлено до суду	Співвідношення облікованих і направлених до суду проваджень (%)	Встановлена сума матеріальних збитків у провадженнях, розслідування за якими закінчені (у тис. грн)
2016	1887	232	12,3	29 932,99
2017	1831	494	27	10 154,84
2018	1822	460	25,2	12 885,87
2019	1468	259	17,6	14 125,62
2020	1064	262	24,6	639 132

* створено автором на основі офіційних джерел:

Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях, за видами економічної діяльності (форма 5)
(URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>;
https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114142&libid=100820&c=edit&c=fo).

Таблиця Б.4. Частка зареєстрованих фактів привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) серед кримінальних правопорушень (злочинів) у паливно-енергетичному комплексі України в період 2016–2020 рр.*

Рік	2016	2017	2018	2019	2020
Всього обліковано (зареєстровано) кримінальних правопорушень в ПЕК	1887	1831	1822	1468	1064
З них: привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України)	277	268	225	223	250
Частка привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) в загальній кількості облікованих КП в ПЕК (%)	14,7	14,6	12,3	15,2	23,5

* створено автором на основі офіційних джерел:

Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях, за видами економічної діяльності (форма 5)
 (URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>;
https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114142&libid=100820&c=edit&c=fo)

Таблиця Б.5. Структура зареєстрованих фактів привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) у паливно-енергетичному комплексі України в період 2016-2020 рр. за видами економічної діяльності*

Календарний рік		2016	2017	2018	2019	2020
Всього зареєстровано вчинених кримінальних правопорушень за ст. 191 КК України в ПЕК		277	268	225	223	250
Вид економічної діяльності	Добування кам'яного та бурого вугілля	60	48	28	36	66
	Добування сирої нафти та природного газу	31	20	25	20	36
	Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	46	6	7	7	7
	Постачання електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря	140	194	165	160	141

* створено автором на основі офіційних джерел:

Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях, за видами економічної діяльності (форма 5)

(URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>;

https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114142&libid=100820&c=edit&c=fo)

Додаток В

Результати опитування осіб, які розслідують заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

У додатку надані відсоткові показники думок детективів НАБУ, слідчих НП України та прокурорів підрозділів процесуального керівництва у кримінальних провадженнях органів прокуратури України. У деяких питаннях, помічених в анкеті, відповідь вимагалася однозначна. У результаті загальна сума відповідей дорівнює 100 %. Низка запитань передбачала кілька відповідей (з метою визначення ступеню значимості запропонованої відповіді), що і відобразилося на невідповідності загального відсоткового показника (100 %). У дослідженні брала участь 251 особа.

№ п/п	Запитання та можливі варіанти відповідей	К-сть	%
1.	<i>Посада, яку займає респондент:</i>		
1.1.	Детектив НАБУ	41	16,3
1.2.	Слідчий Національної поліції	172	68,5
1.3.	Прокурор підрозділу процесуального керівництва у кримінальних провадженнях органів прокуратури	38	15,2
2.	<i>Стаж роботи респондента у слідчому підрозділі та/або у підрозділі детективів та/або у підрозділі процесуального керівництва у кримінальних провадженнях:</i>		
2.1.	До 5 років	145	57,8
2.2.	Від 5 до до 10 років	81	32,3
2.3.	Від 10 до 20 років	19	7,6
2.4.	Більше 20 років	6	2,4
3.	<i>Кримінальні правопорушення були виявлені та</i>		

	розслідувані при безпосередній участі респондента:		
3.1.	до 10	169	67,3
3.2.	10–20	46	18,3
3.3.	більше 20	36	14,3
4.	Фактори, які негативно впливають на роботу підприємств ПЕК:		
4.1.	Макроекономічні	112	44,8
4.2.	Технологічні	109	43,4
4.3.	Мікроекономічні	81	32,3
4.4.	Організаційні	121	48,2
4.5.	Криміногенні	207	82,5
5.	Криміногенність ПЕК обумовлюють фактори:		
5.1.	ПЕК пов'язаний з розподілом значних грошових потоків, зокрема коштів, залучених до реалізації проєктів на державному та місцевому рівнях за рахунок державних чи місцевих бюджетів	186	74,1
5.2.	Складний механізм визначення вартості ресурсів/товарів і послуг	142	56,6
5.3.	Постійні зміни ринкових умов для визначення реальної ціни енергоресурсів і придбаних активів	201	80,1
5.4.	Недостатня прозорість і висока конкуренція сфери державних закупівель	175	69,7
5.5.	Наявність преференцій, що створюють неконкурентні переваги для певних суб'єктів господарювання, пов'язаних корумпованими зв'язками з високопосадовцями органів державної влади, регуляторів, певними політиками)	201	80,1
5.6.	Неврегульованість контролю над бюджетними і фінансовими потоками державних підприємств	67	26,7

5.7.	Політизація злочинної діяльності в організованих формах	116	46,2
5.8.	Проникнення представників кримінально-олігархічного капіталу у владні структури	134	53,4
6.	<i>Рівень криміногенності галузей ПЕК :</i>		
6.1.	Нафтогазова	75	29,9
6.2.	Вуглевидобувна	45	17,9
6.3.	Атомна енергетика	30	12
6.4.	Гідроенергетика	25	10
6.5.	Альтернативна енергетика	5	2
6.6.	Постачання електроенергії	62	24,7
6.7.	Розподіл електроенергії	15	6
7.	<i>Об'єктивні чинники, що впливають на обстановку вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
7.1.	Прогалини в законодавстві, насамперед у регуляторному	169	67,3
7.2.	Високий рівень корумпованості окремих посадових осіб, які мають владні повноваження у ПЕК	200	79,7
7.3.	Відсутність надійного контролю за використанням цільових коштів	156	62,2
7.4.	Економічна нестабільність	101	40,2
7.5.	Відсутність вільної конкуренції на енергетичному ринку	201	80,1
7.6.	Недоліки в роботі банківської та фінансової системи	56	22,3
7.7.	Високий рівень корумпованості у сферах постачання енергоносіїв	192	76,5
8.	<i>Суб'єктивні чинники, які ускладнюють виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних високопосадовцями у ПЕК:</i>		
8.1.	Можливість членів злочинних груп документально	141	56,2

	прикривати свою протиправну діяльність		
8.2.	Можливість прикривати злочинні оборудки цілком законними угодами	101	40,2
8.3.	Можливість ефективно протидіяти спробам правоохоронних та контролюючих органів виявляти і розслідувати факти протиправної діяльності злочинної групи, з використанням недоторканості різних рівнів (як законодавчо врегульованої, так і прихованої)	159	63,3
8.4.	Труднощі, пов'язані з відслідкуванням руху викраденої (нелегально видобутої або отриманої) сировини від видобувача до переробника (виробника теплової або електроенергії) та переміщенням коштів, якими йде оплата за кінцевий продукт (послугу з постачання)	127	50,6
8.5.	Об'єднання злочинних груп на видобувних підприємствах із злочинними групами на підприємствах, що виробляють і реалізують кінцевий продукт на основі спільних інтересів протидії правоохоронним та контролюючим органам	142	56,6
8.6.	Наявність у членів злочинних груп корупційних зв'язків високого рівня	201	80,1
9.	<i>Первинна інформація про вчинення кримінального правопорушення містила дані для кваліфікації дій особи як заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем</i>		
9.1.	Надавала змогу кваліфікувати дії високопосадовця	141	56,2
9.2.	Обумовлювала необхідність перекваліфікації	84	33,5
9.3.	Досудове розслідування необхідно було припиняти, оскільки була відсутня можливість зібрати необхідну доказову базу для вручення підозри, або інформація не	26	10,4

	підтвердилася		
10.	<i>Кримінальні правопорушення вчинені:</i>		
10.1.	Однією особою	12	4,8
10.2.	Групою осіб	141	56,2
10.3.	Організованим злочинним угрупованням	98	39
11.	<i>Для розслідування кримінального правопорушення мають значення наступні властивості особи правопорушника:</i>		
11.1.	Соціально-демографічні	209	83,3
11.2.	Психологічні	41	16,3
11.3.	Біологічні	56	22,3
12.	<i>Способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем залежать від факторів:</i>		
12.1.	Службове положення високопосадовця	221	88
12.2.	Професійні навички підозрюваного	196	78,1
12.3.	Сфера професійної діяльності підозрюваного (галузь ПЕК)	142	56,6
12.4.	Механізм господарської діяльності	129	51,4
12.5.	Механізм злочинної діяльності	201	80,1
12.6.	Можливість високопосадовця реалізувати свої корупційні зв'язки	152	60,6
12.7.	Стан економіки та її паливно-енергетичної сфери	94	37,5
12.8.	Характер предмета злочинного посягання	143	57
12.9.	Правова захищеність галузі	102	40,6
12.10	Наявність необхідних засобів і сил правоохоронних органів	202	80,5
13.	<i>Взаємодія між підрозділами НАБУ та підрозділами НП України здійснюється у формі:</i>		
13.1.	Надання доручення на проведення слідчих розшукових дій (та/або НСРД) оперативному підрозділу НП, який	164	65,3

	виявив кримінальне правопорушення		
13.2.	Витребування матеріалів кримінального провадження	62	24,7
13.3.	Надання доручення на проведення НСРД спеціалізованим оперативним підрозділам НП України	62	24,7
13.4.	Залучення до співпраці оперативних працівників під час проведення слідчих (розшукових) дій	81	32,3
13.5.	Оперативне супроводження кримінального провадження оперативними підрозділами НП, які виявили та задокументували корупційне кримінальне правопорушення у формі надання інформації, що продовжує надходити з негласних джерел	42	16,7
13.6.	Використання криміналістичних обліків	102	40,6
13.7.	Використання можливостей НЦБ Інтерполу для об'явлення високопосадовця у міжнародний розшук	47	18,7
13.8.	Створення слідчо-оперативних груп	164	65,3
13.9.	Обмін інформацією (здійснюється з інформаційно-аналітичними підрозділами Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення (Департамент кримінального аналізу) та Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру	82	32,7
14.	<i>Взаємодія з іншими правоохоронними органами здійснюється у формі:</i>		
14.1.	Генеральна прокуратура (під час передачі матеріалів досудового розслідування та як процесуальними керівниками слідчих НП України)	117	46,6
14.2.	САП (як процесуальними керівниками)	51	20,3
14.3.	Державна митна служба України (для отримання інформації про закордонні контракти енергопідприємств)	66	26,3

14.4.	Суд (отримання ухвал про дозвіл на проведення слідчих розшукових дій та НСРД)	245	97,6
14.5.	НАЗК (отримання інформації про декларантів)	201	80,1
14.6.	Державна прикордонна служба України (отримання інформації про виїзд високопосадовців за межі країни)	127	50,6
14.7.	Антимонопольний комітет України (для отримання інформації про порушення антимонопольного законодавства підприємствами ПЕК)	62	24,7
14.8.	СБУ (у формі надання доручень щодо виконання НСРД)	50	19,9
14.9.	Державна фіскальна служба України (отримання інформації про фінансовий стан суб'єктів господарювання, що беруть участь у злочинних схемах)	36	14,3
15.	<i>Взаємодія з державними органами під час проведення досудового розслідування:</i>		
15.1.	Рахункова палата України	31	12,4
15.2.	Міністерство фінансів України	21	8,4
15.3.	Державна аудиторська служба України	117	46,6
15.4.	Державна казначейська служба України (проведення перевірок та ревізій)	81	32,3
15.5.	Фонд державного майна України (отримання інформації про приватизацію підприємств ПЕК)	21	8,4
15.6.	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	61	24,3
15.7.	НКРЕКП (отримання інформації про підприємства ПЕК, які задіяні у корупційних схемах)	228	90,8
15.8.	Державна служба фінансового моніторингу України (надання та розгляд одержаних узагальнених матеріалів; обмін інформацією; подання та виконання запитів; створення спільних робочих груп)	161	64,1

16.	<i>Завдання непроцесуальних форм взаємодії :</i>		
16.1.	Забезпечення проведення процесуальних, зокрема слідчих (розшукових) дій та НСРД	126	50,2
16.2.	Розшук і затримання організаторів, активних учасників таких розкрадань	102	40,6
16.3.	Виконання доручень слідчого	102	40,6
16.4.	Відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої державі або підприємству ПЕК	61	24,3
16.5.	Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження	29	11,6
16.6.	Оперативне забезпечення кримінального провадження у ситуації активної протидії досудовому розслідуванню з боку організаторів та активних учасників злочинних груп, що діють у ПЕК	31	12,4
17.	<i>Організаційно-тактичні (непроцесуальні) форми взаємодії:</i>		
17.1.	Організація та проведення тактичних операцій	102	40,6
17.2.	Залучення співробітників відповідних підрозділів до забезпечення організаційних умов проведення охорони, конвоювання, затримання тощо	41	16,3
17.3.	Погоджене планування слідчих (розшукових) дій та НСРД	63	25,1
17.4.	Взаємний обмін інформацією та спільне обговорення результатів проведення узгоджених заходів кримінального провадження	36	14,3
17.5.	Обмін інформацією, одержаною в межах кримінального провадження між взаємодіючими суб'єктами	189	75,3
17.6.	Залучення громадськості до участі у проведенні окремих заходів	26	10,4

18.	<i>Форми внутрішньої взаємодії детективів НАБУ з аналітиками відділу детективів по виявленню кримінальних корупційних правопорушень Управління аналітики та обробки інформації НАБУ:</i>		
18.1.	Здійснення заходів зі збору інформації (даних), спрямованих на виявлення факту заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК	48	19,1
18.2.	Забезпечення обробки та аналізу інформації (даних) на предмет виявлення ознак заволодіння майном шляхом формування інформаційних і довідкових аналітичних матеріалів, необхідних для проведення оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів, досудового розслідування по кримінальному провадженню	81	32,3
18.3.	Отримання доказів наявності події та складу кримінального правопорушення	71	28,3
18.4.	Встановлення місця знаходження високопосадовців, які вчинили кримінальне правопорушення	149	59,4
18.5.	Встановлення місця знаходження кримінальних активів, які отримані в результаті заволодіння майном	41	16,3
18.6.	Розроблення рекомендацій щодо планування оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів по ОРС, досудового розслідування по кримінальному провадженню, а також окремих слідчих чи (розшукових) дій	52	20,7
18.7.	Надання консультативної підтримки детективам, які безпосередньо здійснюють досудове розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК	126	50,2

18.8.	Вивчення причин та особливостей вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, поточних тенденцій та недоліків у боротьбі з такими правопорушеннями, розробка пропозицій щодо удосконалення заходів попередження та протидії таким правопорушенням	21	8,4
18.9.	Розробка, впровадження та використання способів, методів, інструментів збору, обробки та аналізу інформації про заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК	27	10,8
19.	Форми внутрішньої взаємодії детективів НАБУ з детективами ІТ-лабораторії відділу детективів кримінальної лабораторії Управління аналітики та обробки інформації:		
19.1.	Здійснення заходів активного отримання цифрової інформації (даних), що може бути використана для виявлення фактів кримінальних правопорушень та отримання доказової інформації, з електронних носіїв та мережі Інтернет	84	33,5
19.2.	Забезпечення цілісності інформації та носіїв інформації, отриманої під час проведення детективами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів	41	16,3
19.3.	Забезпечення відновлення інформації, що умісно пошкоджена підозрюваними, під час проведення детективами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів	34	13,5
19.4.	Надання консультативної підтримки детективам в рамках досудового розслідування по кримінальному провадженню в частині використання цифрової інформації як доказів	26	10,4

19.5.	Вивчення причин та особливостей вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, поточних тенденцій і недоліків у боротьбі з такими правопорушеннями, розробка пропозицій щодо удосконалення заходів попередження та протидії таким правопорушенням тощо	9	3,6
20.	<i>Завдання та дії слідчого на початковому етапі розслідування:</i>		
20.1.	На основі вихідної інформації усвідомлює і дає оцінку слідчій ситуації, що склалася на цей момент розслідування	201	80,1
20.2.	Формує тактичні завдання першочергового значення з урахуванням ознак, що характеризують слідчу ситуацію	197	78,5
20.3.	Висуває слідчі версії відповідно до поставлених завдань за подією, що розслідується, та окремими її обставинами, використовуючи при цьому перелік типових слідчих версій	161	64,1
20.4.	Обирає форми, прийоми і методи взаємодії з органами і службами, які проводять оперативно-розшукову та аналітичну роботу, дає їм конкретні доручення з урахуванням особливостей визначених завдань	230	91,6
20.5.	Визначає ймовірні інформаційні моделі події, що розслідується, загалом, її окремих епізодів, етапів, обставин	146	58,2
20.6.	Виявляє та вилучає носії криміналістично значущої інформації	201	80,1
20.7.	Визначає способи та засоби виконання визначених завдань (і перевірки висунутих версій)	230	91,6
20.8.	Аналізує ступінь виконання поставлених завдань,	205	81,7

	сукупність доказів, що підтверджують чи спростовують слідчі версії		
21.	<i>На первинному етапі розслідування встановлення обставин сприяє вирішенню питань:</i>		
21.1.	Чи вчинено заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК	251	100
21.2.	Чи є взаємозв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями	201	80,1
21.3.	Який механізм злочинної дії щодо підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення	241	96
21.4.	У чому полягали дії суб'єкта заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК	246	98
21.5.	Яким способом вчинено кримінальне правопорушення	237	94,4
21.6.	Хто є потерпілими від кримінального правопорушення	151	60,1
21.7	Хто вчинив заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, чи має ця особа службові повноваження щодо викрадених коштів, майна та енергоресурсів	251	100
21.8.	Хто є учасниками корупційних схем, чи було здійснено розподіл ролей, у чому полягали дії кожного учасника злочинної групи	151	60,1
21.9	Спеціальні ознаки злочинців, їхні соціально-психологічні особливості	201	80,1
22.	<i>Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування:</i>		
22.1.	Особа заволоділа майном, коштами та/або енергетичними ресурсами конкретного підприємства ПЕК	251	100
22.2.	Заволодіння чужим майном шляхом зловживання	245	97,6

	службовим становищем вчинене саме з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби		
22.3.	Особою вчинене саме корупційне кримінальне правопорушення з метою одержання неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи	140	55,8
22.4.	Особа є службовою	251	100
22.5.	У діях особи вбачається наявність кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак	225	89,6
22.6.	Під час заволодіння майном учасники діяли у складі групи	233	92,8
22.7.	Всі учасники є осудними	251	100
22.8.	Є можливість чітко встановити вартість майна, яким заволоділа винна особа в результаті вчинення кримінального правопорушення	173	68,9
22.9.	Юридичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду, визнано потерпілим на підставі ст. 55 КПК України	160	63,7
22.10	Представник юридичної особи – потерпілого має довіреність від представника засновника	87	34,7
22.11	Опрацьовано документи, які вилучені на енергопідприємстві та містять доказову інформацію про обставини злочину	185	73,7
22.12.	Визначено слідчого/детектива, який володіє спеціальними знаннями та має змогу кваліфіковано проводити досудове розслідування	198	78,9
22.13.	Залучено відповідних фахівців, які володіють спеціальними знаннями	209	83,3

23.	<i>Підстави, які найчастіше слугували для висунення версій:</i>		
23.1.	Щодо конкретного виду кримінального правопорушення	78	31,1
23.2.	Щодо наявності факту вчинення кримінального правопорушення	41	16,3
23.3.	Щодо способів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем на підприємствах і в компаніях ПЕК	110	43,8
23.4.	Щодо складу, структури та розподілу ролей злочинної групи	201	80,1
23.5.	Стосовно шляхів реалізації та місць зберігання викраденого майна	39	15,5
23.6.	Щодо супутніх кримінальних правопорушень, які супроводжували підготовку та приховування розкрадання	61	24,3
23.7.	Щодо можливих методів протидії розслідуванню	5	2
24.	<i>Під час розслідування здійснюються слідчі дії:</i>		
24.1.	Обшук в адміністративних приміщеннях за місцем розташування підприємства ПЕК, місцем проживання, в інших місцях перебування особи та її співників з метою виявлення документів і предметів, які викривають його протиправну діяльність	251	100
24.2.	Огляд документів	251	100
24.3.	Огляд предметів	231	92
24.4.	Допити свідків	251	100
24.5.	Призначення експертиз	251	100
25.	<i>На підготовчій стадії тактичними прийомами обшуку є:</i>		

25.1.	Прибуття на об'єкт обшуку в робочий час з одночасним відстороненням від роботи службових осіб з позбавленням їх можливості користуватися засобами зв'язку	136	54,2
25.2.	Забезпечення охорони комп'ютерних технологій від осіб, які перебувають на об'єкті (завчасне вимкнення електрики з метою завадити злочинцю приховати або знищити комп'ютерну інформацію (якщо немає вільного доступу до приміщення)	182	72,5
25.3.	Ізолювання від електромережі засобів комп'ютерної техніки перед відновленням вимкненого електропостачання	164	65,3
25.4.	Залишення комп'ютера увімкненим до моменту його обстеження спеціалістом	111	44,2
26.	<i>На оглядовій стадії обшуку використовуються тактичні прийоми:</i>		
26.1.	Визначення порядку з'єднання між собою всіх пристроїв, типів зв'язку, серійних номерів та індивідуальних особливостей комп'ютерної техніки	104	41,4
26.2.	Вимкнення спеціальних засобів захисту інформації від несанкціонованого доступу	121	48,2
26.3.	Встановлення наявності або відсутності телекомунікаційних електронних зв'язків між засобами комп'ютерної техніки, шкідливих програм, конструкторів вірусів, сканерів мережі	144	57,4
26.4.	Пріоритет дослідження центрального керівного комп'ютера (сервер мережі ЕОМ, вузол зв'язку), а у випадку перебування його поза межами об'єкта обшуку, відключення комп'ютера на програмному та апаратному	144	57,4

	рівні		
26.5.	Здійснення експрес-аналізу комп'ютерної інформації, що міститься на жорсткому диску та в оперативній пам'яті, лише спеціалістом	112	44,6
27.	<i>Тактичні прийоми, що використовуються для вилучення електронної інформації на детальній стадії обшуку:</i>		
27.1.	Пошук спеціалістом потрібної електронної інформації та складання переліку програм, розміщених у комп'ютері та на оптичних дисках – носіях інформації	112	44,6
27.2.	Отримання від користувача ліцензії чи інших документів, що підтверджують законність використання виявлених програм	145	57,8
27.3.	Вилучення для подальшого дослідження змісту носіїв інформації (оптичні носії інформації, флеш-накопичувачі, накопичувачі на жорстких магнітних носіях тощо)	144	57,4
27.4.	Копіювання з комп'ютера на машинні носії, заздалегідь підготовлені спеціалістом, інформації, необхідної для слідства	186	74,1
27.5.	Маркування всієї системи підключення до того як комунікації буде від'єднано, з метою зібрання аналогічної конфігурації під час експертного дослідження ЕОМ	144	57,4
27.6.	Упакування та опечатування належним чином комп'ютерного технологічного обладнання, яке було вилучено, та носіїв, на які здійснено копіювання	122	48,6
28.	<i>Тактичні особливості проведення обшуку:</i>		
28.1.	Створення декількох слідчо-оперативних груп із	218	86,9

	залученням спеціалістів комп'ютерних технологій з метою одночасного проведення обшуків приміщень підприємств/компаній ПЕК та житла або іншого володіння осіб		
28.2.	Залучення спеціалістів Державної фінансової інспекції України, Державної фіскальної служби України, судових експертів-економістів, бухгалтерів	111	44,2
28.3.	Залучення спеціалістів із відкриття дверних замків, металевих шаф і сейфів	135	53,8
28.4.	Залучення оперативно-розшукових та оперативно-технічних підрозділів для нейтралізації протидії охоронних служб	97	38,6
28.5.	Вивчення розташування територій і будівель із визначенням об'єктів обшуку на підготовчому етапі його проведення	111	44,2
28.6.	Вжиття заходів щодо виведення з приміщень співробітників енергетичного підприємства/компанії та блокування основного входу в приміщення під час обшуку	248	98,8
28.7.	Проведення обшуку з одночасним вилученням документів та комп'ютерної техніки (або скопійованої інформації з комп'ютерів за відсутності дозволу слідчого судді вилучати таку техніку) із неперервною відеозйомкою технічними засобами	251	100
28.8.	Упаковування вилучених об'єктів у заготовлені конверти, валізи, мішки з опечатуванням	239	95,2
28.9.	Транспортування вилучених об'єктів до місця проведення досудового розслідування на спеціальних автомобілях із забезпеченням охорони	116	46,2

29.	<i>Слідчий огляд документів та носіїв електронної інформації після їх вилучення здійснюється у приміщенні правоохоронного органу:</i>		
29.1.	У випадку вилучення у результаті обшуку значного масиву документів, огляд і вивчення яких потребує часу, тоді як слідчий керує пошуковими діями	229	91,2
29.2.	У випадку необхідності участі спеціалістів	133	53
30.	<i>Під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК використовуються наступні документи:</i>		
30.1.	Які визначають економічну структуру та організаційно-правовий статус підприємства/компанії у ПЕК	124	49,4
30.2.	Які складаються під час планування діяльності та фінансового аудиту	109	43,4
30.3.	Дозвільні документи на певні види діяльності	181	72,1
30.4.	Документи бухгалтерського обліку, фінансів і звітності	251	100
30.5.	Документи статистичного обліку та звітності	209	83,3
30.6.	Документи оперативного обліку та звітності	172	68,5
30.7.	Документи, що підтверджують повноваження відповідальних осіб і визначають їх функціональні обов'язки за посадами	251	100
30.8.	Банківські документи	183	72,9
30.9.	Касові документи	109	43,4
30.10.	Документи щодо тендерних процедур та закупівель	124	49,4
30.11.	Книга (журнал) реєстрації угод (договорів) підприємства/компанії	217	86,5
30.12.	Кошторисна документація	124	49,4
30.13.	Документи з ознаками підробки	180	71,7
30.14.	Робочі записи посадових осіб та службовців, зміст яких	226	90

	має значення для кримінального провадження		
30.15.	Фото-, відеодокументи, що відображають певні факти діяльності підприємств	71	28,3
31.	<i>Тактичні прийоми проведення допиту підозрюваного:</i>		
31.1.	Пред'явлення нормативних, правовстановлюючих, договірних, бухгалтерських, розрахункових та інших документів під час проведення допиту	201	80,1
31.2.	Проведення повторних та одночасних допитів двох або більше осіб	141	56,2
31.3.	Пред'явлення доказів	186	74,1
31.4.	Деталізація показань	202	80,5
31.5.	Використання суперечностей у показаннях	114	45,4
31.6.	Залучення спеціаліста (бухгалтера, технолога, інженера) до участі в допиті	61	24,3
31.7.	Акцентуація позитивних якостей особи	23	9,2
32.	<i>Тактичні прийоми проведення допиту підозрюваного для вирішення конфліктної ситуації :</i>		
32.1.	Пред'явлення вагомих доказів на початку допиту та пред'явлення доказів з наростаючою силою	204	81,3
32.2.	Проведення двох і більше допитів, коли під час наступних допитів уточнюються чи спростовуються обставини, на які вказував підозрюваний в первинному допиті	198	78,9
33.	<i>Причини неправдивих показань з боку свідків:</i>		
33.1.	Службова залежність від підозрюваного	212	84,5
33.2.	Добросовісна помилка свідка	121	48,2
34.	<i>Тактичні прийоми під час допиту свідка</i>		

	<i>у безконфліктній ситуації:</i>		
34.1.	Надання можливості свідку користуватися власними нотатками та записами, що стосуються предмета допиту	181	72,1
34.2.	Зіставлення та постановка нагадуючих запитань	121	48,2
34.3.	Постановка запитань у хронологічному порядку відповідно до обставин, які встановлюються	81	32,3
34.4.	Постановка запитань в систематичному порядку відповідно до розслідуваних епізодів	81	32,3
34.5.	Надання можливості ознайомлення з документами	114	45,4
34.6.	Створення сприятливого психологічного клімату для актуалізації забутих деталей злочинної діяльності	78	31,1
35.	<i>Тактичні прийоми під час допиту свідка у конфліктній ситуації:</i>		
35.1.	Використання протиріч між показаннями свідка та іншими доказами у провадженні	129	51,4
35.2.	Встановлення причин неправдивих показань і вжиття заходів щодо їх усунення	58	23,1
35.3.	Використання внутрішніх протиріч у показаннях	64	25,5
35.4.	Використання позитивних якостей особи	11	4,4
36.	<i>На початку досудового розслідування ефективно призначення судових експертиз:</i>		
36.1.	Економічна експертиза	96	38,2
36.2.	Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів	68	27,1
36.3.	Технічна експертиза документів	48	19,1
36.4.	Судово-почеркознавча експертиза	45	17,9
36.5.	Інший вид експертизи	2	0,8
37.	<i>Проблеми, з якими стикаються слідчі при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання</i>		

	<i>службовим становищем у ПЕК:</i>		
37.1.	Відсутність у криміналістичній літературі висвітлення проблемних питань розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК	201	80,1
37.2.	Специфіка функціонування підприємств ПЕК	121	48,2
37.3.	Латентність зловживання службовим становищем у ПЕК, що вчиняються високопосадовцями	49	19,5
37.4.	Відсутність наукових розробок стосовно організаційних і тактичних особливостей проведення слідчих дій залежно від процесуального статусу особи з урахуванням специфіки ПЕК	201	80,1
38.	<i>Проблеми взаємодії:</i>		
38.1.	Відсутність регламентації формування слідчо-оперативної групи	101	40,2
38.2.	До процедури досудового розслідування конкретного правопорушення аналітик підключається з ініціативи детектива, який розслідує кримінальне правопорушення	32	12,7
38.3.	Відсутність спеціалізації у працівників аналітичного підрозділу	48	19,1
38.4.	Необхідність у володінні слідчим знаннями, які виходять за межі його базових професійних знань	201	80,1
39.	<i>Шляхи вирішення проблем взаємодії:</i>		
39.1.	Закріплення аналітиків за кожним з підрозділів детективів	42	16,7
39.2.	Регламентування прямого контакту детектива з аналітиком з метою індивідуалізації завдання для аналітиків, які прикріплені до конкретного підрозділу	32	12,7
39.3.	Участь аналітиків на початковому етапі розслідування, включно з їхньою участю в розробці планів слідчих дій	64	25,5

39.4.	Запровадження процедур створення слідчо-оперативних груп в НАБУ під час здійснення розслідування	49	19,5
39.5.	Прийняття міжвідомчого підзаконного нормативного акта, який би регламентував взаємодію суб'єктів під час досудового розслідування	136	54,2

Додаток Д

Результати вивчення кримінальних проваджень за фактами заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі

У додатку дані відсоткові показники результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень. У деяких пунктах анкет загальна сума відповідей дорівнює 100 %. Низка запитань передбачала кілька відповідей, що відобразилося на невідповідності загального відсоткового показника – 100 %. Усього досліджено 143 кримінальних провадження.

№ п/п	Запитання та можливі варіанти відповідей	К-сть	%
1.	<i>Джерела отримання інформації про вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
1.1	Заяви	22	15,4
1.2	Повідомлення юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення	31	21,7
1.3	Самостійне виявлення кримінального правопорушення з будь-якого джерела	88	61,5
1.3.1	Слідчий під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення	3	2,1
1.3.2	Оперативний працівник складає рапорт про виявлення кримінального правопорушення під час проведення оперативно-розшукових заходів	46	32,2
1.3.3	Прокурор складає довідку, акт або протокол під час здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням	12	8,4

2.	<i>Під час заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК вчиняються:</i>		
2.1	Службові кримінальні правопорушення	117	81,8
2.2	Господарські кримінальні правопорушення	98	68,5
3.	<i>Під час досудового розслідування виокремлено ознаки корупційних кримінальних правопорушень, а саме заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем:</i>		
3.1	Приналежність злочинних дій водночас до корупційних та до економічних кримінальних правопорушень	119	83,2
3.2	Комплексний характер злочинної діяльності	102	71,3
3.3	Об'єктом безпосереднього посягання виступають суспільні відносини власності у сфері ПЕК	143	100
3.4	При вчиненні кримінальних правопорушень використовуються інструменти господарської діяльності та її легальні форми	114	79,7
3.5	Кримінальні правопорушення вчиняються у ПЕК шляхом насильницьких дій або дій насильницького характеру вчинені у зв'язку із задоволенням злочинного економічного інтересу конкретного високопосадовця (або ФПГ)	101	70,6
3.6	Обмежене коло суб'єктів кримінального правопорушення	102	71,3
3.7	Корислива спрямованість злочинних дій	86	60,1
3.8	Системоутворюючим елементом моделі злочинної діяльності (що відображається в криміналістичній характеристиці) є саме ПЕК, як сфера господарської діяльності	89	62,2
3.9	Типові основні механізми злочинної поведінки, що відображається у способах підготовки, вчинення та приховування фактів вчинення заволодіння майном	126	88,1

	шляхом зловживання службовим становищем		
3.10	Схожість типових носіїв і джерел криміналістично значимої інформації	61	42,7
4.	<i>Предмети посягання:</i>		
4.1	Грошові кошти у готівковій або безготівковій формі, у національній або іноземній валюті	137	95,8
4.2	Платіжні документи	41	28,7
4.3	Енергетичні ресурси	61	42,7
4.4	Матеріальні цінності, зокрема обладнання.	27	18,9
4.5	Сировина	44	30,8
5.	<i>Обстановка вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
5.1	Місце (ПЕК)	138	96,5
5.2	Умови, що визначені виробничим процесом або технологічними циклами на підприємствах ПЕК, видом енергетичного ресурсу, що використовується	119	83,2
5.3	Умови, що створені чи змінені корумпованими високопосадовцями	119	83,2
5.4	Певний період астрономічного часу	52	36,4
5.5	Канали реалізації здобутого злочинним шляхом (у випадках заволодіння енергетичними ресурсами)	49	34,3
6.	<i>Рівні злочинних груп, які причетні до вчинення злочинів у ПЕК:</i>		
6.1	Найнижчий – групи з відносно невизначеною структурою, часто зі змінним складом учасників	81	56,7
6.2	Середній – злочинні групи з вираженою структурою та постійним складом	41	28,7
6.3	Найвищий – типу «синдикат» – ієрархія, розподіл праці, планування, використання серйозних корупційних зв'язків	15	10,5

7.	<i>Зафіксовано особливості злочинних груп:</i>		
7.1	Підвищуються віковий рівень їх учасників	43	30,1
7.2	Наявність спеціальної підготовки	123	86
7.3	Посадовий професіоналізм	137	95,8
8.	<i>Спосіб підготовки до заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
8.1	Надання фіктивних послуг	84	58,7
8.2	Використання афілійованих осіб для надання псевдопослуг	78	54,5
8.3	Використання передплати за ресурси, товари і послуги підконтрольним особам з подальшою непоставкою/невиконанням	41	28,7
8.4	Заниження вартості ресурсів/товарів державною компанією під час реалізації компаніям-посередникам для акумулювання надприбутків	26	18,2
8.5	Використання підприємств з ознаками фіктивності	84	58,7
8.6	Реєстрація суб'єктів господарювання в офшорних зонах	44	30,8
8.7	Відкриття банківських рахунків за межами України	44	30,8
9.	<i>Способи заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
9.1	Заниження державними підприємствами – суб'єктами ПЕК вартості енергоресурсів під час їх постачання компаніям-посередникам з подальшою реалізацією енергоносіїв за ринковою ціною з метою отримання надприбутків	17	11,9
9.2	Завідомо недійсна переуступка права вимоги боргу за поставлені енергоресурси	26	18,2
9.3	Закупівля за державні кошти сировини та матеріальних цінностей (обладнання) за завищеною ціною	48	33,6

9.4	Укладання завідомо неправомірних угод по придбанню енергоресурсів за цінами, встановленими для соціальних потреб, з подальшою її реалізацією за ринковими цінами	29	20,3
9.5	Включення посадовими особами контролюючих органів до тарифу (ціни) на теплоенергію та електроенергію, видатків, які насправді не здійснювалися	13	9,1
9.6	Завищення ціни на теплоенергію та електроенергію виробниками, що контролюють генеруючі потужності, за рахунок штучного завищення ціни на сировину	10	7
10.	<i>Способи приховування заволодіння майном і державними коштами шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
10.1	Умисне знищення документації чи інших речових доказів, підроблених платіжних документів, електронних носіїв	101	70,6
10.2	Використання корумпованих зв'язків і підкуп	75	52,4
10.3	Легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом	89	62,2
10.4	Ініціювання процедур банкрутства і ліквідації підприємств	41	28,7
11.	<i>Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК складається з сукупності слідів:</i>		
11.1	Матеріальних	143	100
11.2	Ідеальних	129	90,2
11.3	Віртуальних	75	52,4
12.	<i>Під час досудового розслідування вирішувалися тактичні завдання:</i>		
12.1	Спрямовані на встановлення та підтвердження факту вчинення як заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, так й інших «допоміжних» службових і господарських злочинів	51	35,7

12.2	Встановлення характеристики об'єкта, де відбулося службове розкрадання	132	92,3
12.3	Встановлення місця знаходження викрадених коштів або майна (енергетичних ресурсів), їх вилучення	69	48,3
12.4	Встановлення всіх причетних до злочину службових осіб (організатора та виконавців) та їх пособників, обсягу їхніх ролей	89	62,2
12.5	Пошук доказів, які б підтверджували їх причетність і були достатніми для повідомлення про підозру	89	62,2
12.6	Виявлення інших епізодів злочинних дій	59	41,3
12.7	Розшук і затримання злочинців (за необхідності)	29	20,3
13.	<i>Обставини, що підлягають встановленню та які досліджуються під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
13.1	Подія службового розкрадання в формі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем	143	100
13.2	Кількість епізодів злочинної діяльності	112	78,3
13.3	Процес підготовки до розкрадання	134	93,7
13.4	Способи вчинення та способи маскування	112	78,3
13.5	Інші обставини події (час, місце та інше)	134	93,7
13.6	Сліди та ознаки злочинних дій	134	93,7
13.7	Особливості діяльності підприємств і компаній у ПЕК	143	100
13.8	Розподіл коштів, отриманих злочинним шляхом	102	71,3
13.9	Специфіка та суб'єкти корупційних схем	134	93,7
13.10	Суб'єкт кримінального правопорушення – службова особа підприємства ПЕК	143	100
13.11	Наявність співучасників	134	93,7
13.12	Мотив злочину	143	100
13.13	Наявність прямого умислу щодо розкрадання	102	71,3

13.14	Триваючий характер злочинної діяльності	134	93,7
13.15	Характер і розмір заподіяної шкоди	143	100
13.16	Предмет злочинного посягання	143	100
13.17	Відкриття юридичною особою банківських рахунків і рух за цими рахунками	112	78,3
13.18	Укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) з іншими суб'єктами господарської діяльності	112	78,3
13.19	Надання грошей у позику	37	25,9
13.20	Здійснення фінансових операцій банківськими та іншими фінансовими установами	112	78,3
13.21	Використання юридичних послуг чи послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг інших фізичних чи юридичних осіб	102	71,3
13.22	Оформлення документів на одержання певних пільг, відшкодування, і звітних документів	47	32,9
13.23	Оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій	101	70,6
13.24	Витрачання грошових коштів чи іншого майна на користь фондів	21	14,7
13.25	Здійснення операцій і угод із акціями та іншими цінними паперами, місцезнаходження оформлених документів	26	18,2
13.26	Здійснення контролю за діяльністю енергетичного підприємства з боку керівництва державних органів і регулятора	112	78,3
13.27	Спосіб реалізації викрадених енергетичних ресурсів	102	71,3
13.28	Мета та спосіб витрати грошових коштів у конкретній сумі	47	32,9
13.29	Обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності винної службової особи	112	78,3

13.30	Причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення	47	32,9
14.	<i>Під час досудового розслідування на початковому етапі складалися первинні типові слідчі ситуації:</i>		
14.1	Надходження матеріалів перевірок контролюючих органів	53	37,1
14.2	Надходження матеріалів правоохоронних органів	42	29,4
14.3	Службову особу затримують на місці злочину при транспортуванні або реалізації майна або енергоресурсів	46	32,2
15.	<i>Факти, що використовувалися для побудови версій, що висувалися на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК:</i>		
15.1	Особа заволоділа (умисно протиправно та безоплатно) обернула на свою користь чи на користь іншої особи) майном, коштами (в готівковій або у безготівковій формі) та/або енергетичними ресурсами конкретного підприємства ПЕК	143	100
15.2	Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене саме з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби	143	100
15.3	Особою вчинене саме корупційне кримінальне правопорушення з метою одержання неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, у формі діяння, передбаченого ч. 2–5 ст. 191 КК України	71	49,7
15.4	Особа є службовою	143	100
15.5	У діях особи вбачається наявність кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак	91	63,6

15.6	Груповий характер злочинної діяльності	91	63,6
15.7	Всі учасники є осудними	143	100
15.8	Вартість майна, яким заволоділа особа	143	100
15.9	Юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду	73	51
15.10	Представник юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, має довіреність від представника засновника	58	40,6
15.11	Документи, які вилучені на енергопідприємстві, містять доказову інформацію про обставини злочину	86	60,1
15.12	Визначено слідчого/детектива, який володіє знаннями та має змогу кваліфіковано проводити досудове розслідування	98	68,5
15.13	Залучено відповідних фахівців, які володіють спеціальними знаннями	51	35,7
16.	<i>На початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК склалися похідні слідчі ситуації:</i>		
16.1	Мало місце заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, особу високопосадовця, який організував та вчинив кримінальне правопорушення, встановлено	19	13,3
16.2	Мало місце заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, особу високопосадовця, який організував та вчинив кримінальне правопорушення, встановлено, але він ухиляється від слідства та оголошений у розшук	36	25,2
16.3	Мало місце заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК, вчинене організованою	86	60,1

	злочинною групою службових осіб підприємства ПЕК та іншими співучасниками, членів цієї групи не затримано		
17.	<i>Місцями проведення обшуку та огляду при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у ПЕК є:</i>		
17.1	Службові приміщення за місцем роботи службових осіб, які запідозрені у вчиненні кримінального правопорушення	102	71,3
17.2	Інші місця, де можуть перебувати знаряддя вчинення злочину (наприклад, комп'ютерна техніка), матеріальні цінності, одержані злочинним шляхом	49	34,3
17.3	Житлові приміщення за місцем проживання підозрюваних	89	62,2
17.4	Особа	71	49,7
18.	<i>Під час обшуку вилучені предмети :</i>		
18.1	Матеріальні цінності, одержані злочинним шляхом	27	18,9
18.2	Носії інформації в електронній формі	121	84,6
18.3	Електронні документи	46	32,2
18.4	Печатки та штампи, що використовувалися для виготовлення підроблених документів	21	14,7
18.5	Документи	129	90,2
18.6	Предмети, що можуть свідчити про зв'язки службових осіб	81	56,6
18.7	Докази наявності злочинних зв'язків з представниками інших комерційних структур (наявність організованої злочинної групи)	61	42,7
19.	<i>Допити підозрюваних проходили в умовах конфлікту зі слідчим:</i>		
19.1	Так	127	88,8
19.2	Ні	14	9,8
20.	<i>Форми протидії розслідуванню з боку підозрюваного:</i>		

20.1	Дача неправдивих показань	54	37,8
20.2	Утаювання показань щодо окремих епізодів діяльності та співучасників	35	24,5
20.3	Відмова від дачі показань	53	37,1
21.	<i>Призначалися судові експертизи:</i>		
21.1	Судово-економічна експертиза	136	95,1
21.2	Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів	101	70,6
21.3	Товарознавча експертиза	41	28,7
21.4	Технічна експертиза документів	41	28,7
21.5	Судово-почеркознавча експертиза	35	24,5

Додаток Е

Використання терміна «вищі посадові особи» (високопосадовці) та віднесення до цієї категорії певних осіб ми обґрунтовуємо використанням зазначеного терміна в низці нормативних актів

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»:

«Стаття 1. Статус Національного антикорупційного бюро України

Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені **вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування**, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції».

Кримінальний процесуальний кодекс України:

«Стаття 216. Підслідність

... 5. Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206–, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з таких умов:

1) злочин вчинено:

Президентом України, повноваження якого припинено, **народним депутатом України**, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної

ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, членом Ради Національного банку України, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України;

державним службовцем, посада якого належить до категорії «А»;

керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків;

2) розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленої законом на час вчинення злочину (якщо злочин вчинено **службовою особою** державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, **суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків**).

Національний класифікатор України

Класифікатор професій ДК 003:2010: Наказ Держспоживстандарту

України від 28 липня 2010 р. № 327:

4 ОПИСАННЯ РОЗДІЛІВ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРОФЕСІЙ

4.1 ЗАКОНОДАВЦІ, ВИЩІ ДЕРЖАВНІ СЛУЖБОВЦІ, КЕРІВНИКИ, МЕНЕДЖЕРИ (УПРАВИТЕЛІ)

Цей розділ вміщує професії, що пов'язані з:

- визначенням та формуванням державної політики, законодавчим регулюванням;
- вищим державним управлінням;
- правосуддям та прокурорським наглядом;
- керівництвом об'єднаннями підприємств, підприємствами, установами, організаціями та їхніми підрозділами незалежно від форм власності та видів діяльності.

Цей розділ щодо кваліфікації, як ознаки класифікації, є змішаним порівняно з іншими розділами. Розділ охоплює широке коло професій, пов'язаних із здійсненням різноманітних функцій управління та керівництва, які в цілому суттєво відрізняються за своєю складністю та відповідальністю.

5. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙ

1	Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)
11	Законодавці, вищі державні службовці, вищі посадові особи громадських і самоврядувальних організацій
111	Законодавці
1110	Законодавці
112	Вищі посадові особи державних органів влади
1120	Вищі посадові особи державних органів влади
1120.1	Вищі посадові особи органів державної виконавчої влади
1120.2	Вищі посадові особи місцевих органів державної влади

- 1120.3 Дипломатичні представники
- 1120.4 Вищі посадові особи органів судової влади
 - 114 Вищі посадові особи громадських і самоврядувальних організацій
 - 1141 Вищі посадові особи політичних організацій
 - 1141.1 Вищі посадові особи політичних партій
 - 1142 Вищі посадові особи організацій наймачів і професійних спілок
 - 1142.1 Вищі посадові особи професійних спілок
 - 1143 Вищі посадові особи академій наук і громадських організацій в соціально-культурній сфері
 - 1143.1 Вищі посадові особи національних академій, що діють на засадах самоврядування
 - 1143.2 Вищі посадові особи інших самоврядувальних організацій
 - 1143.3 Вищі посадові особи академій, що діють на громадських засадах
 - 1143.4 Вищі посадові особи інших громадських організацій в соціально-культурній сфері
- 12 Керівники підприємств, установ та організацій
 - 121 Керівники підприємств, установ та організацій
 - 1210 Керівники підприємств, установ та організацій
 - 1210.1 Керівники підприємств, установ та організацій

Додаток Є

Акти впровадження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

АКТ

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження аспіранта наукової лабораторії з
проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ
Ліпіна Юрія Олександровича на тему:**

**«Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим
становищем у паливно-енергетичному комплексі України»**

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України, доктора юридичних наук, доцента Шевчишена А.В., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук, доцента Мірковця Д.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борця І.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження аспіранта наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ **Ліпіна Юрія Олександровича** на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі України» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України
доктор юридичних наук, доцент**

Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент**

Дмитро МІРКОВЕЦЬ

**Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України**

І.В. Борець

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

вул.Г.Кірпи, 2 А, м.Київ, 03035
Тел. 044 228-1031
E-mail: sipl@email.ua
sipl@i.ua
www.sipl.com.ua

**SCIENTIFIC INSTITUTE
OF PUBLIC LAW**

2 a, Kirpy str., Kyiv, 03035
Tel. +38 04 228-1031
E-mail: sipl@email.ua
sipl@i.ua
www.sipl.com.ua

№

На №

від

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Науково-дослідного інституту
публічного права,
доктор юридичних наук, професор
В.В. Галуцько

24.06.2020 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня
доктора філософії (кандидата юридичних наук) Ліпіна Юрія
Олександровича на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом
зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі
України» у наукову діяльність Науково-дослідного інституту публічного
права**

Комісія у складі: директора Інституту – завідувача відділу публічно-правового забезпечення розвитку підприємництва – доктора юридичних наук, професора Галуцька В.В. (голова), заступника директора Інституту з наукової роботи – завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт – доктора юридичних наук Короса С.О., завідувача відділу проблем захисту суб'єктів публічно-правових відносин – доктора юридичних наук, доцента Овчарука С.С., склала цей акт про те, що матеріали дисертації Ліпіна Юрія Олександровича на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі України» (на здобуття наукового ступеня доктора філософії – 081 Право) мають необхідний теоретичний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем

науки кримінального процесу та криміналістики, та використовуються Інститутом в межах реалізації тем наукових досліджень «Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі України».

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності наукових працівників наукових відділів Науково-дослідного інституту публічного права.

ВИСНОВОК

Результати дисертації Ліпіна Юрія Олександровича на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі України» на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук) вважати впровадженими в наукову діяльність Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки кримінального процесу та криміналістики.

Голова комісії:

Члени комісії:

В.В. Галунько

С.О. Коросд

С.С. Овчарук

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ на здобуття наукового ступеня
доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» Ліпіна Юрія
Олександровича на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом
зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному
комплексі» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Національної академії внутрішніх справ Колодейчак Станіслави Іванівни (голова комісії), завідувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук Макарова Марка Анатолійовича, завідувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» Ліпіна Юрія Олександровича на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі» впроваджені у освітній процес Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали дисертаційного дослідження Ліпіна Юрія Олександровича застосовуються у навчальному процесі для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з дисципліни «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Кримінально-процесуальне доказування», «Криміналістика».

Результати дисертаційного дослідження Ліпіна Юрія Олександровича на тему: «Розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у паливно-енергетичному комплексі» відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів ступеня вищої освіти магістр та аспірантів, де в якості джерел рекомендовані такі публікації:

становищем у сфері енергетики. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Випуск 1 (16). Том 4. С. 298-302.

2. Ліпін Ю.О. Теоретичні та практичні аспекти проведення обшуку при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 2. Том 2. С. 119-125.

3. Ліпін Ю.О. Типовий комплекс судових експертиз при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. Випуск 50. Т. 4. С. 184-189.

4. Ліпін Ю.О. Сучасні способи заволодіння державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 39. С. 145-149.

5. Ліпін Ю.О. Криміналістична характеристика предмета заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 331-335.

6. Ліпін Ю.О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 141-148.

7. Lipin Yuriy. Trace picture of taking property by abuse of office situation in the sphere of energy. Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 1). P. 77-81.

8. Ліпін Ю.О. Значення та завдання початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 19-20 травня 2017 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2017. С. 36-39.

9. Ліпін Ю.О. Проблемні питання визначення розміру матеріальних збитків, спричинених заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем: *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 8 грудня 2017 року). – С. 386 – 389.

10. Ліпін Ю.О. Характеристика особи злочинця, яка вчиняє заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. Матеріали круглого столу присвяченого «Тижню права» (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 145-148.

11. Ліпін Ю.О. Значення огляду документів на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Становлення та розвиток наукових досліджень*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 41-45.

12. Ліпін Ю.О. Обстановка вчинення заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики: *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький. 2019. С. 490 – 492.

13. Ліпін Ю.О. Взаємодія підрозділів Національного антикорупційного бюро України при розслідуванні заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Правова освіта: науковий погляд молодих вчених: матеріали науково-практичної конференції до Міжнародного дня освіти* (м. Київ, 24 січня 2020 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 90-93.

14. Василюк В.І., Купранець І.М., Ліпін Ю.О. та ін. Протидія підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України злочинам у паливно-енергетичному комплексі: метод. рек. / К. Нац. акад. внутр. справ, 2018. 90 с.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії:

Члени комісії:

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

Марк МАКАРОВ

Артем САМОДІН